

**К.Ш. ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ
ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 08.20.606 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК: 332.14:331.556(575.2) (043.3)

МУРАТОВА ЧОЛПОНАЙ КАРИМОВНА

**РЕГИОНАЛДЫК ЭКОНОМИКАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯЛЫК
ШАРТТАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЛКЫНЫН
МИГРАЦИЯСЫ**

Адистиги: 08.00.05 - экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иш

Илимий жетекчи:

э.и.д., профессор У.Ж. Эргешбаев

Жалал-Абад–2020

МАЗМУНУ:

КИРИШҮҮ	3
I БАП. КАЛКТЫН МИГРАЦИЯСЫ ЖАРАЯНДАРЫН ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	9
1.1. Учурдагы эл аралык миграциялык жараяндарынын социалдык-экономикалык натыйжаларын изилдөөнүн теориялык негиздери	9
1.2. Интеграциялык тренддердин жана эл аралык миграциялык жараяндарынын өз ара таасири	20
1.3. Постсоветтик мейкиндиктеги миграциялык жараяндар, факторлор жана натыйжалар	27
II БАП. УЧУРДАГЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫК ШАРТТАРДА КЫРГЫЗСТАНДЫН МИГРАЦИЯСЫ	53
2.1. Кыргызстандагы бүгүнкү миграциялык абал	53
2.2. Евразиялык интеграциянын алкагында Кыргызстандын калкынын тышкы миграция өзгөчөлүктөрү, факторлору жана натыйжалары	83
2.3. Кыргыз Республикасы калкынын тышкы эмгек миграциясын өнүктүрүүдө мигранттар уюмдарынын ролу	97
III БАП. КЫРГЫЗСТАНДА МИГРАЦИЯЛЫК ЖАРАЯНДАРДЫН КЕЛЕЧЕКТЕГИ ТРЕНДДЕРИН ИШКЕ АШЫРУУ ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДЫН ЕВРАЗИЯЛЫК ИНТЕГРАЦИЯ ШАРТТАРЫНДА МИГРАЦИЯЛЫК САЯСАТЫ	108
3.1. Кыргызстандагы миграциялык жараяндардын ишке ашыруунун келечектүү тренддери	108
3.2. Евразиялык интеграциянын шарттарында Кыргыз Республикасынын миграциялык саясаты	121
КОРУТУНДУ	155
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТЫН ТИЗМЕСИ	159

КИРИШҮҮ

Изилденүүчү теманын актуалдуулугу. Бүгүнкү күнү Кыргызстанда жарандардын миграциялык кыймылы кеңири жайылууда. Кыргыз Республикасында эгемендүүлүк жылдарында өлкөнүн жүздөгөн миң эмгекке жарамдуу жарандар үчүн эмгек дараметин колдонуунун жаңы сектордун калыптанышы кескин жүрүүдө. Бул экономикалык өнүгүү чөйрөсүндө, республиканын ИДПнин 1/3 бөлүгү менен салыштырууга болгон, ири акча ресурстары айланууда. Мындай экономикалык чөйрөнүн иштешин мамлекет тарабынан башкарууга жана ага мониторинг жүргүзүүгө кыйынга турат. Өлкөбүздүн Евразиялык экономикалык бирлигине (ЕАЭБ) кириши менен Кыргызстан калкынын тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу маселелери өзгөчө мааниге ээ болуп жана аларды регионалдык экономикалык интеграция шарттарында терең изилдөө зарыл [102].

Республиканын көз карандысыз өнүгүү жылдарында өлкө ичиндеги миграция да чоң масштабда өкүм сүрүп, жыйынтыгында чечүүгө оор болгон бир катар көйгөйлөр жаралган. Акыркы он жылдыктарда өлкөдө миграциялык жараяндарды жөнгө салуунун институционалдык түзүлүштүн базиси өрчүп, миграциялык саясаттын укуктук базасы түптөлгөн. Бирок бул жөнгө салуу чаралары эл аралык эмгек рыноктордун учурдагы тенденцияларына жана өнүгүүнүн келечектүү багыттары менен айкалышпагандыктан, али күтүлгөн натыйжаларды бере элек.

Бүгүн, Кыргызстан евразиялык интеграциялык бирлигине толук кандуу катышкан мезгилде, биздин эмгек ресурстарыбыз менен бирге капитал, товар жана кызмат көлөмдөрүнүн эркин кыймылына байланышкан көйгөйлөрдү иликтөө актуалдуу болууда. КРдин алдында ашыкча эмгек күчүн колдонуу үчүн жаңы чөйрөлөрдү түзгөн, эмгек мигранттарыбыздын кайтып келишин өбөлгөлөгөн жана алардын эмгек дараметин өлкөнүн экономикалык өнүгүү жолунда жаңы долбоорлорду ишке ашырууда керектелишине алып келген

улуттук экономикада кайра түзүүлөрдүн маселеси приоритеттүү бойдон калууда.

Кыргыз экономикасынын Евразиялык экономикалык мейкиндигине интеграциянын багыттарын издөө жана интеграциялык жараяндардын тереңдөө абалында миграциялык жөнгө салуу механизмин жакшыртуу - курч көйгөйлөрүнө айланды.

Ошол эле кезде, интеграциялык аймактык экономикалык союздун алкагында КР калкынын миграциясын жөнгө салуу өзгөчөлүгүнүн маселелери азыркыга чейин жетиштүү деңгээлде изилденген эмес. Ушуга байланыштуу каралган кубулуштун теориялык жана практикалык иликтенүүсү зарыл жана бул нерсе иштин темасын, максатын, милдеттерин жана түзүлүшүн аныктады.

Диссертациялык теманын приоритеттүү илимий багыттар, билим берүү жана илимий мекемелерде жүргүзүлүп жаткан ири илимий программалар (долбоорлор), негизги илимий-изилдөө жумуштары менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы мамлекеттик документтерге шайкеш келет: “2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын регионалдык саясатынын концепциясы”, “Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга улуттук өнүгүү стратегиясы”, “2019-2023-жылдарга карата региондорду өнүктүрүү жана экономиканы санариптештирүү боюнча концепциясы” ж.б. Диссертация Ош мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштеринин планына ылайык аткарылды.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп Кыргызстан калкынын учурдагы миграциясынын өзгөчөлүктөрүн жана тенденцияларын, анын факторлорун жана социалдык-экономикалык натыйжаларын аныктоо, ошондой эле республикадагы миграциялык жараяндарды оптималдаштыруу боюнча мамлекеттик саясаттын багыттарын негиздөө түздү.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү **милдеттер** аныкталды:

- республикадагы миграциялык жараяндардын учурдагы абалын иликтөө, аларга социалдык, экономикалык жана башка факторлордун таасирин аныктоо;

- азыркы тышкы эмгек миграциясынын Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирине баа берүү;

- эмгек миграциясынын эмгек мигранттарынын өздөрүнүн, алардын үй-бүлөлөрүнүн жана коомдун өнүгүшүндөгү ролун изилдөө; мигранттык үй-чарбалардын жана КРдин улуттук экономикасынын жогорулашына акча которуулардын таасиринин масштабдарын жана маанилүүлүгүн баалоо;

- миграция жараянын башкаруу тутумунун ишине баа берүү, республиканын мамлекеттик миграциялык саясатын, мыйзам базасына жана жүзөгө ашыруу тажрыйбасына талдоо жүргүзүү;

- ЕАЭБке интеграциялануу шартында миграциялык саясатты өркүндөтүү жана анын жаңы жоболорун иштеп чыгуу;

- миграция жараянын жөнгө салуунун чет өлкөлүк тажрыйбасын жалпылоо, аны КРде колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн негиздөө;

- миграциялык жараяндардын болочок масштабдарын божомолдоо жана андан ары көбөйүүсүн аныктоо максатында миграциялык кырдаалдын өнүгүүсүнүн мүмкүн болгон сценарийлерин, калктын миграциялык активдүүлүгүнүн өзгөрүүлөрүн тактоо.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдө белгиленет:

1. реципиент-өлкөлөргө донор-өлкөлөрдөн чыккан миграциялык агымдардын социалдык-экономикалык натыйжаларын аныктоо үчүн методологиялык көз караштар такталган; аларга таянып донор-өлкөлөр үчүн эл аралык миграция жыйынтыктарынын классификациясы такталды;

2. учурдагы экономикалык интеграциянын шарттарында улуттук экономиканын өнүгүшүнүн маанилүү бөлүгүн түзгөн миграциялык жараяндардын масштабдары, өзгөчөлүктөрү жана мүнөзү айгинеленген;

3. республика ичиндеги жана анын чегинен тышкары миграциялык агымдардын көлөмдөрүнө жана багыттарына азыркы күндөгү миграция

факторлорунун түзүлүшү жана таасиринин деңгээли аныкталды; социалдык-экономикалык факторлор башкы ролду аткаргандыгы белгиленген;

4. эмгек миграциянын эмгек мигранттардын өздөрүнүн, алардын үй-бүлөлөрүнүн, үй-чарбалардын жана жалпы коомдун өнүгүшүндө оң дарамети жана мүмкүнчүлүктөрү ачыкталган;

5. чет элдик мигранттык коомдук уюмдардын күчөгөн дараметин колдонуу менен эмгек миграцияны жөнгө салуунун формалдуу эмес инструменттери сунушталган;

6. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө азыркы миграциялык жараяндардын таасиринин деңгээли көрсөтүлгөн; Кыргызстанга эмгек миграция жалпысынан пайдалуу экендиги далилденген, анткени ашыкча жумушчу күчтүн азайышы, валюталык кирешенин өсүшү байкалууда.

7. миграциялык саясатты жакшыртуу боюнча сунуштар жана практикалык сунуштамалар берилген; кабыл алуучу өлкөлөр менен, биринчи кезекте - Россия менен, миграцияны жөнгө салуу чөйрөсүндө эл аралык кызматташтыкты активдүү өнүктүрүү чаралары сунушталган.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү.

Диссертациянын теориялык иштелмелери, аргументтери, корутундулары жана сунуштары КРдин аткаруу бийлигинин органдары тарабынан өлкөнүн эмгек ресурстарын жайгаштырууну перспективдүү пландаштыруу максаттарында өлкөнү жана анын аймактарын өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүк экономикалык стратегиясын иштеп чыгууда; КРдин мамлекеттик башкаруу органдарынын жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн тиешелүү түзүмдөрү менен, ошондой эле калктын ар кандай катмарларына карата социалдык саясатында колдонуу мүмкүнчүлүгүндө турат. Изилдөөнүн айрым жоболору “Улуттук экономика”, “Ишканалардын экономикасы”, “Аймактык экономика” дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгүн натыйжалуу тең салмактуу улуттук, миграциялык, социалдык саясатты жүргүзүү үчүн маалыматтык база катары иштетүү; КРдин Өкмөтүнүн министрликтеринин жана ведомстволорунун республиканын өндүрүмдүү күчтөрүнүн жайгаштыруусун пландаштырууда, божомолдоодо; узак мөөнөттүү перспективага Кыргызстандын аймактарын өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгуу үчүн негиз катары колдонуу мүмкүндүгү түзөт.

Коргоого коюлуучу диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору:

1. Реципиент-өлкөлөргө донор-өлкөлөрдөн чыккан миграциялык агымдардын социалдык-экономикалык натыйжаларынын классификациясынын донор-өлкөлөр үчүн жасалган тактоолору;

2. Аныкталган миграциялык жараяндардын масштабдары, өзгөчөлүктөрү жана мүнөзү, Кыргызстан калкынын кээ бир жаш курактык, кесиптик, билими боюнча топтордун миграциялык жүрүм-турумдарынын өзгөчөлүктөрү;

3. Республиканын калкынын миграциясынын өсүшүнө таасирин тийгизген факторлор;

4. КРдеги социалдык-экономикалык абалга эмгек мигранттардын акча которууларынын таасири. Акыркы 15 жыл ичиндеги эмгек мигранттардын акча которууларынын суммасы өлкөнүн төрт мамлекеттик карызына, ИДПнин эки жарым жылдык көлөмүнө эквиваленттүү.

5. Миграция саясатын жакшыртуу боюнча сунуштар жана практикалык сунуштамалар; кабыл алуучу өлкөлөр, биринчи кезекте Россия менен, миграцияны жөнгө салуу чөйрөсүндө эл аралык кызматташтыкты активдүү өнүктүрүү чаралары.

Иштин натыйжаларынын апробацияланышы. Диссертациянын негизги теориялык жоболору жана практикалык жыйынтыктары КРдин ЖАК сунуштаган басылмаларда жана жогорку окуу жайлар ортосундагы илимий эмгек жыйнактарында макалаларда жана тезистерде басылып чыгарылган,

ошондой эле эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндалып, колдоого алынган.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациялык тема боюнча 18 илимий макала ар түрдүү эмгектерде жана илимий журналдарда жарыяланды. Алардын арасында КРнын Жогорку Аттестациялык Комиссиясы тарабынан сунушталган илимий журналдарга жана Россия Федерациясынын РИНЦке катталган журналдарынан жарыкка чыккан.

Диссертациялык иштин түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, 108 аталыштагы колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иш 170 бетте берилип, 41 таблицаны жана 6 сүрөттү камтыйт.

I БАП. КАЛКТЫН МИГРАЦИЯСЫ ЖАРАЯНДАРЫН ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Учурдагы эл аралык миграциялык жараяндарынын социалдык-экономикалык натыйжаларын изилдөөнүн теориялык негиздери

Топтолгон эмпирикалык фактылар, теориялык көз караштар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана миграциянын өз ара катышы талаштуу мүнөзгө ээ экендигин далилдешет. Илимпоздор белгилегендей, миграция менен өнүгүүнүн өз ара аракеттенүүсү тууралуу теориялык окууларды объективдүү болжолдогон бул жараяндарды дүйнөлүк мейкиндик жана убакыттык мыйзам ченемдүүлүктөрүн, социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдүн жалпы агымынан бөлүп кароого мүмкүн эмес. Учурда кең социалдык-экономикалык жагдайда миграциянын себептерин жана натыйжаларын изилдөөлөргө илимий жана практикалык кызыгуу күч алууда.

XX кылымда эле миграция менен өнүгүүнүн өз ара катышында карашкан илимпоздор миграциянын жалпы теориясынын жоктугун белгилеп, аны иштеп чыгууга чакырык жасашкан [91, 47-57-ББ.; 62; 45, 219-49-ББ.]. Бул түпкүлүктүү маселенин оор чечилишин түшүндүргөн башкы себептердин арасында миграция көрүнүшүнүн ар түрдүүлүгү жана татаалдыгы, ошондой эле миграцияны башка социалдык-экономикалык, институционалдык жана саясий жараяндардан бөлүп чыгаруу кыйынчылыгы менен белгиленген. Мындай теориялык-эмпирикалык чектөөлөр кээ бир окумуштууларды миграция жана өнүгүүнүн өз ара катышуусу тууралуу иликтөөлөрдүн теориялык конвергенция негиздерин иштеп чыгуу мүмкүн эмес деген жыйынтыкка алып келген [90, 241-51-ББ; 52, 59-82-ББ.].

Жалпысынан алганда, XX кылымда миграция жөнүндө теориялык түшүнүктөр ийгиликтүү иштелип чыгылган. Ошентсе да, миграциялык теориялар, кадыресе, обочолонуп жана ар башка деңгээлдеги талдоого алуу,

ошондой эле концептуалдык жана тематикалык багыт алуулары менен айырмаланышкан. Мындай илимий пикир келишпестиктин - дивергенциянын мүмкүн болуу себептеринин бири - миграция жалгыз бир илимдин иликтөө чөйрөсү болбостугунда. Сересеп макалада илимпоздор миграция жөнүндө түзүлгөн түшүнүктөр: «он тогузунчу кылымдагы түшүнүктөргө, моделдерге жана божомолдорго такалган бойдон калууда... учурдагы миграциялык жараяндарды кылдаттык менен түшүнүү бир теориянын аналитикалык ыкмалары менен жана бир деңгээлдеги талдоого көңүл буруу менен калыптандыруу мүмкүн эмес. Алардын татаал, көп кырдуу мүнөзү ар түрдүү болжолдоолорду, деңгээлдерди, көз караштарды камтыган комплекстүү теориянын колдонулушун керектейт» [108, 431-36-ББ.].

Диссертациялык иликтөөнүн жүрүшүндө автор чет өлкөлүк, орусиялык, илимпоздордун алардын арасында Т. Бауэр [22], В. Безвербный [23], И. Валлерстайн [27], Г. Витковская [29, 68], Ж. Зайончковская [42, 43], И. Ивахнюк [44, 47], С. Кастлес [50], В. Льюис [61], Д. Массей [62, 63], М. Пиор [74], Е. Равенштейн [76], Н. Римашевская [77, 78], М. Розенцвейг [79], Л. Рыбаковский [80], С. Рязанцев [81, 82], А. Топилин [94, 95], ошондой эле Кыргызстан калкынын миграциялык кыймылынын, анын социалдык-экономикалык натыйжаларын изилдеген бир катар ата мекендик окумуштуулардын иштерине кайрылган: Ч. Арабаев [21], К. Исаков [49], Т. Койчув [51], А. Кочербаева [52, 53], Г. Кумсков [56], Н. Кумскова [57], Н. Оморов [71], В. Савин [83, 84], А. Элебаева [102], У. Эргешбаев [103, 104]. Окумуштуулардын пикирлери ырааттуулукта берилген.

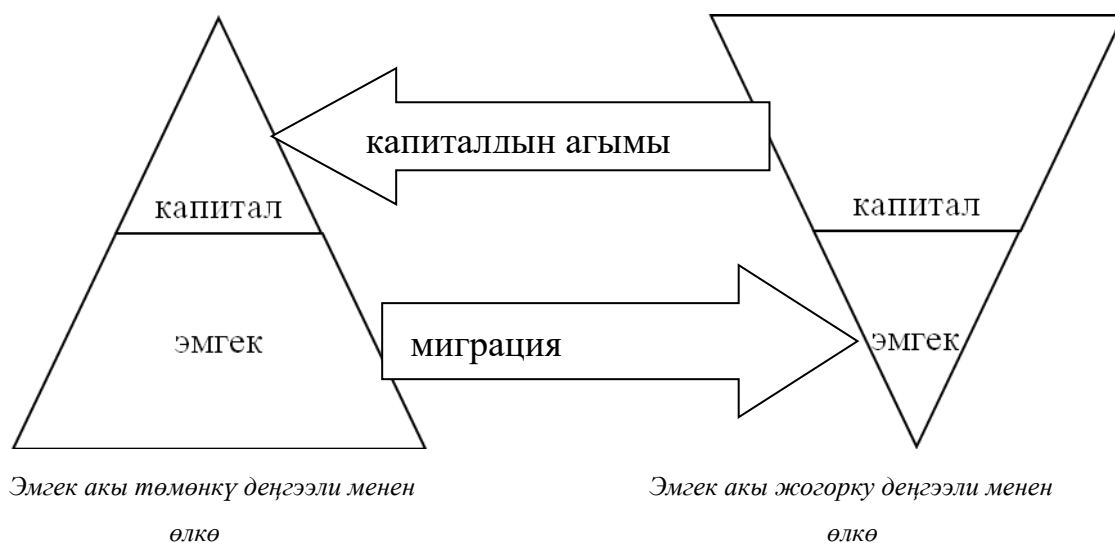
Миграция теориясынын негиздерин түптөгөн, тутумдук илимий жалпылоолорго, алгачкы кезекте, Э.-Г. Равенштейндин эмгектерин атоо зарыл, аларда ал «миграция мыйзамдарын» аныктаган. Ал миграциялык агымдар салыштырмалуу мейкиндиктик-экономикалык тең салмактуулуктун түптөлүшүнө көмөк көрсөткөндүгүн далилдеген. Ошол мезгилден баштап, тең салмактуулукка жетишүү болжол “түртүлүү-тартылуу” формуласы боюнча миграциялык жараяндардын теорияларын аргументтештирген экономика,

демография ж.б. чөйрөдөгү көпчүлүк окумуштуулардын илимий иликтөөлөрүндө маңызын түзүп келүүдө [76, 167-Б.].

Учурдагы миграция теориясынын негиздери неоклассикалык экономикалык мектеп тарабынан түзүлгөн. Дж. Хикстин «Эмгек акынын теориясы» аттуу эмгегинде, индивиддин рационалдуу жүрүм-туруму классикалык гипотезага ылайык, теориялык жактан макродеңгээлде орун алган эмгек акыдагы өлкөлөр ортосундагы айырмачылыктардын негизинде жумушчу күчтүн орун которуусу каралган [99]. Классикалык жана неоклассикалык экономикалык теорияга ылайык, аймактардын жергиликтүү жумуш күчүнө болгон суроо-талап менен аныкталган, реалдуу эмгек акынын улуттук деңгээлдеги өлкөлөр аралык айырмачылыктары, капиталдын жана эмгек ресурстардын реаллокациясын шарттайт. Эмгек ресурстары, рыноктун «көзгө көрүнбөгөн колу» иш-аракеттер мыйзамына ылайык, өз эмгегин максималдуу жагымдуу колдонууга аракет жасашып, өздөрүнө максималдуу пайда табууну көздөшөт [20, 34-53-ББ; 92, 147-Б.].

Эл аралык эмгек жана капитал рынокторундагы макроэкономикалык тең салмактуулук абалына алып келүүчү бул неоклассикалык механизм схемалык түрдө 1.1.- сур. көрсөтүлгөн:

Сур. 1.1. – Эл аралык эмгек жана эмгектин каржы рынокторунда тең салмактуулук абалын кармап туруунун неоклассикалык модели

Булак: изилдөөнүн негизинде автор тарабынан түзүлдү

Миграциянын неоклассикалык теориясы айыл-шаар миграциясын социалдык-экономикалык өнүгүүнүн мыйзам ченемдүү жараянынын ажырагыс бөлүгү катары карайт, анын жардамы менен айыл-чарбалык аймактардан ашыкча эмгек ресурстары шаарлардын өнөр жай өндүрүшүнө агылышат [20, 139-191-ББ.]. «Экономикалык прогресс, адаттагыдай, шаарлардын өнөр жай тармагына айыл чарба өндүрүшүнүн экономикалык агенттеринин акырындык менен узак мөөнөттүү жылып келүүсүнө байланыштуу экендигинин экономикалык тарыхтын мындай фактысын» [98, 139-Б.] талдоого алып, миграциянын неоклассикалык теориясы индустриалдаштыруунун «девелопменталисттик» теориясында (Developmentalist Theory) бекемделген.

Башкаруулучу туруктуу өнүгүүнүн дараметин калыптандырууга миграциянын тийгизген таасирин баалоо боюнча илимий көз караштардын эволюциясын таблица түрүндө көрсөтүүгө болот (1.1.-таблицасы).

1.1.-таблицасы. - Миграция, өнүгүү жана саясаттын өз ара таасирлери жөнүндөгү изилдөөлөрдүн негизги этаптары [99, 29-Б.]

Мөөнөтү	Изилдөөлөрдүн негизги мүнөздөмөлөрү	Саясий багыттары жана болжолдуу белгилери
1973-ж. чейин	Өнүгүү жана миграциянын өз ара таасирлерин ишке ашыруу боюнча оптимисттик көз караштар	Девелопменталисттик оптимисттик көз караштары; өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө капиталдын жана мигранттардын квалификация, көндүмдөрү жана билим трансферттери ырааттуу прогресске жетишүүгө жардам берет
1973-1990-жж. чейин	Өнүгүүнүн жана калк миграциянын өз ара таасирлери тууралуу пессимисттик көз караштары (девелопменталисттик пессимисттик жоболору)	Пессимисттик маанайдын күчөшү. «Интеллектуалдуу миграция» тобокелдиктеринин жогорулашы жана кайра кайтып келишкен мигранттар агымынын интеграциядагы көйгөйлөрдүн таасири
1990-2001-жж. чейин	Эл аралык эмгек миграциянын жаңы экономикасынын концепциясы, жашоо-турмушту камсыздандыруу модели, трансулутчулдуктун	Туруктуу скептицизм: иммиграциялык саясаттын катаалданышы

	теориялары	
2001-ж. кийин	Басмадан чыккан эмгектердин кескин өсүшү, карама-каршылыктуулугу, бирок жалпысынан өнүгүүнүн жана калк миграциянын өз ара таасирлерине оң баа берүү	Мигранттардын мекенине жөнөткөн акчалай трансферттердин көбөйгөн агымдары өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө инвестициялардын булагы катары чечмеленет. Өнүккөн өлкөлөрдө мигранттардын сактыктары да салымдардын жана өнүктүрүүнүн булактары катары аныкталат

М. Тодаро жана Дж. Харрис айыл-шаар эки секторлуу эмгек миграциянын базалык моделин иштеп чыгышкан. Харрис-Тодаро модели миграциянын неоклассикалык теориясын аналитикалык каражаттары менен камсыз кылган. Модель, шаарлардагы жумушсуздуктун өсүшүнө карабастан, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө уланган айыл-шаар миграциянын ички карама-каршылыгын түшүндүргөн [98, 138-Б.]. Алардын оюу боюнча, жумушсуздуктун коркунучун компенсациялоо үчүн айыл-шаар кирешелеринде айырмачылык жетиштүү жогору бойдон калганга чейин, «салыштырмалуу жогору туруктуу кирешелер азгырыгы айылдык райондордон келүүчү мигранттардын туруктуу агымын демилгелеп турат», - деп белгиленет [92, 147-Б.]. Кийинчерээк, Харрис-Тодаро модели жаңы реалдуулуктун эске алынышы менен андан ары иштелип чыгылган [22, 139-Б.]. Дж. Боржас [25, 95-127-ББ.], эл аралык иммиграциялык рынок идеясын сунуштаган, анда «чыгымдар-киреше» дифференциалдык жеке баалоонун негизинде потенциалдуу мигранттар - барууга көздөгөн аймактарды тандашат. М. Тодаро жана Л. Маружко Харрис-Тодаро базалык моделдин негизинде легалдуу эмес мигранттардын колго түшүрүлүшүнүн жана департациясынын ыктымалдыгын кошумчалап, мыйзамсыз эл аралык миграциянын моделин иштеп чыгышкан [93, 101-14-ББ.]. Классикалык теориянын алкагында микродеңгээлдеги акторлордун кирешени максималдаштыруу моделдери дагы каралган [68, 22-Б.]. Бул моделдерде актордун жүрүм-турумун эске алган, биховериялдык багыттагы топко кошсо болот.

Миграциянын таптакыр башкача чечмелениши 1960-жж. карата марксисттик саясий экономика жана дүйнөлүк тутумдар теориясы (world systems theory) генезисинен келип чыккан өнүгүүнүн тарыхый-структуралык парадигмада берилген [92]. Азыркы тарыхый-структуралык теориясы өнүгүүгө функционализм (неоклассикалык) жана девелопментализм-модернизм көз караштарга (developmentalist-modernizationist) жооп катары пайда болгон.

Тарыхый-структуралисттер миграция теориясын өзүн иштеп чыгышкан эмес, бирок миграцияны капиталисттик топтоо жараянынын ажырагыс бөлүгү болуп саналган үзгүлтүктөрдүн жана дислокациялардын табигый бир натыйжасы катары чечмелешет. Алар капиталисттик түзүлүштүн теңсиздик көп көрүнүштөрүнүн бири катары миграцияны жоромолдошот [62, 36-Б.]. Көз карандуулук мектеби [105] миграцияны өнүкпөгөн өлкөлөрдүн экономикасына терс таасирин тийгизген жараян гана катары эмес, ошондой эле ал өнүкпөгөндүктүн, артта калуунун бир себеби деп баалайт. Э. Валлерстайндын дүйнөлүк тутумдарынын теориясы [27] өлкөлөрдү алардын улуттардын капиталисттик «ядросунан» көз карандылык жана айырмачылыктар даражасына жараша бөлүштүрөт.

Дүйнөлүк тутумдардын теориясы [85] миграцияны ааламдаштыруу келечегинин призмасы аркылуу изилдейт. Бул ар кандай жамааттар ортосундагы өз ара шейкештүүлүк коомдогу социалдык өзгөрүүлөрдүн маанилүү фактору болушу мүмкүн. Кандай болбосун бул теория бири-биринен географиялык алыс жайгашкан өлкөлөрдүн ортосундагы миграцияны түшүндүрүү үчүн колдонууга болот [106, 411-36-ББ].

Тарыхый структурализмдин кескин түрлөрү соңку тарых менен жарым-жартылай жокко чыгарылган, анда акыркы он жылдыктарда бир катар өнүгүп келе жаткан өлкөлөр туруктуу экономикалык динамикасын көрсөтүштү, алардын дүйнөлүк экономикалык капиталисттик тутумга интеграцияланышына карабастан же мүмкүн ошого байланыштуу [86]. Акыркы он жылдыктарда реципиент-өлкөлөрдө жана мигранттардын донор-өлкөлөрдүн өнүгүшүнө миграциянын таасирин баалоо дайым талаш-тартыштардын предмети болуп

келген. Бул теориялардын альтернативалуу аталыштары катары «миграциянын оптимисттери» жана «миграциянын пессимисттери» болушу мүмкүн [91, 63-88-ББ.]. 1.1.-таблицада бул мектептердин миграция жана өнүгүүнүн өз ара аракеттенүүсү жөнүндө каршы түшүнүктөрүн бириктирет.

1.1. – таблицасы.- Миграция жана өнүгүү боюнча карама-каршы пикирлер [92]

Миграциянын оптимисттери		Миграциянын пессимисттери
Функционализм	↔	Структурализм
Неоклассикалык көз караш	↔	Неомарксисттик көз караш
Модернизация	↔	Кыйратуу
Түндүк-түштүк оң сальдосу	↔	Түндүк-түштүк оң сальдосу
Квалификациялуу кызматкерлердин санынын өсүшү	↔	Квалификациялуу кызматкерлердин санынын кыскарышы
Теңдик көбүрөөк	↔	Теңсиздик көбүрөөк
Инвестицияларга акча которуулардын сарпталышы	↔	Керектөөгө акча которуулар салымдары
Өнүгүү	↔	Көз карандылык
Миграциянын азайышы	↔	Миграциянын өсүшү

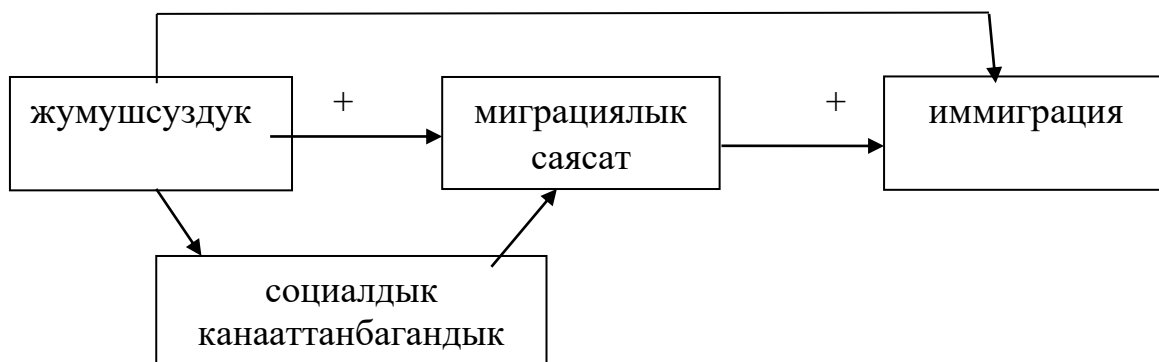
Тарыхый структурализм концепциясынын элементтери эки сегменттүү эмгек рыногу теориясында байкалат (dual labour market theory) [92]. Бул теория боюнча, эмгек рыногу баштапкы (primary) жана экинчи (secondary) сегменттерине бөлүнөт.

Эки сегменттүү эмгек рыногунун теориясы өнүккөн өлкөлөрдө «жумушсуздукту күтүү» феноменинен улам мигрант-кызматкерлер иерархиялык пирамиданын «төмөнкү тепкичтерин» толтуруу үчүн талап кылынат деп белгилейт. Чындыгында, бүгүнкү күндө мигранттардын көпчүлүгү төмөнкү же жарым-жартылай квалификациялуу жумушчулар, алардын көпчүлүгү өлкөлөрдө легалдуу жашоо статусуна ээ эмес болгондуктан, мыйзамсыз ишке орношуунун жана көмүскө келишимдердин өсүшүнө алып келет [106]. Мыйзамсыз абал адам укуктарын бузууга себеп болот. Эл аралык

Эмгек Уюму (The International Labour Organization) өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн экономикалары өнүккөн өлкөлөргө миграциялаган квалификациялуу адистер чыгымдарынын эсептөөлөрү 10-30% диапазонунда болгон [67]. Мындан тышкары, Европалык Биримдик жергиликтүү корпорацияларга мигрант-инвесторлордун агымын колдогон укуктук ченемдерди мыйзамдаштырат.

1.2.-сүр. реципиент-мамлекеттин бийлик органдары тарабынан жүзөгө ашырылган миграциялык саясаттын чараларына сезгичтигин көрсөткөн миграциялык көчүп жүрүү өлчөмдөрүн жана тереңдигин аныктаган тартуу факторлору берилген. Миграциянын схемалык моделинин үч жогорку бөлүктөрү жана алардын себептик өз ара байланыштары квалификациясы төмөн жумушчулар агымын келтирүү үчүн тартуучу факторлорду сүрөттөгөн эмгек рыногун сегменттештирүү концепция жөнүндө түшүнүк беришет. Бул моделдик түзүмдү миграциялык саясат чараларына сезгич болгон миграциянын башка түрлөрүнө кошсо дагы болот.

1.2. –сүр. - Миграциялык саясатка сезгич миграциянын модели [67]

Акыркы изилдөөлөр көрсөткөндөй, учурда өрчүп жаткан алдыңкы улуттук экономикалардын түзүлүшүнүн неоиндустриалдаштыруу мыйзам ченемдүүлүктөрү өнүккөн батыш мамлекеттердин ишканаларына жогорку квалификациялуу мигранттардын агымын чакырат. М. Дж. Пиор бүгүнкү неоиндустриалдык коомдордо чет элдик жумушчуларга болгон суроо-талапты төмөнкү себептер менен аныктаган [74]:

- жергиликтүү эмгек рыноктордо суроо-талаптын жалпы кыскарышы;

- эмгек рыногундагы иштеп жаткан иерархиядагы төмөнкү орундарды толтуруу керектөөсү;

- эмгек рыногунун экинчи сегментинде жумушчу күчтүн жетишсиздиги.

Көпчүлүк учурларда мигранттар өз адамдык капиталдын капиталдаштыруунун натыйжалуулугун жогорулатышат жана мындан түздөн-түз жана кыйыр түрдө пайда табышат. Ийгиликтүү мигранттар өз капиталын балдарынын жакшыраак билим алуусун камсыздоого жана үй-бүлөлөрү жакшыраак шарттарда жашоого пайдаланышса болот. Ийгиликтүү жогору квалификациялуу мигранттар ушундай бакубат даражага жетүүнү үмүт кылган потенциалдуу мигранттар үчүн үлгү көрсөтө алышат [106, 411-36-ББ.].

Технологиялык өзгөрүүлөрдүн жана калк өсүшүнүн байланыштарын моделдештирген экономикалык өсүүнүн иликтөөлөрү атайын теманы жаратышты [54, 681-716-ББ.; 79, 838-870-ББ.]. Калктын өсүү темптеринин жогору болгондугу капиталдык камсыздандырылышынын жана эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн туруктуу көлөмүн азайтат, ошону менен калктын жан башына продукция чыгаруунун ылдамдыгы кыскартылат.

Инвестициялардан күтүлгөн кирешелердеги айырмачылыктары инсандар аралык миграцияга көз караштардын дал келбестиктерин жарым-жартылай түшүндүрөт. Бул иликтөөнүн аналитикалык жана усулдук жактан маанилүүлүгү изилдөөчүлөр эмгек акы жана жумуш менен камсыздандыруу деңгээли сыяктуу гана эмгек рыногунун көрсөткүчтөрүн эске алуу менен чектелбестен, ошондой эле эмгек рыногунун ички түзүмүн жана сегментациясын, миграцияга тиешелүү чечимдерди кабыл алууда индивидуалдуу социалдык-экономикалык мүнөздөмөлөрдүн актуалдуулугун эске алуу тийиштигинде [22, 95-127-ББ.].

1980-1990-жж. эмгек миграциянын жаңы экономика теориясы (New economics of labour migration (NELM)) миграциянын неоклассикалык теориясына сын айтылгандан кийин, жооп катары пайда болгон [63, 436-Б.]. Эмгек миграциянын теориясынын жаңы экономикасы неоклассикалык теорияны четке кагат, анткени миграциянын жана өнүгүүнүн өз ара

катышуунун татаал реалдуулуктарын түшүндүрүүдө ал өтө индивидуалисттик жана ийкемсиз деп табылган. Гипотезаны иштеп чыккан жана негиздеген О.Старктын эмгектерин [108, 173-8-ББ.] өзгөчө белгилөө зарыл, аларда миграция чечимин жеке адам эмес, анын үй-бүлөсү кабыл алат деген тыянак чыгарылган.

Буга байланыштуу О. Старк жана Д. Левхари: «Акыркы он жыл аралыгында, аз өнүккөн өлкөлөрдө айыл жергесинен шаарларга болгон миграцияга басымдуу экономикалык түшүндүрмө (less developed countries, LDCs) күтүлгөн кирешелердин көлөмү боюнча секторлор аралык айырмачылыкта деп табылган... Чакан фермердик үй-бүлөлөрдүн тобокелдикти кабыл албагандыктары, тобокелдиктин өсүшүнө жана эң ылайыктуу үй-бүлө мүчөсүн шаарга миграция аркылуу өз кирешелеринин портфелин диверсификациялоо менен аны башкарууга болот деген субъективдүү максат коюлушуна карама-каршы келет деп болжолдоого болот», - деп жазышкан [88, 191-192-ББ.].

Тейлор: «Мурунку изилдөөлөр өнүктүрүүнүн келечеги тууралуу ашыкча пессимисттик мүнөздө болушкан, анткени алар үй-бүлөлүк чарбалардын жана улуттук жамааттардын экономикалык абалына мигранттардын акча которуулары татаал, көпчүлүк учурда кыйыр тийгизген таасирин эске алышкан эмес», - деп эсептеген [65, 397-418-ББ.].

Эмгек миграциянын жаңы экономика теориясына өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө микроизилдөөлөрдү жүргүзгөн окумуштуулар тарабынан 1970-жж. аягында негизделген «жашоо-турмушту камсыздоо» (livelihood), концептуалдык көз карашка шайкеш келет. Алар LDCs үй-чарбаларын жөн гана глобалдуу капиталисттик күчтөрдүн пассивдүү жабыр тарткандар эмес экенин жактап, миграцияны үй-чарбалардын жашоо шартын жакшыртуу үчүн майнаптуу стратегиясы катары карашкан. Чындыгында, үй-чарбалар жашоо

үчүн каражаттарын жигердүү көбөйтө алышат. Ошентип изилдөөчүлөр адам факторунун фундаменталдуу ролуна көңүлүн бурушат [107].

NELM теориясы жана жашоо шартын жакшыртуу үчүн каражаттарды көбөйтүүнүн концептуалдык көз карашы миграция дараметине оптимисттик баа берүүнү, ошондой эле миграция стратегиясы аркылуу өнүгүүнүн түзүмдүк чектөөлөрдү адамдар жана үй-чарбалар тарабынан жеңүү жөндөмдөрүн жандандырышты. 1990-жж. эмпирикалык изилдөөлөр эмгек миграциянын жаңы экономика теориясы жана каражаттарды көбөйтүү көз карашы тарабынан сунушталган оптимисттик гипотезаларды тастыкташты. XXI кылымдын башындагы иликтөөлөрдүн жыйынтыктары [70; 87] аз өнүккөн өлкөлөрдөгү социалдык, экономикалык жана саясий жараяндагы кайра түзүүлөрдө мигранттардын жана акча которуулардын оң дараметтик ролун тастыкташкан.

Эл аралык миграциянын экономикалык детерминанттарынын изилдөө жыйынтыктарын тартуулаган илимий басылмалардын сересеби, ар кандай экономикалык өзгөргүчтөрдүн таасири миграциянын ар кандай түрлөрүнө ар кыл натыйжаларды берерин көрсөттү. Ошентсе да, биз ушул бир топ жол-жоболоштурулбаган жыйынтыктардан жалпы бир тыянак чыгарсак болот. Кабыл алуучу өлкөдө жумушсуздук түзүмү эң маанилүү экономикалык детерминанты экендиги, ал миграциянын түрүн аныктагандыгы, миграциялык саясатка сезгичтиги далилденген. Ошол эле кезде калктын жан башына ички дүң продукциянын түшүшүндө же жумушсуздук деңгээлиндеги айырмачылыктар - миграция түрлөрүнүн маанилүү экономикалык детерминанттары, бирок миграциялык саясатка сезгичтиги жок деп табылган.

1.2. Интеграциялык тренддердин жана эл аралык миграциялык жараяндарынын өз ара таасири

XXI жүз жылдыкты калктын жогорку миграциялык мобилдүүлүктүн кылымы деп баса белгилөөгө болот. Мындан тышкары, калк эл аралык миграциясы жалпы ааламдашуу жараяндарын түшүнүүгө жана башкарууга башкы маселелердин бири катары эсептелет. Эл аралык жумушчу күчүнүн миграциясы өз наркы жана өз социалдык-маданий жагдайларга ээ болгон дүйнөлүк экономиканын эң маанилүү базалык каражаты болуп эсептелет. Бүгүн миграциялык жараяндар феноменге айланышкан, ал түз сызыктуу орун которууну гана эмес, ошондой эле кайтарым жараянды эске алат, бул жагдай миграциялык агымдарынын циклдери жана кайтарымдуулукка ээ болушун айтууга негиз берет.

Жогоруда айтылгандар, социалдык-экономикалык жараяндардын өз ара байланышында жаңы форматтарда калк миграциясын башкаруунун максаттарын жана милдеттерин иштеп чыгууда, мигранттар агымдарын генерациялаган мамлекеттерди талкуунун жүрүшүнө кошууга мүмкүндүк берет. Евразиялык континентте миграциялык жылуулар өздөрүнүн масштабдары боюнча дүйнөдө экинчи орунга жеткен. Визасыз миграциялык алмашуунун жана бирдиктүү экономикалык мейкиндикти түзүү алкагында натыйжалуу эл аралык башкаруу жана кызматташуу көйгөйлөрү чөлкөмдөгү бардык мамлекеттердин экономикалык өнүгүүсүнө эл аралык миграциянын оң таасирин күчөтүү үчүн башкы максат болуп эсептелинет.

Миграциялык жараяндардын жүрүшүндө бүткүл аймактардын жана бүтүндөй коомдун сырткы көрүнүшүнүн олуттуу өзгөрүүсү орун алат. Миграциялык жараяндар ар кайсыл аймактардын, мамлекеттердин жана чөлкөмдөрдүн социалдык, саясий, экономикалык, демографиялык, маданий аралык өнүгүү жагдайларына чоң таасир тийгизишет [77, 78]. Көптөгөн

өлкөлөрдүн социалдык-демографиялык, социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө калктын эл аралык миграциянын таасири дайыма өсүүдө. XXI кылымды дүйнөлүк миграция гүлдөшүнүн кылымы деп мыйзамдуу аныктоого болот.

Бүгүнкү күнү калктын эл аралык миграциясы дүйнөлүк өнүгүүнүн маанилүү глобалдык багыттарынын бири болуп калды. БУУнун маалыматы боюнча, 2004-ж. дүйнөдө 1765 млн. эмигрант, же болбосо жарандардын болжол менен 3,1% төрөлгөн мамлекеттин чегинен тышкары жашаган. 2003-ж. Эл аралык Миграция Уюму (ЭМУ) билдиргендей, 132 млн. жакын адам төрөлгөн мамлекеттин чегинен тышкары жашаган, б.а., ошол убакта дүйнө жүзүндөгү болжол менен ар бир 36 адам эмигрант болгон. БУУнун маалыматында, 2006-ж. дүйнөдө 192,5 млн. жакын эмигрант катталган. 2009-ж. эл аралык мигранттардын саны 213 млн. адамдан ашуун болгон, же жалпы дүйнө калк санынын 3,3% түзгөн. Женевадагы ЭМУнун Европалык бөлүмүнүн болжолдуу эсептөөлөрүнө ылайык, учурдагы жүз жылдыктын ортосунда дүйнөдө эл аралык мигранттардын саны 235 млн. адамдан ашат [94, 85-87-ББ.].

БУУнун калктын глобалдуу миграция боюнча статистикалык маалыматтын талдоосу көрсөткөндөй, 2013-жылы эл аралык мигранттардын саны 233 млн. адам көрсөткүчүнө жетип, же дүйнөлүк калктын 3,4% түзмөкчү. 2015-ж. БУУнун маалыматы боюнча, эл аралык мигранттардын саны 245 млн. адамдан ашты. Бул сандагы болжол менен 21 млн. адамы - качкындар. Азыркы мезгилде АКШда катталган мигранттардын саны эң жогору - 217,6 млн. адамга жеткен. Экинчи орунда - 12,4 млн. адам менен Германия Федеративдүү Республикасы, ага келип жашагандардын саны - 12,1 млн. адамга жакын түзөт [72, 85-87-ББ.]. Демек, эл аралык мигранттардын саны жылдан жылга көбүрөөк болот деген тыянак чыгарууга мүмкүн (*1.1.- сүр. караңыз*). Калктын эл аралык миграциянын өлчөмдөрү масштабдуу жана аларга көбөйүү үчүн туруктуу тренддер таандык. Калктын эл аралык миграциянын географиялык

жайытылышы өз орбитасына жаңы мамлекеттердин жана континенттердин кошулуусу менен ар дайым кеңейүүдө [64, 134-Б.].

1991-жылдан 2013-жылга чейин убакыттын ичинде экономикалык жактан аз өнүккөн өлкөлөрдө туулган, бирок өнүккөн өлкөлөрдө жашаган эл аралык мигранттардын саны эки эсеге - 40,3 млн. 82,4 млн. адамга чейин өскөн. Бул эмгек мигранттык агымынын көлөмү бир кыйла жогорулаганын көрсөтөт [72].

Азыркы ааламдашуу шарттарда экономикалык себептердин таасири менен өбөлгөлөнгөн миграциялык кыймылдар кубулуштарынын жаңы түрлөрү көп учурда кездеше баштады. Илимпоз С.В. Рязанцевдин пикиринде, бизнес максаттардан улам бизнес-миграция деп аталган миграциянын масштабы кеңейген. Салыктык жөнгө салуу чараларына байлаштуу миграция пайда болуп, өнүгүүдө жарандар, салык жүгүнүн өлчөмүн азайтуу үчүн, башка өлкөлөргө көчүп жатышат. «Чет өлкөдө түзүлгөн ишканаларга салымдарды киргизүү боюнча акыркы максатка ээ болгон салымдардын миграциясы (инвестор-жарандарынын миграциясы) кескин өсүшкө дуушар болууда» [64,134-Б.]. Үй-бүлөнү алдын алуу жана эл аралык эмгек миграция жараянын пландаштыруунун негиздери иштелип чыгылган «миграция экономикасында» көрүнөрлүк өнүгүү жүрөт. Андан кийин ааламдашуу доорунда маанилүү түрткү фактору катары миграциялык тренддеринин пайда болушуна жана өрчүшүнө маалыматка жеткиликтүүлүк күчтүү таасирин тийгизе баштады [82,11-Б.].

Башка өлкөлөрдөгү социалдык-экономикалык потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалыматты массалык маалымат каражаттары жана Интернет аркылуу таркатуу потенциалдуу эмгек мигранттары бар болгон мүмкүнчүлүктөрдү түшүнүп, эмгек миграция жолу менен өздөрүнүн материалдык абалын жакшыртуу үчүн бай өлкөлөргө миграцияны ишке ашыруу чечимин кабыл алууга алып келген [87, 26-Б.].

Дүйнөлүк Банктын (ДБ) маалыматына ылайык, эл аралык эмгек миграция жараяндары донор-мамлекеттердин да, реципиент-мамлекеттердин да калк

жыргалчылыгынын деңгээлин көтөрүүгө өбөлгө түзөт. Мындай ой-пикир, ДБнин көптөгөн документтеринде баяндалган, анын ичинде «Migration and remittances: Recent Trends and Outlook, 2013» аттуу изилдөөдө.

Эл аралык миграциянын оң таасирин өрчүтүү максатында, ДБ тарабынан эмгекчи мигранттардын мыйзамдуу макамын алуу менен тапкан акча каражаттарды трансферттик которуу тутумдарына жеткиликтүүлүгүн жеңилдетүү боюнча иштерди жөнөкөйлөтүү механизмдин иликтеген. Чет элдик эмгек мигранттарынын ири сандагы мамлекеттер арасында, ДБнин адистеринин пикиринде, «Migration and remittances: Recent Trends and Outlook, 2013» изилдөөдө чагылдырылган, биринчи кезде, АКШны, Сауд Аравияны, Германия Федеративдик Республиканы, Россия Федерациясын жана Бириккен Араб Эмираттарын атоо керек.

Интеграциялык факторлордун таасири күчөгөн мезгилде эл аралык эмгек миграция жараяндарды иликтөөнүн башкы максаты – элементтердин татаал тутуму катары интеграция түшүнүгүнүн маанисин чечмелөө болуп саналат. Мындай көз караш тутумду түзүүчү фактордук касиеттерди бөлүп чыгарууга, тутумдук элементтердин өз ара байланыш даражасын баалоого шарт түзөт. «Интеграция» терминдин «өзүнчө бөлүктөрдү бир бүтүнгө келтирүү» - негизги чечмелөөлөрдүн бири. Түзүмдүк элементтеринин өз ара мамилелердин деңгээли боюнча тутум абалынын мүнөздүү параметри катары интеграциялоонун даражасы - бардык комплекстүү тутумдардын органикалык өзгөчөлүгү болуп саналат. Көп сандаган элементтеринен куралган, алардын арасында кызматтар жана товар соодасы, технологиялык алмашуу, инвестициялык жараяндарды белгилеп кетүү зарыл, интеграциялык жараяндын тутумдук белгилерин аныктоонун натыйжасында өзгөчө макамга түзүмдүк элементи катары эл аралык эмгек миграция ээ болгон (*1.2.–сүр. караңыз*).

Биринчиден, интеграциялык кубулуштарды жакшыртууда негизги көңүл эл аралык эмгек миграция агымдарын жөнгө салуунун көйгөйлүү маселелерине бурулат. Бардыгынан мурда, эл аралык миграция жараяндары менен жумушчу күчтүн ашыгын жөнгө салуу чөйрөсүндө көп тараптуу кызматташтык

маселелердин чечилишин издөөдө, мамлекеттеги ресурстук мүмкүнчүлүктөрдү жана иш-аракеттерди борборлоштуруу зарылчылыгы келип чыгат.

Экинчиден, интеграциялык тренддерди изилдөөдө эл аралык эмгек миграция жараяндары маанилүү көрсөткүчүн түзүшөт. Интеграциялык кубулуштардын өнүгүү даражасынын абалын өлчөө үчүн эң керектелген жана усулдук жактан таанылган ыкмалардын арасында доктор Люк Ван Лангехов тарабынан иштелип чыккан усул эсептелет.

Үчүнчүдөн, интеграциялык тренддер менен эл аралык эмгек миграциялык жараяндардын өз ара тыгыз байланыштуулугун белгилөө зарыл. Бул көз караштан алганда, таасир көрсөтүүчү эки категориялык топторду бөлүү керек: Эмгек алмашуу жараяндарына социалдык-экономикалык интеграция кандай таасир этет? Экономикалык интеграция жараянынын «эркиндиктин төрт даражасы» маанилүү эреже катары кабылданышы керек. Эмгек мигранттардын эркин жүрүүсү үчүн «Бирдиктүү экономикалык мейкиндик» аттуу долбоорун ашыруу аркылуу жагымдуу шарттарды камсыздоо.

Экономикалык интеграция принциптерин ишке ашыруу бирдиктүү эмгек рыногун түзүү жана анда бардык кызыкдар мүчө мамлекеттердин катышуусу үчүн реалдуу шарттарды негиздейт деген тыянак чыгарууга болот. Ошондой эле дифференцияланган экономикалык интеграциянын жараянын түзгөн өзөктүү факторунун бири катары миграциялык ырашкерчилик жана миграциялык жагымдуулук эсептелет. Интеграция жараяндарынын тереңдеши менен бирге интеграциялык тренддердин башкы багыттары болуп коомдук турмуштагы социалдык-экономикалык жана социалдык-саясий чөйрөлөр болгон.

Экономикалык илимдин жаңы форматтарына ылайык, эгерде интеграциялык кыймылдын катышуучуларынын ортосунда жетилбеген атаандаштыктын көрүнүшү, салык салуу тутумунда жана өндүрүштүк технологиялык жетишкендиктери колдонуудагы өлчөмдөрүндө дифференциялоо кала берген болсо, анда эл аралык соода, капиталдарды

жылдыруу жана миграциялык агымдар кандайдыр бир деңгээлде бири-бирин толуктайт. Эл аралык эмгек миграция агымдардын келечекте да, орун алышы соода-сатык тоскоолдуктардын жана эл аралык аутсорсинг үлгүлөрүн пайдалануудагы көйгөйлөргө байланыштуу болот.

Эл аралык эмгек миграция экономикалык интеграция жараяндарына тийгизген таасири кандай? Биринчиден, донор-мамлекеттер жана ашыкча жумушчу күч реципиент-мамлекеттер үчүн эл аралык эмгек миграция алып келген негизги социалдык-саясий натыйжасы катары болуп интеграциялык бирликтин бирдиктүү эмгек рыногун түзгөндүктөн катышуучу-мамлекеттердин ортосундагы биригүү деңгээлин олуттуу жакшыртууга жетишүүнүн потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн, ал Европалык Биримдигинин мүчө-мамлекеттеринде зор натыйжалуулугу менен ишке ашкан деп белгилесе болот. Эмгекчи-мигранттардын үй-чарбалык киреше өлчөмдөрдүн өсүшүнө алып келген, алгачкы мезгилде, жумушчу күчтүн донор-мамлекеттер үчүн оң социалдык-саясий натыйжа - бул туруктуу экономикалык кырдаалдын түзүлүшү. Социалдык чыңалуунун деңгээлин төмөндөтүү, көптөгөн көйгөйлүү социалдык, экономикалык жана чек ара аймактарында укуктук маселелердин чечилиши, бул эмгек ресурстардын реципиент-мамлекеттери үчүн абдан чоң ресурсу болуп саналат.

Эмгек мигранттардын реципиент-мамлекеттери үчүн оң социалдык-саясий жетишкендик катары бош жана чарбалык-экономикалык өздөштүрүүгө муктаж аймактарга мигранттарды отурукташтыруу потенциалдуу мүмкүнчүлүгү болуп калышы мүмкүн. Миграциялык жараяндар азайып бараткан эмгек мүмкүнчүлүктөрдү толтуруучу алмаштыруу каражатынан башка, алар белгилүү деңгээлде чечилишине өбөлгө боло алышат. Дүйнөлүк өнүгүүнүн учурдагы этабында рационалдуу миграциялык саясат интеграциялык жараяндардын жүрүшүн ылдамдатууга жана түрткү берүүгө шарт түзүүчү натыйжалуу куралына айланууда. Бирдиктүү экономикалык мейкиндиктин

чегинде жалпы эмгек рыногунун бар экендигин билдирген интеграциялык биримдигинин мүчө мамлекеттер жарандарынын эмгек менен камсыз болуудагы артыкчылыктуу абалы биримдикке жаңы мүчөлөрдү тартуу үчүн стимул болууга жөндүмдүү. Ошентип миграциялык саясаттын ойлонулган, өз мезгилиндеги иш-чаралары социалдык-экономикалык биригүү жараянынын күчтүү каталитазатору болушу мүмкүн.

XX кылымдын алдыңкы социологдордун бири болгон Карл Дойч жазгандай, «эл аралык интеграцияны ишке ашыруу бул союздаш өлкөлөрдүн ортосундагы өнүктүрүү, социалдык-маданий мамилелердин жана өз ара ишеничтүү байланыштардын жалпы өзгөчөлүктөрүн бекемдөөгө багытталган кыймылы болуп саналат». Бул көз караштар боюнча, эл аралык эмгек миграциянын кошуна өлкөлөр менен аймактардын этномаданий интеграциянын өтө маанилүү жактарынын бири катары аныктоого болот [23, 336-337-ББ.].

Азыркы этапта чек араларда жалаң гана укуктук-башкаруучулук иш-аракеттер менен ал эл аралык эмгек миграцияны токтотууга, жөнгө салууга мындан ары мүмкүн эмес. Учурда ашыкча эмгек ресурстарын жеткирүүчү башкы өлкөлөрүнө айланган, дүйнөнүн жакыр мамлекеттеринде жана аймактарында ырааттуу экономикалык өсүшү үчүн шарттарды түзүүгө муктаждык бышып жетилди. Эл аралык миграциялык жараяндар катышуучуларынан билим берүү, үй-бүлөнү пландаштыруу ыкмалары, акыркы медициналык жана маалымат жетишкендиктери, социалдык жана өндүрүштүк инфраструктура объекттерин өнүктүрүүгө олуттуу салым каражаттарын киргизүүнү талап кылат. Миграциялык агымдарды жөнгө салуунун экономикалык ыкмаларын жана каражаттарын өздөштүрүү стратегиялык багыттары болууга тийиш. Бул жагынан алып караганда эмгек мигранттарынын агымын алып келүүчү, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн экономикалык өсүшүнө инвестициялык салымдарды алдыга жылдыруу чоң актуалдуу маселеге айланды.

1.3. Постсоветтик мейкиндиктеги миграциялык жараяндар, факторлор жана натыйжалар

1990-жж. аягынан баштап Кыргызстан калкынын мамлекеттер ортосундагы эмгек миграция постсоветтик мезгилде өнүгүүгө күч алган. Эмгек миграция агымдарынын башкы багыттары - Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасы болуп эсептелет. КМШнын бул өлкөлөрүнө жүз миңдеген кыргызстандыктар кете баштаган, жакырчылык, массалык жумушсуздук маселелерди чечүү үчүн, алар республиканын чегинен тышкары жумуш сунуштаган чөйрөлөрдү табууга мажбур болушкан. Жаңы эгемендүү мамлекеттин экономикасын рыноктун түрүнө ылайыкташтыруу бардык жерлерде оор өткөн. Кыргызстандын кошуна мамлекеттери менен социалдык-экономикалык жана жаратылыш ресурстарынын көлөмүндөгү объективдүү айырмалар республика калкынын экономикалык дараметинде дифференциацияны тереңдеткен. Социалдык-экономикалык дифференциация республиканын жана КМШнын башка өлкөлөрүнүн ортосундагы эмгек мобилдүүлүк механизмдин тутумун жүргүздү.

Кыргызстандын жана региондогу өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө иштеп жаткан визасыз кирүү, Россия жана Казакстанга жумушка орношуу үчүн расмий уруксат алуунун өтө татаал тартиби менен миграция үстүнөн көзөмөлдүн салыштырмалуу начардыгынын айкалышы, Кыргызстандан келген мигранттардын негизги бөлүгү легалдуу эмес, уруксат берүүчү документтери жана иш берүүчү менен эмгек келишими жок ишке орношконго алып келди. Өз кезегинде, масштабдуу чаржайыт мыйзамсыз миграция Россияда да, Казакстанда да миграциялык жараяндардын үстүнөн мамлекеттик көзөмөл иш жүзүндө жоголуп кеткендигин жаратты. Мезгил-мезгили менен жашоонун жана иш менен камсыз кылуу эрежелерин күчөтүү иретсиз аракеттер натыйжа берген эмес, себеби мигранттык эмгектин көмүскө рыногу кабыл алуучу өлкөлөрдүн экономикасынын бир катар тармактарын Россияда - курулуш, тейлөө кызматы жана соода чөйрөлөрү; Казакстанда - курулуш, айыл чарбасында тескери

таасирин тийгизген: жумушка легалдуу орношуунун катууланган эрежелерине жооп катары мигранттар барган сайын эмгек рыногунун легалдуу эмес секторуна кете башташат. Кыргызстандан чыккан мигранттар жумушка легалдуу орношуунун катууланган эрежелерине жооп катары кабыл алуучу өлкөлөрдүн легалдуу эмес секторуна барган сайын бурулушкан [96].

Дүйнөлүк миграциялык тажрыйба көрсөтүп тургандай, миграциялык саясатты татаалдантуу жана ишке орноштуруунун легалдуу жолдорун кыйындатуу сөзсүз түрдө мыйзамсыз миграциянын өсүшүнө алып келет, анткени миграция маңызы боюнча - инерциялык жараян. Ошол эле учурда, чет өлкөлүк жарандар үчүн иш менен камсыз кылуунун ачык-айкын, түшүнүктүү эрежелердин бар болушу алардын легалдуу иш менен камсыз болууга чакырат: алар мыйзамсыз абалда болсо да өлкөдө «калып кетүүгө» аракеттенишпейт, анткени алар үйгө кетүүгө жана кайрадан жаңы эмгек мөөнөткө келүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ.

Бирдиктүү регионалдык эмгек рыногун түзүү идеясынын жагымдуу жагы - так эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгүн камсыз кылгандыгы жана катышуучу өлкөлөрдүн экономикаларын эмгек менен камсыздоо ийкемдүүлүгүн жогорулатууда. Мына ошондуктан 2007-ж. бери Бажы Биримдигин түзүүдө бирдиктүү эмгек рыногун максаты коюлган (1997-ж. бери бирдиктүү эмгек рыногу бар Беларус жана Россия Бирлиги буга конкреттүү мисал).

2012-ж. Бажы Биримдигинин (ББ) негизинде Бирдиктүү Экономикалык Мейкиндиктин (БЭМ) түзүлүшү, анда жалпы эмгек рыногу калыптанып, РФ, РБ жана РКнын эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгүн камсыздаган. Бирок бул биригүү күтүлгөн натыйжага алып келген эмес, себеби Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасы өздөрү - мигранттарды кабыл алуучу өлкөлөр, ал эми беларусиялык эмгек ресурстары мындан мурун эле РФ менен Союздук келишимине ылайык, Россияда жумушка орношууга укуктуу болушкан [46, 112–119-ББ.].

Ушул себептен Евразиялык экономикалык бирликтин түптөлүшүндө жана ага 2015-ж., миграциялык эмгек ресурстардын негизги донору катары, Кыргызстандын кириши бирдиктүү эмгек рыногун түзүүгө сезерлик таасирин көрсөткөн. Анын иштешинде ЕАЭБ мүчө мамлекеттери үчүн рыноктун түзүлүшүнүн бардык жакшы жана жетишпеген жактары айкын болгон. Жалпы эмгек рыногун түзүүнүн маңызы, б.а. ички чек аралардын жоюлушу, баштапкы элементтерде, тактап айтканда: ЕАЭБ мүчө мамлекеттер мигранттарынын эркин жүрүшү, жумушка эркин орношуусу, билим тууралуу документтерди өз ара таануу, бирдей социалдык-эмгектик укуктар, бирдиктүү социалдык камсыздандыруу эрежелери ж.б. [57].

Жарандардын эмгек жана социалдык укуктарынын сакталышын көзөмөлгө алуу максатында мамлекеттер аралык социалдык-эмгек чөйрөдө мониторингтин жүргүзүлүшү абдан маанилүү болуп саналат.

Бирдиктүү эмгек рыногун түзүүнүн баштапкы этабында эмгек укуктарында, социалдык кепилдиктерге, салык салуу ж.б. чектөөлөр жана өлкөлөр аралык айырмачылыктар орун алышы мүмкүн. Так ушул бирдиктүү эмгек рыногу иш жүзүндө түптөлүү этабында болгон ЕАЭБ байкалууда. ЕАЭБдин катышуучусу катары КРдин экономикалык өнүгүүсү үчүн жумушчу күчтүн көчүп жүрүү эркиндиги принциптин жүзөгө ашырылышын алып келүүчү оң мүмкүнчүлүгү тууралуу азыр эле сөз кылууга негиз бар. Учурдагы ЕАЭБдин курамына мигранттарды кабыл алуучу өлкөлөр (алгач бул Россия жана Казакстан) ошондой эле эмгек ресурстардын донор-өлкөлөрү да (Кыргызстан, Армения, Беларусь, жана Казакстан) кирген. Россия ЕАЭБдин бардык өлкөлөрүнөн келген эмгек мигранттары үчүн тартуучу борбор болуп саналат; андагы Кыргызстандан чыккан миграциялык агымдар басымдүү бөлүгү.

Жумушчу күчтүн көчүп жүрүү эркиндиги жана ЕАЭБдин бирдиктүү эмгек рыногунун калыптанышы Кыргызстандын жана жалпы катышуучу өлкөлөрдүн жана бүтүндөй биримдиктин улуттук кызыкчылыктарына шайкеш болушу керек, анткени экономикалык жана социалдык туруктуулугун арттыруу

максатын да төмөнкүдөй маанилүү жараяндарга алып келет: бириктирилген эмгек рыноктун тең салмактуулугун тегиздөө; көмүскө эмгек рыногун кыскартуу; мыйзамсыз миграцияны кыскартуу; социалдык чыңалууну төмөндөтүү; ЕАЭБ өлкөлөрдүн салым жагымдуулугун жогорулатуу; кабыл алуучу өлкөлөрдө - салыктык киришелердин өсүшү; Кыргызстанда жана башка чыгып кетүү өлкөлөрдө - акча которуулардын жогорулоосу.

Атап айтканда, эмгек миграция жараяндар динамикасынын кылдаттык көрсөткүчү болуп мигранттардын акча которуулар статистикасы, КМШнын өлкөлөрүнөн айырмаланып, ЕАЭБ өлкөлөрүндө тенденциялардагы айырмачылык мүнөздүү экенин азыр эле айтууга болот [42, 43]. 2015-ж. Россиядан акча которуулардын көлөмү бир кыйла түшкөндөн кийин (адаттагыдай эле чек ара акча которуулардын статистикасы жүргүзүлгөн, Россиялык рублдин АКШнын долларына карата курсунун түшүшү жана Россиядагы экономикалык абалдын начарлоосу менен түшүндүрүлгөн), 2016-ж. эле ЕАЭБ мүчө өлкөлөрүндө (Армениядан башкасы) акча которуулардын көлөмүнүн өсүшү байкалган. Ошол эле учурда, 2016-ж. КМШнын башка өлкөлөрүнө акча которуулардын төмөндөшү уланган (1.3.-таблицасы).

1.3.-таблицасы - ЕАЭБ жана КМШ өлкөлөрүнө мигранттардын Россиядан жөнөткөн акча которуулары (2013-2017-жж. АКШнын млн. доллары менен [34]

Өлкө	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрү	4567	3068	3276	3505	3750
<i>анын ичинде:</i>					
Кыргызстан	2062	1383	1743	2143	2700
Армения	1551	941	711	650	698
Казакстан	577	514	559	570	586
Беларус	377	230	263	284	299
КМШнын башка өлкөлөрү	14 486	7990	6854	6989	7110
<i>анын ичинде:</i>					

Өзбекстан	5653	3059	2741	2800	3011
Тажикстан	3854	2220	1929	2103	2401
Украина	2400	1252	1003	1253	1300
Азербайжан	1310	826	739	811	890
Молдова	1238	617	434	532	687
Түркмөнстан	31	16	8	7,8	8,5

2017-ж. 1-чи кварталындагы маалыматы 2016-ж. ошол эле мезгили менен салыштырганда ачык-айкын көрсөтүп турат: бир жылда Россиядан Кыргызстанга келген акча которуулар - 34%, Арменияга - 35%, Казакстанга - 48%, Беларусга - 45%га өскөн. Бул өлкөлөрдөн келген эмгек мигранттардын санынын көбөйүүсүнүн жана Россия эмгек рыногунда абалдын бекемдегинин кыйыр көрсөткүчү катары бааласа болот.

Бирдиктүү эмгек рыногунун шексиз артыкчылыгы - КРден келген эмгекчи-мигранттардын Россияда, Казакстандагы улуттук кызматкерлердин эмгек жана социалдык укуктарынын теңдигинде. Бул нерсе кыргызстандык кызматкерлердин дискриминациялоо жана эксплуатациялоо коркунучун төмөндөтөт, демек кабыл алуучу өлкөнүн эмгек рыногуна интеграциялоо жана кабыл алуучу коомго социалдык-маданий көнүү үчүн шарттарды аларга камсыз кылат.

Интеграциялык биримдиктин алкагында эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгүн жогорулатууну түшүндүргөн жумушчу күчтүн көчүп жүрүү эркиндиги принциби, Кыргызстандын жана башка донор-өлкөлөрдүн кызыкчылыктарына карама-каршы келиши мүмкүн, эгерде алар эмгекке жарамдуу калктын кетишинин жогорулашы алардын улуттук кызыкчылыктарына туура келбесе жана экономикалык өнүгүүнүн келечегине коркунуч жаратса. Улуттук экономикада эмгек ресурстардын жетишсиздиги чындыгында, бир катар тармактарды өнүктүрүүгө тоскоолдук кылышы мүмкүн, маселен, бул нерсе азыр Кыргызстандын айыл чарбасында болууда. Мындай карама-каршылыктардан арылууга болот. Эмгек рынокторунун жуурулушу

интеграциянын башка түрлөрү менен бирге ишке ашырылат - өндүрүштүк, каржылык, инфраструктуралык - бул нерсе катышуучу өлкөлөр үчүн жаңы экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Миграциялык донор катары кызмат кылган Кыргызстанда жаңы жумушчу орундарды түзүү эмгек мигранттардын кайтып келишине түрткү берип, жана алар алган көндүмдөрү мекенинде керектелиши мүмкүн.

Ошол эле кезде эркин жүрүү принцибин колдонуу менен бирге, легалдуу эмес жумушка алуу мурунку практиканы консервациялоодон жаралган кээ бир көйгөйлөр байкалышы мүмкүн, эмгек мигранттардын укуктарынын бузулуу учурлары көзгө албоо, Россия жана Кыргызстандын миграциялык атка минерлер катарларындагы паракорчулук, мигранттардын жумушка орноштуруу боюнча көмүскө ортомчулук фирмалар институтун колдоо. Жогоруда аталган бардык себептер эмгек ресурстардын эркин жүрүү идеясына залалын тийгизип, ошондой эле ЕАЭБке интеграциянын дараметин каралап жана жаманатты кылышы мүмкүн.

ЕАЭБдин алкагында КРдин калкынын эмгек миграциясын жөнгө салган мыйзамдык базасы. ЕАЭБдин аймагындагы жумушчу күчтүн кыймыл маселелерин жөнгө салган юридикалык документтер үч категорияга бөлүнөт: ЕАЭБдин алкагында көп тараптуу документтер; катышуучу өлкөлөрдүн ортосундагы эки тараптуу мамлекеттер аралык макулдашуулар; КРдин жана башка мүчө өлкөлөрдүн улуттук миграциялык мыйзамдары. ЕАЭБК ЕАЭБдин аймагындагы КРдин калкынын эмгек миграция маселелерин жөнгө салууну мыйзамдуу жол-жоболоштурган. ЕАЭБдин XXVI бөлүмү эмгек миграцияга тиешелүү түшүнүктөрдү берет, бирдиктүү эмгек рыноктун жалпы жоболорун, КРден чыккан эмгекчи-мигранттын укуктарын жана милдеттерин, ошондой эле эмгек миграция чөйрөсүндө ЕАЭБке мүчө мамлекеттердин кызматташуусунун негизги багыттарын аныктайт.

ЕАЭБКда жарыяланган бирдиктүү эмгек рыногунун жалпы жоболоруна төмөнкүлөр кирет: улуттук эмгек рыногун коргоо боюнча чектөөлөрдү эске албаганда мүчө мамлекеттердин кызматкерлеринин эмгек ишмердүүлүгүн

жүзөгө ашыруу; жумушка орношуу үчүн уруксат берүүчү документтерин алуу зарылдыгын жокко чыгаруу; билим жөнүндөгү документтерди таануу; кирген күндөн тартып 30 күндүн ичинде миграциялык каттоодон өтүү милдетинен бошотуу; 30 күндөн кем кала турган болсо, анда миграциялык картаны толтуруу зарылдыгынан бошотуу; өлкөдө болуу мөөнөтү эмгек келишимдеги мөөнөтү менен аныкталат; эмгекчилердин уюшулган кабыл алуусуна жардам көрсөтүүсү; иш менен камсыз кылуучу мамлекеттин жарандары менен бирдей социалдык камсыздалышы (пенсиялыктан башкасы); иш менен камсыз кылуучу мамлекеттин жарандары менен бирдей балдардын мектепке чейинки жана мектептик мекемелерге баруу укугу; медициналык камсыздандыруу полистин бары же жоктугуна карабастан мүчө мамлекеттердин эмгекчилерине жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө (өзгөчө жана шашылыш түрдө) акысыз тез медициналык жардам менен камсыз кылуу.

ЕАЭБКтин 9-беренеси, ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин жарандарын иш менен камсыз кылуу боюнча бир катар чектөөлөр каралган, атап айтканда:

1) мүчө мамлекеттердин жумушчулары жүргүзгөн эмгек ишмердүүлүгүнө, кесибинин түрүнө жана жашаган аймакка карата улуттук коопсуздукту (анын ичинде стратегиялык мааниге ээ тармактар) жана коомдук тартипти камсыздоо максатында эрежеден чыгуу берилиши мүмкүн; 2) билим берүү, юридикалык, медициналык же фармацевтик тармактарда жумуш менен камсыз болуу үчүн мамлекеттик мыйзамдар менен белгиленген билим жөнүндө документтерди таануу тартибинен өтүү зарылдыгы; 3) иш берүүчүнүн укугу «мүчө мамлекеттердин эмгекчилердин билим жөнүндө документтердин верификациялоо максатында зарыл учурда, билим тууралуу документти берген билим берүү уюмуна суроолорду жолдоо, анын ичинде маалымат базасына кайрылуу жолу менен; 4) мигрант жумуш ордун өзгөрткөн учурда өлкөгө кирүүсүнө жок эле дегенде 90 күн болушу керек, ал эми жаңы жумуш издөө мөөнөтү 15 күнгө чейин болууга тийиш.

ЕАЭБке мүчө мамлекеттердин эмгекчилеринин пенсиялык камсыздалышы жөнүндө Келишимге кол коюу жана ишке ашыруу боюнча

документтердин иштелиши акыркы аяктоочу этапта жүргүзүлүүдө ЕАЭКтин расмий жактарынын билдиришинче, ал 2017-жылда күчүнө кирген. Өлкөлөр боюнча эмгек пенсиянын өлчөмүндө айырмачылыктар чоң болгондуктан [83], бул нерсе дагы пенсиялык камсыздоо жөнүндө келишимдин иштеп чыгуу үчүн тоскоолдук жаратат. Катышуучу-мамлекеттердин мыйзамдарында «пенсиялык төлөмдөр» түшүнүгү да бир кыйла айырмаланат. ЕАЭБке мүчө мамлекеттеринин эмгекчилердин пенсиялык камсыздоо жөнүндө Келишимдин долбооруна ылайык, иш менен камсыз кылган мамлекеттин жарандарынын пенсиялык укуктарындай эле, ошол эле шарттарда жана ошол эле тартипте пенсиялык төлөмдөрдүн эсебинен түзүлгөн эмгекчилердин бирдей пенсиялык укуктары берилет. Келишимде пенсиянын түзүү механизми, пенсия экспорттунун шарттары, пенсия менен үй-бүлө мүчөлөрүнүн камсыз болуу укугу ж.б. Эмгек миграция маселелердин жөнгө салынышы ЕАЭБке мүчө мамлекеттердин эки тараптуу келишимдер менен дагы толукталат. КРдин мыйзамдарына ылайык, визасыз тартипте жүргөн чет элдик жарандар, анын ичинде Армения жана Беларусдан келген мигранттар, өлкөдө 60 күнгө чейин жүргөн болсо, жашаган жеринде ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарда каттоодон бошотулат. Казакстандын жарандары үчүн бул мөөнөт 90 күндү түзөт.

ЕАЭБке кирген мамлекеттердин миграциялык саясаты, Кыргызстандын саясатына окшоп, ар бир өлкөнүн көз карандысыз жана өз алдынча укугу болуп саналат, жана алардын улуттук кызыкчылыктарына шайкеш келиши керек. ЕАЭБке кирген ар бир мүчө мамлекеттин улуттук миграциялык саясаты жана укуктук-ченемдик актылары өлкөлүк айырмачылыктарга ээ, ал эми бул интеграциялык бирликте жалпы макулдашылган мамлекеттер аралык миграция боюнча саясатты талкулоо жана иштеп чыгуу каралган эмес. Ошол эле учурда улуттук миграция боюнча саясат жана коштоочу улуттук мыйзамдык-укуктук актылар өз ара аракеттенүү максатында ЕАЭБ Келишимине ылайыкташтырылган [73]. Курулган жалпы эмгек рыногунун артыкчылыктарын иш жүзүндө ашыруу үчүн эмгек ресурстарынын эркин

жүрүү укугун жана жумушка орношуу эркиндигин берүү менен гана чектелбестен, бул укуктарды жүзөгө ашыруу үчүн конкреттүү шарттарды түзүү зарыл.

ЕАЭБдин мүчө мамлекеттердин, анын ичинде Кыргызстандын да, мигранттарынын Россиянын эмгек рыногунда жумушка орношууда каалоолорун жана женилдиктерин баалоо үчүн, РФдин мыйзамдарынан мисалга кайрылып көрөлү (1.4-таблица).

1.4-таблица - КМШ жана ЕАЭБ өлкөлөрүнөн барган эмгек мигранттары үчүн Россияда жүрүү жана жумушка орношуу эрежелеринин салыштыруусу [38]

Көрсөткүчтөр	КМШдан барган эмгек мигранттары	ЕАЭБ өлкөлөрүнөн барган эмгек мигранттары
Кирүү	Визасыз	Визасыз
Уруксат берүүчү документтер	Талап кылынат (патент)	Талап кылынбайт
Адаптациялык тест (тил, тарых, мыйзамдар)	Талап кылынат	Талап кылынбайт
Миграциялык каттоо үчүн убакыт	Киргенден кийин 7 күндүн ичинде	Киргенден кийин 30 күндүн ичинде
Убактылуу турганга уруксат мөөнөтү	Патент мөөнөтүнө туура келет (1 жыл)	Эмгек келишимдин мөөнөтүнө туура келет
Квалификациялык дипломдордун жана сертификаттардын тастыкталышы	Талап кылынат	Талап кылынбайт
Киреше салыгы	Жумуштун биринчи жарымында 30%, андан кийин 13%	Россияда жумуштун биринчи күнүнөн тартып 13% <i>Эскертүү:</i> Эмгек мигранты салык резиденти болуп саналса, б.а.183 же андан көп күн Россияда иштеп жаткан учурда, болбосо анын киреше салыгынын өлчөмү 30% түзөт
Социалдык кепилдиктер	Эмгек келишиминин шарттарына ылайык	Россия жарандары менен бирдей <i>Эскертүү:</i> Пенсиялык камсыздандыруудан сырткары

Медициналык камсыздандыруу	Өз ыктыяры менен медициналык камсыздандыруу полисин сатып алуу милдеттүү
Тез медициналык жардам акысыз көрсөтүлөт	Милдеттүү медициналык камсыздандыруу полисин акысыз жол-жоболоштуруу

ЕАЭБ өлкөлөрүндө эмгек миграциянын институционалдык базасы.

КРде жана башка ЕАЭБ катышуучу өлкөлөрдө эмгек миграция маселелери негизинен мамлекеттик миграциялык саясаттын ишке ашырылышына жооптуу, министрликтер жана ведомстволор тарабынан көзөмөлдөнөт. Кыргызстанда КРдин Өкмөтү алдындагы миграция боюнча Мамлекеттик кызмат жана Эмгек, миграция жана жаштар Министрликтин алкагында КРдин жарандарынын чет өлкөдө жумушка орноштуруу Борбору иштөөдө. Ал эми Арменияда - Республика Армениянын Өзгөчө кырдаалдар боюнча министрлигине караштуу Мамлекеттик миграциялык кызмат; Беларусда - Беларус Республикасынын Эмгек жана социалдык коргоо министрлиги жана Беларус Республикасынын Жарандуулук жана миграция боюнча департаменти; Казакстанда - Казакстан Республикасынын ички иштер министрлигинин миграциялык полиция Департаменти жана Эмгек жана социалдык коргоо министрлиги; Россияда - Россия Федерациясынын ички иштер министрликтин миграция маселелери боюнча Башкармалыгы.

Бирок КРдин жооптуу мамлекеттик ведомстволордон башка республика калкынын эмгек миграциянын институционалдык базасын миграциялык инфраструктура түзөт, б.а., кабыл алуучу өлкөлөрдө мигранттар үчүн алардын жумушка орноштуруу, жашоо, турак-жайды ижарага алуу же сатып алуу, билим алуу, медициналык камсыздандыруу эрежелери, мигранттардын өз укуктарын коргоо ыкмалары ж.б. мүмкүнчүлүктөр жөнүндө маалымат берүүчү мамлекеттик жана жеке маалыматтык-кеңеш берүүчү тейлөө кызматтардын комплекси түзөт.

Эмгектин бирдиктүү рыногун куруу үчүн ЕАЭБдин аймагында эмгекчилерге эркин көчүп жүрүү жана жумушка орношуу укугун берүү

менен чектелүү - жетишсиз. Бул укук жүзөгө ашырылышы мүмкүн болгон шарттарды түзүү зарыл. Мисалы, Россияда эмгек жана иш менен камсыздандыруу боюнча Федералдык кызмат жана бейөкмөт түзүмдөр: жумушка орноштуруу боюнча жеке агентстволор, мигранттык жана укук коргоо уюмдар тарабынан мигранттар үчүн маалымат тейлөө кызматын уюштурушкан. Бирок алардын ишмердүүлүгүнүн масштабы Россияда жүргөн мигранттардын санына салыштырганда анча көп эмес.

Легалдуу жумушка орноштуруунун бар болгон мүмкүнчүлүктөрү жана тартиби жөнүндө, ошондой эле миграциялык мыйзамдар туурасында Кыргызстандан барган мигранттардын төмөн маалымдуулугу көп учурда россиялык эмгек рыногунда көнүүдө алар жердештерге жана расмий эмес ортомчуларга таянууну тандоосу натыйжада аларды көмүскө эмгек рыногуна алып келип, укук бузуучуларга айлантып жана өлкөдөн департациялануу коркунучуна алып келет.

ЕАЭБ катышуучу өлкөлөрдө эмгек миграциянын тенденциялары

Кыргыз Республикасы ЕАЭБ түзүлгөнгө чейин активдүү миграциялык жараяндардын жигердүү катышуучусу болгон. Эл аралык эмгек миграция мигранттарды кабыл алуучу өлкө катары жана алар келип чыккан өлкөлөр үчүн дагы көпчүлүктө альтернативасыз маанилүү каражаты болуп калды. Кыргызстандан барган эмгек мигранттарынын Россия жана Казакстандын эмгек рыногунда катыштыгы бул мамлекеттердин бир топ экономикалык тармактардын өнүктүрүүчү маанилүү түзүмдүк фактору болуп саналат. Кыргызстан үчүн трансулуттук эмгек миграцияда катышуу - калктын басымдуу бөлүгү үчүн жашоо стратегиясынын элементи.

Евразиялык интеграциялык бирликтин алгачкы иштөө мезгили экономикалык жактан ыңгайсыз болгон. Негизги кабыл алуучу өлкөлөрдө мунайга баалардын түшүшүү жана улуттук валюталардын кыйла девальвациясы 2014-2015-жж. экономикалык абалдын начарлашына алып келди. Натыйжада, жумушсуздук өскөн, иштегендердин кирешеси кыскарган, чет элдик жумушчу күчтүн кызыктырууга керектөө төмөндөгөн. КРден барган

эмгек мигранттары үчүн бул нерсе Россия менен Казакстанда жумушка орношуу мүмкүндүктөрдүн кыскарышын, кирешенин, демек мекенине акча которуулардын да азайышын билдирген. Мындан тышкары, Россияда миграциялык мыйзамдарга алардын аткарылышын көзөмөлүн катуулаткан өзгөртүүлөр киргизилген: катталган эки укук бузуулар мигрант үчүн өлкөдөн чыгарууну жана жасалган укук бузуулардын оордугуна жараша 3, 5 же 10 жылга чейин бул өлкөгө кирүүгө тыюу салынгандыгын билдирген. 2015-ж. ичинде Россияга кирүүгө тыюу салынгандардын «кара тизмеси» 1,5 млн. адамга жеткен. Россияда жумушка орношуу укугунун патенттин алуу үчүн жаңы, алда канча катуу эрежелердин киргизилиши миграциялык агымдардын кыскартылышын камсыздаган. Натыйжада 2017-ж. катталган эмгек мигранттарынын кирүү агымы 2016-ж. салыштырганда дээрлик жарымына кыскарган. Ошол эле учурда донор-өлкөлөрдөгү мультипликативдүү экономикалык абалдын начарлашы, чыгаруу факторлордун таасирин күчөткөн. Ошентип катталган эмгек миграциянын кыскарган сандын аркасында эксперттер катталбаган миграциянын жана легалдуу эмес жумушка орношуунун жогорулаган сегменттин көрүүгө ынанышат.

Мындай шарттар ЕАЭБдин алкагында бирдиктүү эмгек рыногунун иштей башташы заматта көрүнөөрлүк натыйжа берген эмес. Бирок 2017-ж. бул таасир өзү жөнүндө кабар берет: ЕАЭБдин курамында региондогу башка өлкөлөргө карата эмгек миграция: көлөмүнүн көбөйүшү бул нерсени далилдеп турат.

Казакстандын жарандарына чет элдик кызматкерлерге караганда, республикадагы ЕАЭБдин мигрант жарандардын абалын көрсөтпөстөн, бош кызмат орундарын ээлөөгө артыкчылыктуу укукту камсыз кылууга басым жасалган. 2017-2021-жж. пландалган Казакстан Республикасынын миграциялык саясатынын концепциясы бул тармактагы мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыттардын арасында чет элдик жумушчу күчүн тартуу механизмдерди өркүндөтүү, ошондой эле мыйзамсыз миграциянын агымдары жана андан улам келип чыккан кесепеттерди алдын алуу, токтотуу жана

миграциялык көзөмөл тутумун түзүү жана өркүндөтүү. Ички эмгек рыногун коргоо максатында тышкы эмгек миграцияны жөнгө салуу механизмдерди өрчүтүү менен бирге республикадагы ЕАЭБдин мигрант-жарандардын абалын көрсөтпөстөн, чет элдик кызматкерлерге караганда, казакстандык жарандарга бош кызмат орундарын ээлөөгө артыкчылыктуу укукту камсыз кылууга басым жасалат. Ошондой эле эмиграциялык жараяндарды кыскартуу жана турукташтырууга, анын ичинде республиканын интеллектуалдуу потенциалынын агымын алдын алууга өзгөчө көңүл бурулат.

Эмгек мигранттардын жөнгө салынбаган агымы Россияга жана Казакстан Республикасына негизинен Кыргызстандан жана Борбордук Азия өлкөлөрүнөн келишет. Легалдуу эмес мигранттардын так саны белгисиз. Казакстандын ички иштер министрлигинин айтымында, алардын саны, активдүү айыл чарба иштери мезгилинде көбөйүп, кышында кыскарып, 2-3 млн. жетет. Эксперттердин пикири боюнча, алардын саны 0,7 - 1 млн. адамды түзөт. Катталган жана катталбаган эмгек миграция өлкөнүн эмгек ресурстарга жана квалификациялуу адистерге керектөөлөрүн канааттандырууда маанилүү ролду ойнойт.

2016-2017-жж. Казакстанга кирген ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрдүн жарандарынын санын салыштыруусу кошуна Кыргызстандан барган жарандардын саны - 21%, Россиядан - 43% жана Армениядан (15 эсеге жакын) көбөйүп баратканын көрсөтөт (1.5. -таблица).

1.5.-таблица. - ЕАЭБке мүчө өлкөлөрдүн жарандарынын Казакстанга кирүүсү (2016-2017-жж., адамдар) [103]

ЕАЭБ мүчө өлкөлөрү	2016-ж.	2017-ж.
Армения	67	911
Беларус	378	257
Кыргызстан	94 313	114 385
Россия	4 498	6 447

Республика Армениядан айырмаланып, биздин өлкөдө кайтып келген жарандардын реинтеграциясы боюнча мамлекеттик программалар каралган эмес. Россия Федерациясынан көпчүлүк кыргыз жарандарынын кайтып келүү

маселелери өлкө жетекчилиги үчүн курч көйгөйүнө айланды. Ошол себептен 2015-ж. июнь айында, Кыргызстан ЕАЭБке киргенден кийин, өкмөттөр аралык деңгээлде бул маселенин чечилиши биринчи орунга чыккан [101, 36-43-ББ.].

2017-ж. Казакстанга Кыргызстандан барган миграциялык агымдын өсүшү, алгач Кыргызстандан барган эмгек мигранттардын 90%га чейин кабыл алган Россияда жумушка орношуу мүмкүнчүлүктүн кыскарышынан болгон.

Мындан тышкары, Россияда миграцияга көзөмөл салуунун катууланышы, мыйзам бузгандарды өлкөдөн чыгаруу жана кайтып келүүгө тыюу салынышынын киргизилиши, РФке кайта албаган кыргыз мигранттары аргасыз Казакстанга багыт алышкан. Россияга кирүүгө уруксаты жок азыр Казакстанда иштеген мигранттардын саны боюнча статистикалык маалымат жок, бирок социологтордун сурамжылоолору бул динамиканы тастыктап турат. Төмөндөгөн мунайзат баалары жана казак тенге курсунун түшүүсү казакстандык экономикага олуттуу терс таасир тийгизди, Борбордук Азия өлкөлөрүнө Казакстандагы мигранттарынын акча которуулардын көлөмү азайышынан байкалды. Казакстан Республикасынын Улуттук банкынын маалыматына караганда, өлкөдөн Кыргызстанга акча которуулар 2016-жылы 73,8 млн. АКШ долларынан 2017-жылы 62,3 млн. АКШ долларына чейин түшкөн, б.а. 15%га.

Кыргызстандын ЕАЭБке кириши Казакстандын эмгек рыногунда кыргыз мигранттарынын жемиштүү интеграцияга карай жолунда бардык тоскоолдуктарды жойгон эмес.

Кыргыз Республикасы. Өлкөнүн Өкмөтү эл аралык эмгек миграцияда Кыргызстандын жарандарынын катышуусун жумушсуздукту кыскартууга, жакырчылык көйгөйүн жеңилдетүүгө жана социалдык чыңаланууну азайтууга шарт түзгөн өнүктүрүүнүн маанилүү каражаты катары баалайт. **Жумушчу күчтү экспорттоо мамлекеттик саясаты 2015-2020-жж. миграциялык жараяндарды жөнгө салуу боюнча Мамлекеттик программада чагылдырылган, жана республиканын мамлекеттик саясатынын артыкчылыктуу багыттарынын бири катары белгиленет.** Эл аралык эмгек миграция, чынында эле, заманбап Кыргызстандын өнүктүрүүнүн негизги

тиреги болуп саналат. 40%дан кем эмес кыргыз үй-бүлөлөрүнүн бир же эки мүчөлөрү башка өлкөгө иштегени кеткен. 10 учурлардын ичинен 9 - бул Россия өлкөсү. Мигранттардын мекенине акча которуулары республиканын ички дүң продукциясына карата - 25-30%ды түзөт. Көптөгөн үй-бүлөлөр үчүн Россиядан акча которуулары, эгер жалгыз болбосо, жашоо каражаттарынын негизги булагы болуп саналат. Акча которуулардын жардамы менен өлкөдөгү экономиканын бүтүндөй секторлору өнүктүрүлөт: соода-сатык, курулуш, транспорттук кызмат көрсөтүү, айыл чарба. Так бирдиктүү эмгек рыногуна жеткиликтүүлүк - Кыргызстандын ЕАЭБке катышуусу эң маанилүү кызыкчылыгы.

ЕАЭБ жөнүндө Келишими жарыялаган жумушчу күчүнүн көчүп жүрүү эркиндиги Кыргызстандын жарандары үчүн Россия жана Кыргызстандагы эмгек рынокторунда легалдуу иш менен камсыз болуу жана жергиликтүү кызматкерлер менен атаандашуу мүмкүндүгүн, укуктук корголушун, ээ болгон квалификацияны пайдалануу жана кызматтык өсүүнү, жаңы кесиптик көндүмдөрдү үйрөнүү, кирешени көбөйтүүнү билдирет. Россияда болжол менен жарым миллион кыргыз жараны бар, жана алардын саны өсүүдө; Россияда Кыргызстандан келген эмгек мигранттарынын 40%га жакыны - аялдар (башка Борбордук Азия өлкөлөрдөн айырмаланып). Казакстанга 2015-ж. 115 миң кыргызстандык жараны кирген, бул мурунку жылга салыштырмалуу 20%га көп (1.6.-таблица). Россияда жана Казакстанда миграциялык агымды кармап турууга көмөк көрсөткөн көп сандаган кыргыздардын мигранттык түйүндөрү түптөлгөн.

1.6.-таблица. - Акча которуулар тутумдары аркылуу жүргүзүлгөн жеке жактардын Кыргызстанга жөнөткөн акча которуулары, (2012-2017-жж. млн. долл. менен) [31]

	2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Жалпы	2268,2	2235,9	2268,2	2235,9	1683,6	1991,3
КМШ өлкөлөрүнөн	2245,0	2188,3	2245,0	2188,3	1630,8	1942,0
Россиядан	2219,1	2167,9	2219,1	2167,9	1622,3	1938,5

Макродеңгээлде акча которуулары Кыргызстандын каржылык абалын турукташтырууга жөндөмдүү жана белгилүү деңгээлде ички

керектөө рыногун жана жеке ишкердүүлүктү өнүктүрүүгө өбөлгө түзө алат. Капиталдардын жана жумушчу күчтүн эркин жүрүү шарттарында да ишкердүүлүктү жүргүзүүгө ыңгайлуу өбөлгөлөрдүн эмгек ресурстардын арзан наркы менен айкалашуусунда Кыргызстанды ЕАЭБдин алкагында салымдар үчүн жагымдуу аянтчасына айланткан, айрыкча агро өнөр жай комплекси, текстилдик-тигүү өнөр жайы жана тоо кен казып алуу сыяктуу секторлордо.

Россия Федерациясы. Постсоветтик региондо КРден келген эмгек мигранттары үчүн Россия эмгек рыногу - эң ириси болуп саналат. Ага ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин чет өлкөгө кеткен эмгек мигранттардын жалпы агымынын 70-90%га чейинкиси туура келет [80]. 2014-2015-жж. визасыз Россияга кирүүгө укуктуу КМШ өлкөлөрүнүн жарандарынын жумушка орноштурууга тиешелүү россиялык миграциялык мыйзамдардын катууланышы орун алган. КМШ өлкөлөрүнөн барган мигранттар Россиянын аймагында алты айдын ичинде 90 күндөн көп эмес калууга укуктуу болгондугу «90/180 эрежеси» киргизилген. Ал КМШ өлкөлөрүнүн жарандары жумушка орношуу укугун алуу үчүн уруксат берүүчү документтерди алууга түрткү бериши керек эле жана жумушка мыйзамсыз орношуу схемаларын жок кылуу үчүн, алар дайыма, ар бир үч айда мигранттар Россиянын аймагынан чыгып жана расмий уруксат берилген үч айлык жүрүүнү улантуу максатында ошол эле күнү кайтып келишине негизделген. Миграциялык мыйзамдарды бузгандарга Россияга кирүүгө тыюунун өтө катаал тутумунун киргизилиши менен бекемделген бул чара КМШ өлкөлөрүнүн 645 миң жараны 2014-ж. ичинде «кара тизмедеги» адамдарга кошулушкан, алар үчүн 3-5 жылга Россияга кирүү жолу жабык, ал эми 2015-ж. ичинде бул сан 1,5 млн. адамга чейин өскөн.

2015-ж. январь айынан тартып Россияга визасыз кирүү режимине ээ болгон КМШ өлкөлөрүнүн жарандары Россияда жумушка орношуу укугуна патентти алуу тартиби орус тилин, тарыхты жана Россиянын мыйзамдарын билүүгө сынак тапшыруу зарылдыгы менен толукталды, ал эми патент алуу үчүн айлык акы Россиянын бир катар аймактарында бир канча жолу көбөйтүлгөн. Бул иш-чаралар бардык аймакта жумушка эркин орношуу укугун

пайдаланган Беларуссия жана Казакстандын жарандарына тиешелүү эмес болгон. Армениянын жана Кыргызстандын ЕАЭБке кириши менен бул мамлекеттердин жарандары дагы бириктирилген регионалдуу эмгек рыногуна эркин жетүү укугуна ээ болушкан. ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрүнүн жарандарына, ошондой эле ички паспорттору менен Биримдиктин ички чек арадан өтүү укугу да калтырылган.

Жашап турууга уруксат алуу жана Россиянын жана башка ЕАЭБдин мүчө-өлкөлөрүнүн жарандуулугун алуу, эрежелер КМШнын бардык жарандары үчүн бирдиктүү, анын ичинде орус тилин, тарыхты жана мыйзамдардын негиздерин билүүсү боюнча сынак тапшыруу зарылдыгы (Россияда бул эреже Беларуссия жарандарына гана тиешелүү эмес). Ошондой эле ЕАЭБдин өлкөлөрүнөн барган эмгек мигранттары үчүн да кээ бир чектөөлөр болгон. ЕАЭБдин мамлекеттердин жарандары үчүн Россияга мигранттардын кирүүсү жөнүндө мыйзамдарга жана жоболорго, 2016-ж. дагы бир маанилүү пункт кошулган - бейтааныш документтер менен кирүү үчүн аракет кылган же буга чейин тигил же бул укук бузуулар боюнча айыбы ачылган жактарды аныктоо үчүн дактилоскопия тартибинен милдеттүү түрдө өтүү. Бул коопсуздук жагынан эл аралык миграцияны жөнгө салуу көз карашты бекемдөө багытына туура келет, бул азыр кандайдыр бир деңгээлде дүйнөдөгү көпчүлүк өлкөлөргө мүнөздүү.

Россиянын эмгек рыногу масштабы боюнча орчундуу көмүскө сегменти менен өзгөчөлөнөт (эксперттердин пикири боюнча, болжол менен 25%), анда кызматкер менен иш берүүчүнүн ортосунда эмгек мамилелерин түзүү фактысы эмгек келишими менен жоболоштурулбайт. Катталбаган жумушка орношуунун максаты, эреже катары, салыктарды жана социалдык төлөмдөрдү төлөөдөн качуу болот. Катталбаган жумуш менен камсыздоо КРдин эмгек мигранттарынын арасында басымдуулук кылат, алар төмөнкү квалификациялык жумуштарда же жеке жактарда иштешет.

2017-ж. Россиянын ички иштер Министрлиги Мамлекеттик Думага ЕАЭБке мүчө өлкөлөрдөн келген эмгек мигранттарынын эмгек келишимин

түзбөстөн жумушка орношуу үчүн жоопкерчилигин катуулаткан мыйзам долбоорун сунуштаган. Ички иштер министрлиги административдик укукбузуулар жөнүндөгү Кодексине төмөндөгүдөй толуктоолорду киргизүүнү сунуштайт: эмгек келишими же тейлөө кызматын көрсөтүүгө келишимдин жоктугунан 2-5 миң руб. өлчөмүндөгү айып менен Россиядан чыгарып жиберүү чарасы каралган. Иш берүүчүлөр да айыпты төлөгөн учуру каралган, эгерде алар ЕАЭБ мамлекеттеринин чет элдик жарандарын жалдашса, же 90 суткага чейинки мөөнөткө ишканалардын иши токтотулат.

Россияда иштеген КРдин эмгек мигранттарынын маанилүү артыкчылыгы - РФда тапкан кирешелерине салык салуудагы преференциялар. ЕАЭБ жөнүндө Келишимдин 73-беренесинде ЕАЭБдин мүчө-мамлекеттердин жарандарынын кирешелерине иштин биринчи күнүнөн тартып жеке жактардын чет элдик жарандар эмгек ишмердүүлүгүн кайсыл мамлекеттин аймагында жүргүзүшсө – салык резиденттердин кирешеси катары эле өлчөмдөр боюнча салык алынат. Бирок, РФдин Каржы министрлигинин түшүндүрмөсүнө караганда, жеке жактын - ЕАЭБдин мүчө өлкөсүнүн акыркы салык абалы жана төлөө үчүн салык наркын салык мезгилинин жыйынтыгы боюнча аныкталат. Эгерде Россиянын же ЕАЭБдин башка өлкөсү Россия резидентинин статусуна ээ болсо (б.а., отчеттук жыл ичинде 183 күндөн ашык мезгилден бери Россияда болуп саналат), анда анын Россиянын аймагындагы кирешеси (НДФА ЕАЭБ) иштин биринчи күнүнөн тартып 30%дын өлчөмүндө салык салынат. ЕАЭБ түзүлгөн мезгилдин ичинде ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрдүн жарандарынын саны салыштырмалуу туруктуу. 2017-ж. февраль айынын башындагы абалга карата караганда, РФде ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрүнүн жарандардын көбү Беларуссиядан баргандар болгон. Алардын саны 2015-2016-жж. ичинде туруктуу өскөн. Бул өсүштүн негизги себептеринин бири Беларусстун акыркы жылдары экономикалык көрсөткүчтөрдүн төмөндөшүнө байланыштуу, демек өлкөдө социалдык-экономикалык жагдайдын начарлоосу, анын ичинде жумушсуздук өскөн.

Россияда иштеген ЕАЭБ өлкөлөрүнөн келген эмгек мигранттарынын санын так чыгаруу кыйын, себеби россиялык эмгек миграциянын статистикасы чет элдик жарандарга жумушка жана патентке уруксат берүүлөрдүн санына гана негизделет. Мындай документтерди алуу зарылчылыгынан бошотулган КРдин жана ЕАЭБдин башка өлкөлөрүнүн жарандары миграциялык статистикадан четте калышат. Кирген эмгек мигранттардын саны жөнүндө белгилүү түшүнүктү жашаган жеринен катталган жана жүрүүнүн максаты катары иштегенин белгилеген чет элдик жарандардын саны тууралуу маалымат берет: Армениянын жарандары - 264,1 миң адам, Беларусстун - 86,5 миң адам, Казакстандын - 70,1 миң адам, Кыргызстандын - 512,4 миң адам. Армениянын жана Кыргызстандын жарандары үчүн 2014-жылдагыга салыштырганда бул бир кыйла көбөйүүнү билдирген (Армения - 35%, Кыргызстан - 38%). Бирок иш берүүчүлөрдөн эмгек келишимдерди түзүү боюнча миграциялык жана салык органдардан алынган билдирүүлөрдүн саны менен мындай маалыматтарды салыштыруу аларда абдан чоң ажырым бар экендигин далилдейт.

Кыргызстандын жетекчилиги биздин мигранттардын тышкы миграциялык жараяндарда катышуусун жумушсуздук көйгөйлөрүн чечүүдө, социалдык чыналууну төмөндөтүүдө, жакырчылыкты азайтууда чоң ролду аткарат, ошондой эле өлкө экономикасын өстүрүүдө түрткү катары болушун эсептейт. Муну биз миграция боюнча мамлекеттик саясатта “2007-2010-жж. миграциялык жараяндарды жөнгө салуу мамлекеттик программадан” көрсөк болот. Бул документте эмгек ресурстарды экспортто өлкөнүн мамлекеттик саясатынын олуттуу багыты катары белгиленген.

Өзү БЭМдин бирдиктүү эмгек рыногунда теңдүүлүк жана анда эркин жүрүү бул интеграцияда Кыргыз Республикасы үчүн өзгөчө мааниге ээ. Кыргызстандык тышкы мигранттар жайгашкан өлкөлөрдө КРден барган мигранттардын этникалык диаспоралык тармактары пайда болгон, алар Кыргызстандан чыккан мигранттардын агымын кармап турганга жардам беришет.

ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин бардык тышкы эмгек мигранттардын 85%дан көбүн россиялык эмгек рыногу кабыл алган. Ошол себептен 2014-2015-жж. РФтин Федералдык миграциялык кызматы визасыз Россияга кирүүгө укуктуу болгон КМШ өлкөлөрү жарандарынын жумушка орношууларына көзөмөлдү жана жөнгө салууну күчөткөн [97].

Көйгөйлүү чөйрөлөр жана сунуштар. ЕАЭБдин алкагында жалпы эмгек рыногун түзүү алгачкы этапта турат. Бирок аймактагы татаал экономикалык конъюнктурага карабастан, буга чейин жумушчу күчтүн эркин кыймылынын оң таасирин Кыргыз Республикасы сезип калды деп айтууга негиз бар. ЕАЭБдин бүткүл аймагында КРдин жарандары квалификацияларына ылайык, легалдуу жумуш менен камсыз болгон мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Кыргызстандын жарандарынын Россияда жана Казакстанда жумушка орношууда атаандаштыкка кудуреттүүлүгү күчөгөн. Кыргызстандан барган эмгек мигранттары жашаган өлкөнүн жарандары менен бирдей саламаттыкты сактоо жана башка социалдык жеңилдиктер мүмкүнчүлүгүн алышты. 2017-ж. ЕАЭБдин башка өлкөлөрүнө Россиядан акча которуулардын көлөмү жогорулаган, ошол эле кезде ал КМШнын башка өлкөлөрүндө төмөндөөнү уланткан, бул россиялык эмгек рыногунда ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрдүн жарандарынын бекемделген абалын көрсөткөн. Ошол эле учурда көйгөйлүү аймактар дагы аныкталган:

1) Эмгек мигранттарынын кыйла саны, айрыкча Кыргызстандан келген, иш берүүчү менен эмгек келишимин түзбөйт, ошентип жумушка орношуу өлкөнүн эмгек мыйзамдарын бузат. Ушундай абал бир нече себептердин таасири астында түзүлгөн: мигранттардын иштеп жаткан укук ченемдери жөнүндө жетишсиз маалымдуулугу; иш берүүчү тарабынан келишим түзбөстөн мигранттарды иштөөгө мажбурлоо; Россияда жана Казакстанда өз жердештерин жумушка мыйзамсыз орноштурууну кирешелүү бизнеске айланткан, шектүү ортомчулар ишинин натыйжасында;

2) жарандардын жана мигранттардын эмгек жана социалдык укуктарынын теңдик принцибинин бирдей негизде ишке ашырылбаганы,

себеби ЕАЭБ жөнүндө Келишимдин жоболоруна ылайык улуттук эмгек жана социалдык мыйзамдардын жетишээрлик деңгээлде эмес иштелгендигинде.

3) Эмгек миграцияга көмөктөшкөн расмий инфраструктура өнүктүрүлгөн жок, б.а., мигранттар жана иш берүүчүлөр (мамлекеттик жана жеке) үчүн атайын маалыматтык, консалтинг, билим берүү кызматтарды көрсөткөн, тигилердин да, булардын да иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрү жана шарттары жөнүндө мыйзамдарга киргизилген өзгөртүүлөр жөнүндө, ишке орношкон өлкөдө эмгек мигранттардын негизги укуктары жана милдеттери жөнүндө, чет элдик жумушчу күчүн жалдаган жумуш берүүчүлөрдүн жоопкерчилиги жөнүндө, легалдуу эмес ишке орношуунун тобокелдиктерди алдын алуу жөнүндө, жасалма документтерди пайдалануу жөнүндө, салыкты төлөөдөн качкан ж.б.

4) КРден барган мигранттардын кесиптик жана тилдик даярдыктын россиялык жана казакстандык иш берүүчүлөрдүн талаптарына дал келбестиги өкүм сүрөт. Россия боюнча сересеп, маселен, КРдин мигранттар санынын дээрлик жарымы анын адистигине туура келбеген иште экенин көрсөтүүдө. Бир жагынан, бул көйгөйлөр кандайдыр бир жаңы демилгенин биринчи баскычын коштогон, «өсүүнүн оорулары» болуп саналат. Бирок, бул көйгөйлөр башында аныкталып, чечилбесе, анда алар өнөкөттүү мүнөзгө ээ болуу жана ЕАЭБдин жалпы эмгек рыногунун идеясын дискредитациялоо коркунучун жаратат. ЕАЭБдин алкагында жумушчу күчтүн кыймыл эркиндиги принцибин андан ары ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн биз төмөнкүдөй идеяларды, алар, биринчи кезекте, ЕАЭБдин мүчө мамлекеттердин жарандарынын эмгек миграция жана социалдык камсыздоо маселелери компетенциясына кирген Евразиялык экономикалык комиссияга, ошондой эле КРдин жана ЕАЭБдин башка катышуучу өлкөлөрдүн улуттук мамлекеттик түзүмдөрүнө сунуштайбыз:

1. Катышуучу өлкөлөрдүн жарандарынын бул өлкөлөрдө жүргөн жана жумушка орношкон мезгилде укуктук абалга ээ болуу боюнча ЕАЭБ жөнүндө Келишимдин жоболору менен кабыл алуучу өлкөлөрдүн улуттук миграциялык мыйзамдарындагы жоболору ортосунда карама-каршылыктарды жоюу; Бул

ЕАЭБке катышуучу мамлекеттердин улуттук миграциялык, социалдык, эмгек жана административдик мыйзамдардын ылайыкташтырууну камсыз кылуу боюнча стратегиялык максатка карай маанилүү кадам болуп саналат.

2. КРдин жана ЕАЭБдин мүчө мамлекеттердин улуттук мыйзамдарын жумушка орноштурууну башкаруу, ошондой эле социалдык, анын ичинде пенсиялык, камсыздандыруу жаатында өз ара шайкештигин камсыздоо.

3. Мигранттардын жана иш берүүчүлөрдүн арасында маалыматтык-түшүндүрүү ишти өркүндөтүү максатында, мигранттардын ишке орношуусуна жардам берүү жана эмгек рыногуна ылайыкташуу үчүн алардын укуктук сабаттуулугун жогорулатуу жана көмүскө ортомчулар чөйрөсүнөн чыгаруу үчүн Россия Федерациясында, Казакстан Республикасында, ошондой эле Кыргыз Республикасында эмгек миграцияга көмөк көрсөтүүчү расмий инфраструктураны өстүрүү.

4. ЕАЭБдин катышуучу мамлекеттердин бириктирилген эмгек дараметин максималдуу натыйжалуу пайдалануу үчүн шарттарды түзүү максатында адистердин жетишсиздигине учураган РФтин белгилүү аймактарына жана конкреттүү бир салымдык долбоорлор үчүн уюштурулган жумушчу күчтү тартуу тутумун калыптандырууга жардам берүү.

5. Ачык, жеткиликтүү, такай жаңылануучу жана акысыз ЕАЭБдин бирдиктүү вакансиялардын маалымат базасын түзүү.

6. ЕАЭБдин жалпы эмгек рыногунун тиешелүү квалификациялык керектөөлөрүнө ылайык келген жана ЕАЭБдин башка өлкөлөрүнүн аймагында жумушка орношууну ниеттенген КРдин жарандарына багытталган жана кесиптик адистерди даярдоо жана кайра даярдоо тутумун ЕАЭБдин эгидасы астында куруу. Билим берүү мекемелер мигранттар келип чыккан өлкөлөр, ошондой эле кабыл алуучу өлкөлөрдө мурдатан бар болгон курстардын, училищалардын, коллеждердин жана институттардын базасында түзүлүшү мүмкүн. Окутуу кредиттик негизде жүргүзүлүшү керек, кредит алынган өлкөнүн кредит суммасын кийин иш менен өчүрүү шартында уюштурулса.

7. ЕЕАЭБ Келишимдин жоболоруна ылайык, эмгек мигранттарынын эмгек жана социалдык укуктардын азыркы форматта тиешелүү сакталышын жана КРдин эмгек мигранттардын жана Россия, Казакстан жумушка орноштурган өлкөлөрдүн жарандарынын укуктарынын реалдуу теңдигин аныктоо максатында КРде жана ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрүндө Евразиялык экономикалык комиссиянын (ЕЭК) алкагында социалдык-эмгек чөйрөсүнүн мамлекеттер аралык мониторинг тутумун түзүү.

8. ЕАЭБдин ишмердүүлүгүнүн маалымат-аналитикалык камсыздоо мониторингин өркүндөтүү максатында КРден барган эмгек мигранттарына статистикалык байкоо тутумун өнүктүрүүгө, эл аралык эмгек миграциянын чөйрөсүнө статистикалык практикага изилдөө тутумун киргизүүгө көмөктөшүү. Улуттук статистикалык практикага КРдин калкынын тышкы эмгек миграциянын агымдарын жыл сайын изилдөө тутумун киргизүү керек.

9. Ашыкча жана арзан жумушчу күчтү жана жагымдуу инвестициялык климаты бар өлкө катары, Кыргызстанда инвестициялык өндүрүштүк долбоорлордун ишке ашырууну колдоо зарыл. Бул учурда жумушчу күчтүн көчүп жүрүү эркиндиги азыркы долбоорлорду ишке ашыруу үчүн зарыл болгон адис каражаттары менен камсыздайт.

10. ЕАЭБдин тармактык ведомстволор менен биргеликте мигранттардын расмий эмес иш менен камсыз кылууга көмөктөшкөн криминалдык этникалык топтордун аракеттерин токтоткон иш-чараларын иштеп чыгуу. Азыр так мыйзамсыз миграцияга бөгөт коюу багыты боюнча ЕАЭБке катышуучу өлкөлөрдүн миграциялык кызматтарынын ортосунда эң жогорку макулдашуу жетишилген [44, 47].

Жогорудагыларды жалпылаганда, төмөнкү **тыянактарды** чыгарууга болот:

Топтолгон эмпирикалык фактылар, теориялык көз караштар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана миграциянын өз ара катышы талаштуу мүнөзгө ээ экендигин далилдешет. Илимпоздор белгилегендей, миграция менен өнүгүүнүн өз ара аракеттенүүсү тууралуу теориялык окууларды объективдүү

болжолдогон бул жараяндарды дүйнөлүк мейкиндик жана убакыттык мыйзам ченемдүүлүктөрүн, социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдүн жалпы агымынан бөлүп кароого мүмкүн эмес. Учурда кең социалдык-экономикалык жагдайда миграциянын себептерин жана натыйжаларын изилдөөлөргө илимий жана практикалык кызыгуу күч алууда.

XX кылымда эле миграция менен өнүгүүнүн өз ара катышында карашкан илимпоздор миграциянын жалпы теориясынын жоктугун белгилеп, аны иштеп чыгууга чакырык жасашкан. Бул түпкүлүктүү маселенин оор чечилишин түшүндүргөн башкы себептердин арасында миграция көрүнүшүнүн ар түрдүүлүгү жана татаалдыгы, ошондой эле миграцияны башка социалдык-экономикалык, институционалдык жана саясий жараяндардан бөлүп чыгаруу кыйынчылыгы менен белгиленген. Мындай теориялык-эмпирикалык чектөөлөр кээ бир окумуштууларды миграция жана өнүгүүнүн өз ара катышуусу тууралуу иликтөөлөрдүн теориялык конвергенция негиздерин иштеп чыгуу мүмкүн эмес деген жыйынтыкка алып келген. Жалпысынан алганда, XX кылымда миграция жөнүндө теориялык түшүнүктөр ийгиликтүү иштелип чыгылган. Ошентсе да, миграциялык теориялар, кадыресе, обочолонуп жана ар башка деңгээлдеги талдоого алуу, ошондой эле концептуалдык жана тематикалык багыт алуулары менен айырмаланышкан. Мындай илимий пикир келишпестиктин - дивергенциянын мүмкүн болуу себептеринин бири - миграция жалгыз бир илимдин иликтөө чөйрөсү болбостугунда.

Эл аралык миграциянын экономикалык детерминанттарынын изилдөө жыйынтыктарын тартуулаган илимий басылмалардын сересеби, ар кандай экономикалык өзгөргүчтөрдүн таасири миграциянын ар кандай түрлөрүнө ар кыл натыйжаларды берерин көрсөттү. Ошентсе да, биз ушул бир топ жол-жоболоштурулбаган жыйынтыктардан жалпы бир тыянак чыгарсак болот. Кабыл алуучу өлкөдө жумушсуздук түзүмү эң маанилүү экономикалык детерминанты экендиги, ал миграциянын түрүн аныктагандыгы, миграциялык саясатка сезгичтиги далилденген. Ошол эле кезде калктын жан башына ички дүң продукциянын түшүшүндө же жумушсуздук деңгээлиндеги

айырмачылыктар - миграция түрлөрүнүн маанилүү экономикалык детерминанттары, бирок миграциялык саясатка сезгичтиги жок деп табылган.

Көпчүлүк интеграциялык биримдиктерде эмгектин эркин орун которуу эркиндиги биримдиктин катышуучу өлкөлөрдө экономикалык шарттардын жана көрсөтүлгөн социалдык кепилдиктердин салыштырмалуу теңдиги жетишилгенден кийин берилген.

ЕАЭБдин катышуучу өлкөлөрдүн өз ара улуттук миграциялык мыйзамдары кескин айырмаланат. ЕАЭБдин алкагында башка интеграциялык долбоорлордон айырмаланып, биринчи кезекте, Европалык Биримдиктен, Бирликте бирдиктүү макулдашылган улуттарды бириктирген миграциялык саясатын иштеп чыгуу каралган эмес. ЕАЭБдин алкагында КРдин улуттук миграциялык мыйзамдары ЕАЭБ жөнүндө Келишимдин шарттарына ылайыкташтырылган.

ЕАЭБ ишинин алгачкы мезгилине туура келген татаал экономикалык конъюнктурага карабастан, Кыргызстан жумушчу күчтүн эркин кыймылынын оң таасирин сезе баштаган. Алынган квалификацияларга ылайык, бүткүл ЕАЭБдин аймагында КРдин жарандарынын легалдуу ишке орноштуруу үчүн мүмкүнчүлүктөрү камсыз кылынган. Россияда жана Казакстанда биздин жарандардын ишке орношууда атаандаштык кудуреттүүлүгү күчөдү. 2016-2017-жж. Кыргызстанга Россиядан акча которуулардын көлөмү жогорулаган, ал эми ошол эле кезде КМШнын башка өлкөлөрүндө ал төмөндөөнү уланткан, демек ал россиялык эмгек рыногунда Кыргызстандын жарандарынын абалынын бекемдегенин көрсөтөт.

ЕАЭБдин алкагында эмгек миграция жараяндардын чаржайыт уланышынын жана жумушка орноштуруунун расмий эмес каналдардын басымдуулугунун негизги себептеринин бири - эмгек миграцияга көмөктөшкөн расмий инфраструктуранын, б.а. мигранттар жана иш берүүчүлөр үчүн мамлекеттик жана жеке маалыматтык-кеңеш берүүчү тейлөө кызматтардын комплексинин, жетиштүү эмес өнүгүшү.

ЕАЭБдин алкагында бирдиктүү эмгек рыногун түзүү миграциялык жараяндарды иретке келтирүүнүн жардамы менен коопсуздукту бекемдөөнүн инструменти катары дагы кароого болот. Учурда ЕАЭБдин катышуучу мамлекеттерди профилдик ведомстволору ортосунда легалдуу эмес миграцияга бөгөт коюу жаатында биргелешкен жөнгө салуунун жогорку деңгээли жетишилген.

Бирликтин түзүлгөндөн берки эки жылдын аралыгында Россияда жүргөн Кыргызстандын жарандарынын саны жалпысынан туруктуу. Ал тургай Кыргызстандын жарандарынын санынын көбөйүү тенденциясы байкалат, ошол эле кезде Армения жарандарынын саны кыскарууда.

Эл аралык эмгек миграция Кыргызстанды өнүктүрүүнүн негизги фактору болуп калууда. 40%дан кем эмес кыргыз үй-бүлөлөрүнүн бир же бир канча мүчөлөрү башка өлкөдө иштешет. Он учурдун тогузунда - бул Россияда эмгектенген мигранттар, жана алардын акча которуулары республиканын ички дүң продукциясына карата - 25-30% ды түзөт.

ЕАЭБде акыркы эки жылдын ичинде Кыргызстандан чыккан миграциялык агымдардын жылышы орун алды. Россияда миграциянын үстүнөн көзөмөлдүн катуулашынан улам, укук бузуучуларды өлкөдөн чыгарып жиберилиши жана кайра кирүүгө тыюунун салынышы, Россияда кайтып келе албаган кыргыз мигранттарды багытын Казакстанга бурганга мажбурлаган.

Жумушчу кесиптер боюнча даярдалган мигранттарды тартуу - бул азыр Россия жана Казакстандагы эмгек миграция тармагындагы эң «тар жери». Бул көйгөйдүн чечилишине мигранттар чыккан өлкөлөрдө тил даярдоо курстары жана чыгуу алдында багыт берүү жардам көрсөтөөрү ишенимдүү.

II БАП. УЧУРДАГЫ ИНТЕГРАЦИЯЛЫК ШАРТТАРДА КЫРГЫЗСТАНДЫН МИГРАЦИЯСЫ

2.1. Кыргызстандагы бүгүнкү миграциялык абал

Бул бапта Кыргыз Республикасындагы миграциялык жараяндардын абалына ар тараптуу талдоосуна орун берилген. ЕАЭБке республиканын кошулган шарттарында кыргыз жарандарынын тышкы миграциялык жараяндарынын өзгөчөлүгү, себептеринин жана натыйжаларынын мүнөздөмөсү иликтенет, ошондой эле Кыргыз Республикасы жарандарынын тышкы миграциялык агымдарын түптөлүшүндө жана кармап турууда мигранттык уюмдарынын жана бирикмелеринин мааниси ачыкталган.

Изилдөөнүн объектиси – Кыргыз Республикасы калкынын миграциясы.

Изилдөөнүн предмети – регионалдык экономикалык интеграциянын шарттарында Кыргызстандагы миграциялык жараяндардын өзгөчөлүктөрү.

Изилдөөнүн теориялык, методологиялык негизи ата мекендик жана чет өлкөлүк демограф, экономист окумуштуулардын, эмгек социологиясы, калк экономикасы, демографиялык жана миграциялык саясат боюнча адистердин көз караштарынан, идеяларынан түптөлгөн [29, 30, 31, 32, 33, 37, 51, 52, 53].

Кыргыз Республикасында азыркы демографиялык кырдаал төмөнкү параметрлер менен мүнөздөлөт. Кыргызстандын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматына караганда, 2017-жылдын башында республиканын туруктуу калкынын сандык көрсөткүчү 6 млн. 141,0 миң адамга жеткен. Мында республиканын жашоочуларынын үчтөн биринен бир аз көбүрөөгү (33, 78%) шаарларда, калктын калган (66, 22%) айыл жеринде жашаган. 2018-жылдын акырына карата абал боюнча Кыргыз Республикасынын калкынын саны 6 млн. 300 миң адамды түзгөн.

Калк санынын жылдык өсүшү 103,200 адам барабар болгон. КМШнын башка өлкөлөрү менен салыштыруу, аларда шаар тургундары айылдыкына

караганда басымдуу көпчүлүк болгондуктан, республиканы айыл чарба түрүндөгү калк бар өлкөнүн катарына кошууга негиз берет.

2017-жылдын ичинде Кыргызстандын калкынын сандык өсүш арымы 102,25%га жеткен. Бул көрсөткүч дүйнөлүк орто белгинин мааниси менен салыштырганда, ал жогорку орунду ээлейт. Калктын санынын өсүү планканын эң жогорку көрсөткүчтөрү Бишкек жана Ош шаарларында, ошондой эле Баткен жана Ош облустарында байкалган - 2, 31 жана 2, 42%. Калк сандык өсүү планканын эң төмөнкү көрсөткүчтөрү Кыргыз Республикасынын Нарын, Ыссык-Көл аймактарында белгиленген - 1, 25 жана 1, 435 (2.1.-таблицасы).

6 млн. 140 миң адамдын ичинен, 2 млн. 64 миң 200 адамды (Кыргыз Республикасынын калкынын жалпы санынын 33,61% түзгөн) балдар жана өспүрүмдөр когортасы, 3 миң 628 миң 300 адам (59,11%) – жарандардын эмгекке жарамдуу тайпасы жана 448,100 адам (7,31% түзгөн) – бул эмгекке жарамдуу курактык топтон улуу жарандар.

2.1.-таблицасы. - 2017, 2018-жж. январь айына карата туруктуу калк санынын чоңдугу жана 2017-ж. жыйынтыгы боюнча аймактарда тургундарынын санынын көбөйүшү [89]

	Туруктуу калкынын саны, миң адам		Калк санынын өсүшү 2017-ж.		Анын ичинде эсебинен, %	
	2017-ж. 1-январга карата	2018-ж. 1-январга карата	миң адам	%	Табигый өсүштүн	Миграциялык өсүш, чыгуу-кетүү агымдардын (-)
Кыргыз Республикасы	6140,2	6242,5	102,3	2,0	2,1	-0,1
Баткен облусу	492,6	503,5	10,9	2,2	2,4	-0,2
Жалал-Абад облусу	1146,5	1168,7	22,2	1,9	2,1	-0,2
Ыссык-Көл облусу	470,1	476,8	6,7	1,4	1,7	-0,3
Нарын облусу	277,6	281,0	3,4	1,2	1,7	-0,5
Ош облусу	1259,7	1287,5	27,8	2,2	2,4	-0,2
Талас облусу	251,3	255,2	3,9	1,6	2,1	-0,5
Чүй облусу	887,5	905,2	17,7	2,0	1,9	0,1
Бишкек шаары	958,5	980,4	21,9	2,3	1,9	0,4

Ош шаары	275,7	281,9	6,2	2,2	2,1	0,1
----------	-------	-------	-----	-----	-----	-----

40 жаштын айланасында чектеринде жыныстар ортосунда айырмачылыктар жана 80 жаштан жогорку курактагылар топтордо аялдардын саны эркектердин санынан дээрлик эки эсе жогору болгону белгиленген (бул жобо жалпысынан эркек жана аял жыныстардагы жарандардын кесилишинде өлүмдүн курактык топтордогу айырма менен шартталат) (2.2.-таблицасы).

2.2.-таблицасы. - Экономикалык жактан активдүү жана активдүү эмес статуска ээ болгон (2002-ж. тартып параметрлер Улуттук статистика комитетинин КРдин үй-чарбаларынын бюджеттерин жана жумушчу күчүн тандалган изилдөөлөрдүн жыйынтыктары боюнча аныкталган.), калк (параметрлердин иштеп чыгуу мезгилдери: жылдык документ – отчеттук убакыт өткөндөн кийин алты ай өткөн) [89]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Экономикалык жактан активдүү калкы, миң адам	2490,1	2496,8	2468,7	2504,2	2544,3	2547,4
Жумуштуу калктын саны, миң адам	2277,7	2286,4	2263,0	2302,7	2352,1	2363,7
Жумуштуу калктын деңгээли, % менен	59,3	58,8	57,2	57,3	57,7	57,1
Жумушсуздардын саны, миң адам	212,4	210,4	205,7	201,5	192,2	183,7
Жумушсуздуктун деңгээли, % менен	8,5	8,4	8,3	8,0	7,6	7,2
Жумушсуз расмий макамына ээ болгондор	61,1	60,4	58,4	58,2	56,0	57,0
Расмий жумушсуздуктун деңгээли, % менен	2,5	2,4	2,3	2,3	2,2	2,3
Экономикалык жактан активдүү эмес калкы, % менен	1349,5	1392,5	1483,9	1511,9	1534,3	1593,0
Эмгекке жарамдуу курактагы экономикалык жактан активдүү калк, миң адам	2411,5	2 419,2	2397,3	2427,2	2456,8	2454,8

Эмгекке жарамдуу курактагы жумуштуу калкынын саны, миң адам	2202,0	2211,3	2196,4	2228,1	2266,7	2273,1
Эмгекке жарамдуу курактагы жумушсуздардын саны	230,6	207,9	200,9	199,1	190,2	181,6
Эмгекке жарамдуу курактагы экономикалык жактан активдүү эмес калк	947,7	993,2	1066,5	1089,6	1101,8	1149,1
Экономикага тартылган эмгекке жарамдуу курактан жогору курактагы жактар жана өспүрүмдөр	75,7	75,1	66,6	74,6	85,4	90,6

Республиканын орто жаштагы тургундарынын планкасы акырындык менен өсүүдө жана ал 2017-жылдын январь айына эки жыныстын өкүлдөрү үчүн 27,51 жашка, эркек калк үчүн – 26,51 жашка, аялдар калкы арасында - 28,41 жашка жеткен. Эң жаш калк Ош, Жалал-Абад, Баткен жана Талас аймактарында белгиленген – 26,1 жаш, бир топ улуу көрсөткүчтөр - Бишкек шаарында жана Чүй аймагында – эркектер жана аялдар үчүн болжол менен 30,2 жаш болгон.

Азыркы учурда эмгекке жарамдуу жана эмгекке жарамсыз жаш курактагы калктын сандык үлүшүнүн өзгөрүшү калктын эмгекке жарамдуу жана курактык когортасында бир миң адамга карата эсебинен алынган эмгекке жарамдуу курактагы көрсөткүчтөн төмөн жана жогору болгон калктын санынын катышы катары эсептелинген демографиялык басым (жүк) көрсөткүчтүн чоңдугуна жараша жүрөт, ал 2017-жылдын акырында жогорулап жана 692 адамга жеткен. Көрсөткүчтүн эң жогорку планкасы Нарын жана Талас аймагында (776-8121 адам), эң төмөнкүсү – Ош шаарында жана Бишкек борбор шаарында (558-591 адам) катталган.

Миграциялык орун которуулардын, ошондой эле табигый кайра өндүрүү жарандын планкалардагы айырмачылыктын натыйжасында калктын улуттук түзүлүшүндө өзгөрүүлөр болгон. Ошентип, кыргыз, өзбек жана башка улуттук топтордун салыштырмалуу үлүшү өсүп, жана орус, украин, беларусь, еврей, немецтик этникалык топтордун салыштырмалуу үлүшү төмөндөгөн.

Ошол эле учурда, 1990 жана 2000-жж. күчтүү эмиграциялык толкундун натыйжасында, Кыргызстанда жашаган узак тарыхы бар бардык улуттук топтордун өкүлдөрү сакталган. Бардыгы болуп, Кыргыз Республикасында жүздөн ашык этникалык топтордун өкүлдөрү жашайт. Алардын арасында эң көп сандуулар (2017-жылдын башына карата маалыматка ылайык) кыргыз улутундагы тургундар - 4 млн. 494 миң адам (республиканын бүткүл калкынын санынын 73,21% түзгөн); өзбек улутундагы тургундар - 898,1 миң адам (14,61%) жана орус улутундагылар - 357 миң адам (5,8%) [34].

Биздин изилдөөдө Кыргыз Республикасынын социалдык, экономикалык жараяндарына акыркы он жылдыктарда эң чоң таасирди өлкө калкынын тышкы эмгек миграциянын тренддери көрсөткөндүгү аныкталды. Республика тургундарынын тышкы көчүп жүрүү чөйрөсүндө азыркы абалынын негизги белгилери катары төмөнкүлөр болду:

- республика калкынын жумуш издеп тышкы орун которуунун негизги агымдары өтө ири өлчөмүнө ээ. Ушул мезгилде, ар кандай баалоо эсептөөлөрү боюнча Россия Федерациясында жана Казакстан Республикасында 450-800 миң Кыргыз Республикасынын жарандары эмгектенүүдө [103]. Ошол эле кезде республиканын калкы 2018-ж. 1-январына карата болгону 6,3 млн. адамды түзгөн.

- мамлекеттик органдар эмгек каражаттардын массивдерин жайгаштыруу багыттарынын жүрүшүн негизинен рыноктук жараяндардын башкаруусуна калтырышкан. Эмгек каражаттардын тышкы орун которуусу басымдуу өлчөмдө расмий эмес, чаржайыт жана легалдуу эмес түрдө жүрөт» [55, 261-Б].

КРдин эмгек рыногунун учурдагы абалы жумушсуздук көрсөткүчүнүн жогорулаган планкасы, эмгек каражаттардын ашыкча массасынын басымдуулугунан келип чыккан күчтүү чыңалуу мүнөздүү. Эмгек рыногундагы катуу нааразылык, социалдык каршылыктардын келип чыгышына түрткү болот. Масштабдуу митингтердин башкы себептери катары жумушсуздуктун жогорку деңгээли, жумушчу күчтүн арзандашынын жараяндары, республика жарандарынын жашоо деңгээлинин төмөндөшү болуп саналат (2.3 - табл.).

Бул жагдайда инфляциянын кесепетин жокко чыгарган, киреше тартуунун кыскаруусуна жол бербеген, жумуш орундардын жоктугунан чыгып кетүүгө мүмкүнчүлүк берген ашыкча жумушчу күчтүн чет жакка орун которушу аныкталган [94,184-Б.].

2.3. – таблицасы. - Жарды калктын саны (адам) [89]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кыргыз Республикасы	2 043 590	2 153 478	2 134 940	1 801 193	1 931 067	1 557 008
Баткен облусу	159 960	157 102	252 942	195 734	202 734	186 551
Жалал-Абад облусу	477 463	599 265	510 163	521 190	516 993	376 885
Ыссык-Көл облусу	132 263	127 572	181 016	120 679	135 820	117 972
Нарын облусу	132 275	107 058	117 305	83 903	105 528	106 229
Ош облусу	627 138	737 386	520 881	389 879	364 601	283 573
Талас облусу	118 070	94 784	56 104	47 092	53 979	46 223
Чүй облусу	235 430	138 928	201 611	187 781	220 217	274 329
Бишкек шаары	160 989	191 384	186 560	164 598	225 639	95 894
Ош шаары	-	-	108 358	90 336	105 555	69 352

2.3.-таблицанын маалыматынан көрүнүп тургандай, жарды калктын саны жылдар боюнча жана аймактарга жараша өзгөрүп турат. Жакыр жашаган калктын эң көп саны Ош жана Жалал-Абад облустарында катталган. Рыноктук өз ара алака жараяндарын жана башка мамлекеттерге чыгуу альтернативаларды ишке ашыруу курч социалдык-экономикалык кризистин, массалык жумушсуздуктун жана киреше тартуунун кескин жалпы төмөндөшүнүн таасири

менен бирге республиканын жарандарынын сырткы миграциялык эмгек кыймылдын тренддерин өнүктүрүү үчүн кубаттуу катализатордун ролун аткарган. Тышкы эмгек активдүүлүк республиканын жүз миңдеген жарандары үчүн эмгек акынын башкы усулуна айланды (2.4. - таблицасы).

2.4. - таблицасы - Жан башына орточо акчалай киреше (сом менен) [89]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Кыргыз Республикасы	3 215,80	3 336,29	3 957,54	4 074,54	4 257,99
Баткен облусу	3 130,79	3 200,04	3 655,20	3 693,57	3 793,97
Жалал-Абад облусу	2 543,44	2 795,17	3 264,16	3 322,01	3 534,77
Ыссык-Көл облусу	3 130,03	2 850,20	4 115,04	4 041,64	4 517,06
Нарын облусу	2 994,38	3 073,56	3 339,73	3 308,81	3 645,54
Ош облусу (2012-ж. чейин Ош шаарын кошкондо)	3 218,91	3 032,78	3 899,74	4 199,18	4 107,82
Талас облусу	2 992,54	3 617,26	4 200,38	3 597,14	3 770,23
Чүй облусу	3 708,51	3 424,38	4 269,22	4 449,30	4 838,37
Бишкек шаары	3 771,53	4 646,00	4 821,36	5 127,26	5 331,66
Ош шаары	-	3 236,28	3 772,98	3 711,50	3 787,58

2.4.-таблицада келтирилген маалыматтарга ылайык, калктын жан башына орточо акчалай киреше жылдан жылга жана аймактардын кесилишинде өсүп жатат. Эң жогорку көрсөткүчтөргө Бишкек шаары жана Чүй облусу жетишкен.

КРдин түштүк аймагында калктуулук жер каражаттарынын кескин жетишсиздиги чет өлкөгө эмгек ресурстардын олуттуу көлөмүн эмиграциялоого түртөт. Эмгекчи-мигранттар реципиент-мамлекетте дагы, Кыргызстанга кайтып келгенден кийин дагы көптөгөн татаал маселелерди чечүүгө мажбур. Көпчүлүк эмгекчи-мигранттар маалымат алууга, кеңеш берүүчү жардамга, социалдык-укуктук коргоо чараларына болгон кескин муктаждыкка кабылышат (2.5. -таблица).

2.5. -таблицасы - Калктын жан башына регионалдык дүң өндүрүмү (миң сом менен) [89]

Көрсөткүч-төрдүн аталышы	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>миң. сом</i>	22,6	39,2	58,0	65,0	71,8	75,5	78,7
<i>АКШ долл.</i>	566,1	910,0	1 233,2	1 339,5	1 331,2	1 163,3	1 133,6

2.5.-таблицада келтирилген маалымат көрсөткөндөй, калктын жан башына ички дүң өндүрүмдүн көрсөткүчү 2014-ж. чейин туруктуу өсүп, анан азайып жаткандыгы байкалат.

Тышкы эмгек орун которуу жараяны негизинен расмий макамга ээ эмес болгондуктан эмгекчи-мигранттардын масштабынын санын так берүү өтө кыйын. КРдин жана анын интеграциялык шериктеш-мамлекеттердин статистика уюмдары мамлекеттердин ортосундагы эмгек миграциялык алмашуунун так чоңдуктарын бере алышпайт. Орун алган тышкы эмгек миграциялык агымдын тренддеринин макамы расмий эмес болгондуктан, өлкөнүн мамлекеттик бюджетине дээрлик салыктык киреше кирбейт (2.6.-таблицасы).

2.6.- таблицасы. - Калктын жан башына регионалдык дүң өндүрүмү (миң сом) [89]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2010	2012	2014	2016	2017
Кыргыз Республикасы	28,1	39,2	54,4	65,0	75,5
Баткен облусу	13,1	16,5	32,3	36,4	39,1
Жалал-Абад облусу	17,4	24,7	33,7	36,9	46,3
Ыссык-Көл облусу	36,5	64,7	99,7	114,5	111,0
Нарын облусу	25,4	28,9	30,3	37,8	49,2
Ош облусу	14,8	18,9	27,4	25,3	27,8
Талас облусу	26,9	27,4	29,3	47,4	59,9
Чүй облусу	30,2	39,9	52,4	58,0	84,8
Бишкек шаары	59,6	84,6	115,2	146,8	162,3
Ош шаары	18,2	27,7	37,6	73,4	87,1

2.6.-таблицанын маалыматына таянып, калктын жан башына регионалдык дүң өндүрүмү кесилишинде жылдан жылга аймагы менен

өскөндүгүн билебиз. Жогорку көрсөткүчтөр Бишкек шаарында, Ыссык-Көл жана Чүй облустарында жетишилген.

Кыргыз Республикасынын улуттук экономикасында объективдүү жана субъективдүү факторлор комплексинин таасири астында жакынкы келечекте ырааттуу экономикалык алдыга жылууну күтүүгө кыйынга турат. Постсоветтик мезгилде ишке ашырылган социалдык, экономикалык кайра түзүү республика калкынын массалык катмарларынын жашоо деңгээлдин көрсөткүчтөрүнүн сезилээрлик өсүшүнө алып келген жок.

Акыркы он жылдыкта республиканын көрсөткүчтөрүнүн төмөндөтүүчү жараяндары БУУ эсептеген, адамдык дараметтин прогрессинин индикатору катары кеңири белгилүү көрсөткүчү боюнча аныкталган. Кыргыз Республикасынын калкынын киреше базасынын азайышы, индекстин кыскарышынын негизги себеби болуп саналат (2.7. – таблицасы).

2.7. – таблицасы. - Жан башына орточо чыгымдар (сом айына) [89]

Көрсөткүч- төрдүн аталышы	2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Кыргыз Республикасы	2 761,71	2 503,37	2 767,01	3 249,05	3 418,38	3 408,29
Баткен облусу	2 593,06	2 207,57	2 139,17	2 702,44	2 720,71	2 674,69
Жалал-Абад облусу	2 140,07	1 831,70	1 991,59	2 642,79	2 488,44	2 693,54
Ыссык-Көл облусу	2 562,57	2 645,01	3 069,17	3 522,45	3 585,66	3 816,50
Нарын облусу	2 379,62	2 328,93	2 844,81	3 145,18	3 128,24	3 256,40
Ош облусу	2 763,41	2 541,11	2 631,39	3 392,70	3 832,84	3 680,18
Талас облусу	2 088,68	1 789,69	2 733,53	3 117,66	2 842,76	2 423,31
Чүй облусу	3 066,57	3 138,44	3 362,48	3 655,61	4 028,91	4 065,75
Бишкек шаары	3 707,21	2 979,47	3 549,97	3 659,61	3 880,33	3 792,82
Ош шаары	-	-	2 515,63	3 067,82	3 598,78	3 344,32

2.7.-таблицада келтирилген маалыматтан көрүнүп тургандай, жан башына орточо чыгымдар жан башына кесилишинде жылдан жылга өсүүдө. Эң чоң көрсөткүчтөр Бишкек шаарында жана Чүй облусунда жетишилген.

Өндүрүү чөйрөсүндө улуттук экономиканын өсүшүн активдештирүү боюнча өкмөттүк программалар, кичи жана орто бизнестеги ишканаларды стимулдаштыруу боюнча иш-чаралар, жакырчылыкты жоюу боюнча программалар бүгүнкү күнгө чейин сезерлик натыйжаларды берген жок [13]. Бул нерсе улуттук мыйзамдардын жеткилеңсиздигинен, компетенттүү башкаруу мамлекеттик органдардын макулдашылбаган ишинен, башкаруу аппараттын коррупциялашканынан, Кыргызстандын эмгек ресурстарынын начар кесиптик даярдыгынан келип чыккан.

2.8. -таблицанын маалыматынан келип чыккандай, Кыргызстанда жана айрым аймактарында жакырчылыктын деңгээли улам төмөндөөдө. Эң жагымдуу абал Бишкек шаарында жана Чүй облусунда байкалат.

2.8.- таблицасы. - Жакырчылыктын деңгээли (% менен) [75]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2011	2012	2013	2015	2016	2017
Кыргыз Республикасы	35,0	31,7	36,8	37,0	32,1	25,4
Баткен облусу	40,4	31,5	35,6	53,9	41,2	37,0
Жалал-Абад облусу	53,0	36,9	45,3	46,4	45,1	32,2
Ыссык-Көл облусу	38,6	46,1	29,5	39,5	28,9	24,7
Нарын облусу	45,2	44,1	49,9	43,8	38,0	37,8
Ош облусу	46,6	38,3	44,7	43,4	28,9	22,0
Талас облусу	35,3	33,0	50,2	23,1	21,5	18,1
Чүй облусу	15,0	21,2	28,6	23,6	24,8	30,3
Бишкек шаары	5,0	13,2	18,4	20,4	23,5	9,8
Ош шаары	-	-	-	40,9	38,3	24,6

2.8.-таблицанын маалыматынан келип чыккандай, Кыргыз Республикасында жакырчылыктын деңгээлинин өлчөмү туруктуу төмөндөөдө. Абдан даана мындай азаюу Бишкек шаарында жана жалпы Чүй облусунда өкүм сүрөт.

Учурда Кыргыз Республикасында ашыкча эмгек ресурстарды экспорттоонун эсебинен калктын көпчүлүк бөлүгүнүн материалдык абалын жакшыртууга, мамлекеттик казынаны толуктоого жана социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү чечүү үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктөр бар [98].

Көптөгөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы өлкөнүн экономикалык абалын жакшыртууда эмгек мигранттардын реалдуу потенциалын айгинелейт. Ошентип, калктын эмгек миграциясы - бул калктын жакырланышынан улам социалдык жарылууну болтурбоонун чыныгы жолу. Эмгек миграцияны жөнгө салууга кетирилген чыгымдар көп жолу өзүн-өзү актап, калктын кирешесинин өсүшүнө, мамлекеттик казынага кирешенин жогорулашына, өлкөнүн экономикасына салымдарды алып келет (2.9. – таблицасы).

2.9. –таблицасы. - **Аймактар боюнча эмгек акы (сом менен)** [89]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2013	2014	2015	2016	2017
Кыргыз Республикасы	10 726	11 341	12 285	13 483	14847
Баткен облусу	8 206	8 593	8 903	9 468	10093
Жалал-Абад облусу	9 818	9 993	10 877	12 035	13277
Ыссык-Көл облусу	14 119	15 507	17 192	17 979	19800
Нарын облусу	9 991	10 378	11 013	12 724	13991
Ош облусу	7 639	7 747	8 141	8 708	9950
Талас облусу	8 453	8 829	9 192	9 882	10625
Чүй облусу	8 657	9 313	10 303	11 288	12554
Бишкек шаары	12 796	13 875	14 865	16 526	18185
Ош шаары	9 864	9 417	10 578	11 894	13008

2.9.-таблицадан көрүнүп тургандай, КРдин аймактары боюнча эмгек акынын көрсөткүчтөрү жылдан жылга жана аймактардын кесилишинде өсүүдө. Эң чоң көрсөткүчтөр Бишкек, Ош шаарларында жана Чүй облусунда жетишилген.

Мигранттардын которуулары жеке жана расмий каржылоого караганда көбүрөөк демократиялык жана үй-чарбалардын мүчөлөрүнүн ортосундагы фонддордон таза жеке берүүсү болуп, каражаттарды алган тарапта кандайдыр

бир жоопкерчилигин пайда кылбайт. Мигранттар иштеп тапкан акча, эреже катары, үй-чарбалар мүчөлөрүнүн негизги жашоо шарттарына, ал эми эгерде инвестицияларга салынган болсо, анда мигранттын тандап алуусунун негизинде ал үчүн эң пайдалуу максатта эл аралык уюмдардын жана фонддордун көрсөтмөсү жок чыгымдалат.

Мигранттардын акчалай агымдарын туура багытка буруу үчүн Кыргызстандын Өкмөтү улуттук экономиканын ар кандай тармактарына жана чөйрөлөрүнө мигранттарга которууларды кирешелүү тараптарга жумшоо үчүн шарттарды түзүшү керек (2.10. – таблицасы).

2.10. – таблицасы. - Аймактык акча кирешелердин республикалык орточо көрсөткүчкө карата катышы (% менен) [89]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2013	2014	2015	2016	2017
Кыргыз Республикасы	100	100	100	100	100
Баткен облусу	97,4	95,9	92,4	90,7	89,1
Жалал-Абад облусу	79,1	83,8	82,5	81,5	83,0
Ыссык-Көл облусу	97,3	85,4	104,0	99,2	106,1
Нарын облусу	93,1	92,1	84,4	81,2	85,6
Ош облусу	100,1	90,9	98,5	103,1	96,5
Талас облусу	93,1	108,4	106,1	88,3	88,5
Чүй облусу	115,3	102,6	107,9	109,2	113,6
Бишкек шаары	117,3	139,3	121,8	125,8	125,2
Ош шаары	-	97,0	95,3	91,1	89,0

2.10. – таблицанын маалыматында белгиленгендей, регионалдык акча кирешенин республикалык орточо белгинин маанисине аймактык кесилишинде өзгөргөнүн көрөбүз. Регионалдык акча кирешенин республикалык орточо белгинин маанисине катыштын эң чоң көрсөткөчтөрү Бишкек шаарына жана Чүй облусуна тиешелүү болгон.

Эмгек мигранттардын Кыргызстанга акча которуулары чет элдик валютанын олуттуу булагы болуп саналат. Эмгек мигранттарынын, Кыргызстанга которгон, кирешелери калктын жашоо деңгээлин жогорулатат, республиканын төлөмдүк балансын жакшыртат. Эл аралык Эмгек Уюмунун (Москвадагы кеңсеси) маалыматына караганда, Кыргызстандан чыккан эмгек

мигранттар бир гана 2016-жылы банк каналдары аркылуу мекенине 2 млрд. АКШ долларына жакын которушкан. 2017-жылы банк каналдары аркылуу акча которуулардын көбөйүшү болжолдонууда [56].

Чыгып кеткен мигранттардын которуулары Кыргызстандын учурдагы төлөм балансынын эсебине оң таасир тийгизүүдө. Мигранттардын акча которуулары мамлекеттин улуттук кирешесин жогорулатат, чет элдик валютанын түшүшүн көбөйтөт жана улуттук топтомдордун өсүшүнө салым кошот. Которуулардын эсебинен жартым-жартылай импорт каржыланат, демек төлөмдүк баланстын кризистерин алдын алат. Жеке жана коомдук капиталдын кыймылы сыяктуу, которуулардын түшүшү экономикалык өнүгүү максатында колдонулган чет элдик валютанын запастарын жана калктын топтоолорун көбөйтөт (2.11. – таблицасы).

2.11. – таблицасы. - Которуулар тутумдары аркылуу жүргүзүлгөн, жеке жактардын акчалай которуулары (АКШ долл. менен) [69]

Көрсөткүчтөрдүн	2014	2015	2016	2017
Кирүү агымдары	2 268,2	2 235,9	1 683,6	1 991,3
КМШ өлкөлөрү	2 245,0	2 188,3	1 630,8	1 941,96
Казакстан	25,4	20,1	8,3	3,46
Россия	2 219,1	2 167,9	1 622,3	1 938,48
Башкалар	0,5	0,4	0,3	0,03
Алыскы чет өлкөлөрү	23,2	47,5	52,8	49,34
Улуу Британия	1,5	1,5	0,1	0,01
Германия	1,8	0,1	0,2	0,12
АКШ	16,6	12,0	30,5	38,23
Башкалар	3,1	33,8	22,0	10,98

2.11.-таблицада келтирилген маалыматтан көрүнүп тургандай, которуулар тутумдары аркылуу жүргүзүлгөн жеке жактардын акчалай которуулары бир жылда миллиарддаган АКШ долл. түзөт. Эл аралык акчалай трансферттердин басымдуу бөлүгү Россия Федерациясынан келет. Ошол эле учурда, банк каналдарын бардык эмгек мигранттар колдоно бербегенин

белгилей кетүү керек (салыштыруу үчүн - 2005-жылы Кыргызстандын жылдык бюджетти 500 млн. АКШ долларын түзгөн).

Которуулардын жоктугу же алардын аз саны, ири каржылык дефициттин болуу мезгилиндеги эсептин кескин айырмачылыгын пайда кылат жана бул Кыргызстандын чет өлкө капиталынан көз карандылыгын шарттайт. Которуулардын көлөмүнүн өсүшү учурдагы операциялар боюнча дефицитти төмөндөтөт жана төлөмдүк баланстын кризистик мүмкүндүгүн азайтат, бул республикада натыйжалуу экономикалык кайра түзүүлөрдү жүргүзүүнү өбөлгөлөйт (2.12. – таблицасы).

2.12. - таблицасы. - 2013-2017-жж., акчалай которуулардын тутумдары аркылуу жүргүзүлгөн, Россиядан которуулар (млн. АКШ долл. менен) [34]

Өлкө	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Азербайжан	378,5	887,3	794	1 132,0	1 221,0
Армения	530,5	1 249,2	1 018,0	1 449,0	1 416,0
Казакстан	72,8	186,6	247,0	391,3	480,0
Кыргызстан	383,8	1 156,7	1 106,4	1 837,3	2 026,0
Молдова	457,2	1 113,9	845	1 178,6	1 215,0
Тажикстан	834,8	2 516,3	2 215,7	3 634,2	3 831,0
Өзбекстан	865,6	2 978,2	2 845,4	5 668,2	5 581,0
Украина	800,1	1 689,9	1 808,9	2 682,8	2 247,0
КМШ өлкөлөрү	4 673,6	12 608,6	11 079,8	18 209,2	18 292,0

2.12. - таблицада келтирилген маалыматтарга караганда, которуулардын тутумдары аркылуу жүргүзүлгөн физикалык жактардын акчалай которуулары бир жылда ондогон миллиард АКШ долларына жетет. КМШ өлкөлөрүнүн арасында Кыргызстанга которуулардын чоңдугу төртүнчү орунду ээлейт, ал эми жан башына эсеп боюнча Кыргызстан Тажикстандан кийинки орунду ээлейт.

Мигранттардын которуулары эл аралык каржы институттарынын таасирин азайтууга мүмкүндүк берет. Мигранттардын кошумча валюталык түшүүлөрү Кыргызстанга улуттук экономиканын өзүн-өзү кепилдөөнүн өнүктүрүүчү моделдерине өтүүгө жол ачат. Рыноктун ачыктыгы өсүп жаткан

шартында жана экономиканын ички либерализация жүргөн маалында мигранттардын акча которуулары валютага суроо-талапты толуктап, которуулар инфляцияны төмөндөтөт. Мигранттардын акча которуулары – республикага чет өлкөлүк валюта келишинин туруктуу булагы. Алар дүйнөлүк экономикалык кризистин таасирин жумшартат, жеңилдетет.

Кыргызстанда акыркы алты жылдын ичинде республикадан калктын чыгып кетүү агымы улантылууда. Талдоо көрсөткөндөй, миграциялык баланстын терс сальдосу 30,61 миң адамга жеткен, бул жыл сайын 6,11 миң адамдын орто чоңдугун түздү. 2016-ж. республикага 3,21 миң адам кирген, 7,09 миң адам чыгып кеткен, жана миграциялык азаюу 3,89 миң адамга жеткен 2016-ж., 2012-2017-жж. мезгилдегидей, Кыргызстанда эмиграциялык жараяндарда калктын катышуу өлчөмдөрүнүн бир кыйла кыскарышы белгиленген (2.13. – таблицасы).

2.13.-таблицасы - 1990-2017-жж. Кыргызстан калкынын тышкы миграциясы [34]

жылдары көрсөткүчтөр	1995- 1999	2000- 2004	2005- 2009	2010- 2014	2015- 2017
Келгендердин саны	147891	65175	23057	18467	24049
Чыгып кеткендердин саны	472711	117913	136053	194439	136527
Миграциялык өсүү, чыгып кетүү агымы (-)	-324820	-52738	-112996	-175972	-112478

2.13.-таблицанын маалыматын карап көрсөк, республикадан чыгып кеткендердин санынын жана миграциялык чыгуу агымы чокусу 1990-1994-жж. туура келген. 2015-жылы кабыл алынган россиялык миграциялык мыйзамдардагы өзгөртүүлөр жана Россия Федерациясына каршы экономикалык санкциялардын киргизилиши акыркы мезгилде Кыргызстандан эмиграциялык агымдардын олуттуу төмөндөшүнө алып келген деп айтууга болот (2.14. – таблицасы).

2.14.-таблицасы. - Тышкы миграциянын аймактары боюнча миграциялык чыгып кетүү, өсүү агымы (адам) [69]

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кыргыз Республикасы	37790	-29551	-50628	-30403	-7487	-7203	-7757	-4229	-3965	-3925
Баткен облусу	-1996	-20065	-2808	-2261	-77	-200	-350	-114	-69	-68
Жалал-Абад облусу	-4786	-3772	-8065	-4981	-285	-556	-694	-249	-232	-320
Ыссык-Көл облусу	-2672	-2336	-2883	-2477	-603	-559	-571	-333	-259	-261
Нарын облусу	-365	-392	-489	-443	-76	-64	-46	-28	-30	-33
Ош облусу	-5100	-4874	-10485	-7975	-665	-694	-601	-373	-309	-426
Талас облусу	-1286	-1346	-1483	-1105	-303	-339	-289	-215	-162	-137
Чүй облусу	-11843	-7966	-9771	-9171	-2982	-2574	-2559	-1389	-1194	-1145
Бишкек шаары	-7863	-5321	-8225	-7439	-2528	-2108	-2273	-1365	1487	1407
Ош шаары	-1878	-1479	-6419	-3551	32	-109	-374	-163	-223	-173

2.14.-таблицанын маалыматынан көрүнүп тургандай, өлкөдөн миграциялык чыгып кетүү агымдарынын кыйла маанилүү көрсөткүчтөрү Чүй жана Ош облустарында белгиленген. Республика калкынын миграциялык чыгып кетүү агымдарынын ылдамдуулук планкасы же бир миң жарандын эсеби боюнча баланстын миграциялык сальдосу негизинен өзгөргөн жок жана 2017-жылдын деңгээлинде сакталып калган (калктын миңине - 0,71 адам).

*2.15. жана 2.16.-таблица*лардын маалыматына караганда, Кыргыз Республикасынан чыгып кеткен мигранттардын туруктуу (же узак мөөнөттүү) жашаган ордун өзгөртүү үчүн даректи тандоону аныктоодо башкы багыттары катары Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасы болуп саналат. Башка мамлекеттерге эмиграциялык жараяндардын өлчөмү салыштырмалуу чоң эмес. Тышкы миграциялык жараяндардын көлөмү жана багыттары, негизинен Россия жана Казакстан менен эмгек ресурстарын миграциялык алмашуунун мүнөздүү белгилери менен шартталат.

2.15.-таблица. - 1994-2017-жж. улуттар боюнча Кыргызстандын калкынын тышкы миграциясы (адам) [34]

Көрсөткүчтөрдүн аталыштары	1994	1999	2004	2015	2017
Келгендердин саны - жалпы	20 104	7 879	3 284	3 829	3 928
Анын ичинде:					
кыргыздар	3 359	1 428	721	1 590	1 890
орустар	9 869	3 685	1 551	1 131	853
украиндер	1 249	470	160	109	77
өзбектер	1 275	787	194	298	420
Чыгып кеткендердин саны - жалпы	71 197	17 818	22 607	33 380	11 685
Анын ичинде:					
кыргыздар	2 268	1 162	2 793	14 552	3 564
орустар	41 463	9 281	12 086	9 971	4 811
украиндер	5 267	1 125	1 454	971	368
өзбектер	4 384	1 673	1 183	3 145	1 054
Миграциялык өсүш, чыгып кетүү агымы (-)	-51 093	-9 939	-19 323	-29 551	-7 757
Анын ичинде:					
кыргыздар	1 091	266	-2 072	-12 962	-1 674
орустар	-31 594	-5 596	853	-8 840	-3 958
украиндер	-4 018	-655	-1 294	-862	-291
өзбектер	-3 109	-886	-989	-2 847	-634

2.15.-таблица.сына ылайык, жана миграциянын багыттарына жүргүзүлгөн талдоосу боюнча тышкы мигранттардын арасында түпкүлүктүү кыргыз калкынын (орус улутундагы жарандардан кийин) Кыргызстандан чыгып кеткендердин кыйла басымдуулугун түзгөнүн билдирет.

2.16.-таблица. - Кыргызстандын калкы келүүчү жана чыгып кетүүчү мамлекеттери боюнча тышкы миграциясы, адам [69]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Миграциялык өсүү, чыгып-кетүү агымы (-)	-7 487	-7 203	-7 757	-4 229	-3 965	-3 925
Анын ичинде КМШ өлкөлөрүнө чыгып кеткендер	-7 362	-7 234	-7 808	-4 318	-3 855	-3 901

Азербайжан	-9	-18	-20	1	-1	-
Армения	-	1	2	1	0	-1
Беларусь	-22	-20	-43	-24	-13	-12
Грузия
Казакстан	-2 418	-2 285	-1 340	-936	-808	-817
Молдова	-2	-	-	1	-	-1
Россия	-5 099	-5 277	-6 847	-3 943	-3 631	-3 237
Тажикстан	241	310	237	229	299	69
Түркмөнстан	3	-	-3	7	6	-
Өзбекстан	-21	94	206	331	282	101
Украина	-35	-36	-	15	11	-3
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
КМШдан башка өлкөлөргө чыгып кеткендер	-126	28	49	95	-107	-24

Ички миграция. Республикалык калктын ички миграциясы Кыргызстандагы миграциялык агымдардын маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат. 2018-жылы калк миграциянын облустар аралык агымдары, мурунку мезгилдегидей эле, ички облустук миграциялык орун которууларга карата дайыма басымдуулук көрсөтүшкөн (2.17. – таблицасы).

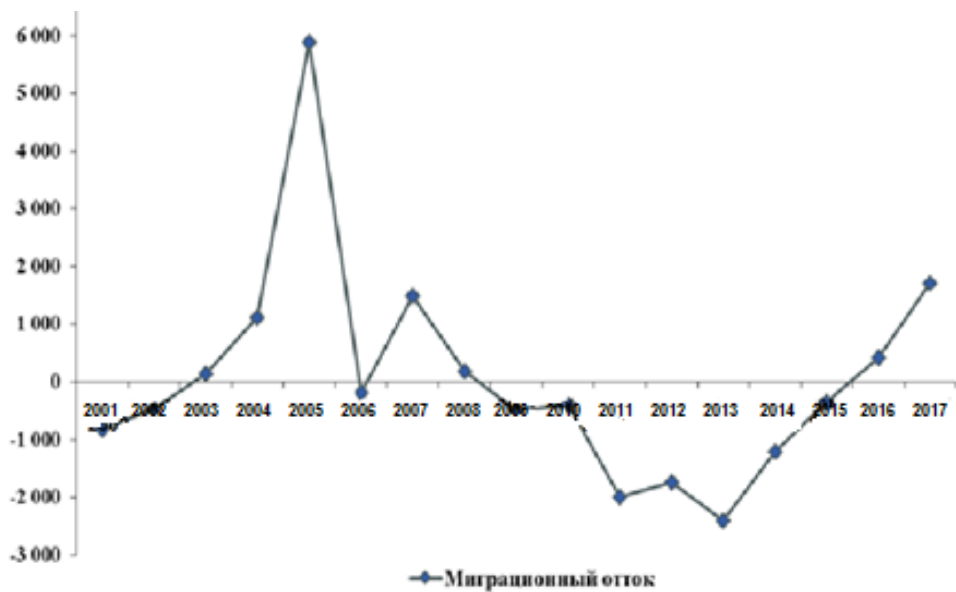
2.17.-таблицасы. - **Облустар аралык ички миграция (адам)** [34]

Көрсөткүчтөр	Мезгилдик аралыктар						
	2011-ж.	2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Келгендердин саны	25373	23882	22398	22209	21337	22962	22400
Чыгып кеткендердин саны	27110	26287	23599	22551	20916	21255	23599
Миграциялык өсүү, чыгып кетүү агымы (-)	-1737	-2405	-1201	-342	421	1707	-1199

Миграциялык агымдардын негизги бөлүгү борборго – Бишкек шаарына жана Чүй облусунун аймагына багытталган. Бул региондордо жумуш издөө жана эмгекти колдонуу чөйрөлөрүн табуу үчүн салыштырмалуу кеңейтилген мейкиндиктер бар. Кыргызстандын калган бардык аймактары тынымсыз эмгек ресурстардын ашыкчасын берет, бул аймактардын калкы кетип жатат. Миграциялык жарандардын жашаган жаңы жерлерде каттоону өз учурунда

жол-жоболоштурбагандыктан, өлкө боюнча миграциянын сальдосу нөлгө барабар эмес (Сур. 2.1).

2.1. –сур. - КРдин калкынын ички миграциясы. 2001-2017-жж. калктын миграциялык өсүшү (чыгып кетүү агымдары) [70]

Андан сырткары, ашыкча эмгек ресурстардын орун которуусуна белгилүү деңгээлде бул аймактардан калктын тышка бир кыйла чыгуу агымдары өбөлгө түзөт. Ошентип, бош жумушчу орундарды ээлөө максатында алмаштыруучу миграцияны өнүктүрүү үчүн дараметтүү мүмкүнчүлүктөр пайда болот [70].

Тышкы миграциялык тренддер өлкөдөгү жумушсуздардын санын кыскартат, мамлекеттин социалдык камсыздоого жана жумушсуздарды кайра окутууга чыгымдары азаят, ошондой эле алардын жумуш менен камсыз болушу жана үй-бүлөлөрүн колдоо маселелери чечилет. Чет жакта эмгектенген мигранттар ар кандай кесипке окушат, жаңы квалификацияларга, чет өлкөлүк иш тажрыйбага ээ болушат, кошумча көндүмдөрдү үйрөнүшөт. Мындай жагдай КРдин жарандары үчүн керектүү, анткени жергиликтүү улуттун көпчүлүк өкүлдөрүндө кесиптик жана квалификациялык деңгээли төмөн.

Кыргызстандык мигранттар чет жакта иштеп келип, мекенине акча которууларды жөнөткөндөн башка, топтошкон белгилүү капиталды, үйгө кайтып келгенде чакан жана орто ишканаларды ачууга колдонуша болот.

Демек, орто класс калыптанат жана көбөйөт. Кыргызстандын элет жергесинде акыркы жылдары системдик кризис жаралууда, анын белгиси катары айылда демографиялык абалдын начарлоосу эсептелет [19].

Статистикалык маалыматка ылайык, кыргыз айылдарындагы калк табигый өсүштүн эсебинен көбөйүүдө, бирок иш жүзүндө ал миграциялык чыгып кетүү агымынан жана убактылуу миграциялык жоготуулардан улам кыскарууда. Бул нерсе айыл чарба тармагындагы экономика чөйрөсүндөгү реформалардын аягына чыкпагандыгына алып келген. Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык, бүгүнкү күндө өлкөнүн ички дүң өндүрүмүнүн 14%ын айыл чарбасына караштуу. 2016-ж. 01-декабрына карата Кыргыз Республикасында 6140,2 миң адам жашайт, анын ичинде 66% элет жеринде [58].

Республиканын айыл калкынын жана анын региондорунун (облустарынын) иш менен камсыз кылуу маселелери. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын айылдарында, айыл жергесинде демографиялык абалдын начарлоосунан көрүнгөн, тутумдук кризис башталууда.

Кыргыз Республикасынын аймактарында экономикалык жактан активдүү айыл калкынын саны, статистика боюнча, калктын табигый өсүшүнүн эсебинен жүргөндүгү белгиленсе дагы, ал эмпирикалык түрдө жылдан жалга кыскарууда, себеби негизинен убактылуу миграциялык жоготуулар менен шартталган. Мунун себеби агрардык тармактагы экономикалык кайра түзүүлөрдүн логикалык аягына жеткирилбегендигинде. Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык, бүгүнкү күнү өлкөнүн ички дүң өндүрүмүнүн 14%ын айыл чарбасы берет. 2018-ж. 1-январына карата Кыргыз Республикасында 6240,2 миң адам жашайт, анын ичинде 66% айыл жеринде [69].

Жер агрардык кайра түзүү майда жер тилкелери менен 400 миң майда ээлерин (натуралдык чарбалар) пайда кылды (2.18. - таблицасы).

2.18. – таблицасы. - 2010-2017-жж. Кыргызстан боюнча экономикалык жактан активдүү калктын, иш менен камсыз болгондордун жана жумушсуздардын бөлүштүрүлүшү, (үй-чарбаларынын бюджеттерин жана

жумушчу күчтүн бирдиктүү, интеграцияланган тандалма изилдөөнүн маалыматына ылайык) миң адам [69]

	2010-ж.			2017-ж.		
	Калктын бардыгы	Айыл калкы		Калктын бардыгы	Айыл калкы	
Экономикалык жактан активдүү калк - жалпы	2419,0	637,3	927,3	2547,4	632,8	101,3
Анын ичинде: жумуштуулар, жумушсуздар	2216,4	579,5	870,6	2363,7	576,7	956*
	203,7	57,8	56,7	183,7	56,1	57,4
Экономикалык жактан активдүү эмес калк - жалпы	1337,4	358,2	169,0	1593,0	696,9	330,5
Анын ичинде: студ., окуучулар, пенсионерлер, үй-чарбада иштеген жактар, башкалар	477,0	145,9	117,8	480,3	165,2	150,5
	390,5	160,6	81,7	484,1	207,6	103,7
	332,6	196,6	14,6	490,5	284,2	17,1
	137,2	43,4	49,5	138,1	39,9	59,2
Экономикалык жактан активдүүлүктүн деңгээли - жалпы, % менен	64,4	53,8	77,9	65,1	47,6	75,4
Жумуштуулуктун деңгээли, % менен	59,0	48,9	73,1	57,1	43,4	71,2
Жумушсуздуктун деңгээли, % менен	8,4	9,1	6,1	7,2	6,2	8,9

2.18. - таблицанын маалыматы көрсөтүп тургандай, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети тарабынан ишке ашырылган үй-чарбаларынын бюджеттик түзүлүшүн жана жумушчу күчтүн массивдеринин интегралдык иликтөөнүн жыйынтыктарына ылайык, 2009-жылга тиешелүү жана 2016-жыл ичинде Кыргызстан калкынын экономикалык жактан активдүү бөлүгүнүн өлчөмүндө өсүш байкалган, анын ичинде айыл региондордо

жашаган калк камтылган. Анткени калктын жогорку табигый өсүшү жүрүп, ал жыл сайын өсүүдө. 2009-2017-жж. калктын санынын өсүшү 5348,0 миң адамдан 6140,2 миң адамга жеткен [89].

2017-ж. абалга карата Кыргыз Республикасында экономикалык жактан активдүү калктын саны 2547,1 миң адамга жеткен (айылда жашагандар 65%ды түзөт), алардын ичинен, жалпы жумуштуулар – 2363,6 миң адам жана жумушсуздар - 183,7 миң адам болгон (2.19. -таблица).

2.19.-таблица. - 2010-2017-жж. аймак боюнча экономикалык жактан активдүүлүк, жумуштуулук, жумушсуздук (үй-чарбаларынын бюджеттерин жана жумушчу күчтүн бирдиктүү, интеграцияланган тандалма изилдөөнүн маалыматына ылайык) % менен [70, 41-60-ББ.]

Аталышы	2010-ж.							2017-ж.						
	Экон. жактан активдүүл.	Жумуштуулук тун деңгээли			Жумушсуздуктун деңгээли			Экон. жактан активд. деңгээли	Жумуштуулуктун деңгээли			Жумушсуздуктун деңгээли		
		Жалпы	Бардыгы	анын ичинде		Бардыгы	анын ичинде		Жалпы	Бардыгы	анын ичинде		Жалпы	анын ичинде
аял	эрк			аял	эрк		аял	эрк			аял	эрк		
Кыргыз Республикасы	64,4	59,0	47,9	70,7	8,4	9,8	7,4	61,5	57,1	44,1	70,7	7,2	8,7	6,2
Баткен облусу	63,2	63,2	43,3	70,0	10,2	14,8	7,2	63,0	56,6	41,3	71,6	10,2	15,3	7,1
Жалал-Абад облусу	64,8	64,8	49,7	71,0	7,0	8,5	5,9	54,5	52,2	38,5	66,1	7,5	10,3	5,8
Ыссык-Көл облусу	63,4	63,4	45,1	70,3	9,4	11,1	8,2	56,0	51,0	35,4	67,1	8,9	8,5	9,1
Нарын облусу	56,4	56,4	32,5	68,7	10,0	14,7	7,6	50,4	45,8	26,4	64,7	9,0	14,6	6,6
Ош облусу	66,6	66,6	48,4	76,3	6,6	8,1	5,7	69,9	66,1	53,6	78,4	5,5	7,1	4,4

Талас облусу	71,0	71,0	58,3	77,0	4,9	5,7	4,7	74,4	72,2	63,2	81,2	2,8	5,0	1,2
Чүй облусу	63,0	63,0	47,6	66,0	10,3	11,3	9,6	54,9	50,3	37,8	63,7	8,4	8,9	8,0
Бишкек шаары	63,2	63,7	50,3	65,7	10,2	9,6	10,7	67,7	62,5	53,9	72,9	7,7	7,6	7,8
Ош шаары								51,2	49,4	28,7	72,8	3,6	6,3	2,5

Экономикалык жактан активдүү калктын жана жумуштуулардын акыркы он жылда республика боюнча санынын жана структурасынын өзгөрүүсү негизинен өлкөнүн бардык чарбалык региондору (облустарына) мүнөздүү болгон, ал бир аз санынын өсүшү менен бардык жерлерде коштолгон, ал эми жумушсуздар боюнча бир аз азаюу багыты орун алган [89, 58-60-ББ.].

Кыргызстанда акыркы жылдары, айрыкча айыл чарба секторунда, иштегендердин саны көбөйдү негизинен чакан дыйкан, фермердик чарбалардын жана алардын өнүгүшү эсебинен, 2009-жылы 2216,5 миң адамдан 2016-жылы 2363,1 миң адамга чейин.

КРдин «Калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жөнүндө» 2015-ж. 3-августу №214 мыйзамынын «Жарандардын иш менен камсыз кылынышы» аттуу 3-беренесин эске ала турган болгондо. Анда иштегендердин катарына «...өндүрүш кооперативдеринде, дыйкан (фермер) чарбаларында иштегендер жана айыл чарба багытындагы аянты 0,05 гектардан кем эмес өлчөмдөгү сугат жерлерин алган алардын үй-бүлө мүчөлөрү жана айыл чарба продукцияларын өндүрүүгө катышкандар» кошулган. Айыл жеринде, өзгөчө тоолуу райондордо, бир үй-бүлө мүчөсүнө бөлүнгөн жер үлүштөрү сугат жери **0,05 гектарга жетпеген** үй-бүлөлөр өтө көп» [4]. Алардын баары жумушсуздарга эсептелиши керек болчу.

Бирок бул мыйзамды кабыл алганга чейин жана кабыл алгандан кийин иш менен камсыз кылуунун деңгээли бир азга алмашкан: 2010-жылы 59%дан 2017-ж. 57,1%га төмөндөдү, ошол эле учурда абсолюттук мааниде алып

караганда 147,3 миң адамга өскөн (*1-табл. караныз*). Бул учурду автор айыл жеринде жашыруун жумушсуздук болгон түрлөрүнүн бир көрүнүшү деп эсептейт.

Эгерде статистикага кайрылган болсок, анда 2016-ж. өлкөдө 183,7 миң жумушсуздар болгон, ал 2010-жылга салыштырганда 20 миң адамга аз, жумушсуздуктун деңгээли 1,2%га (8,4% жана 7,2%га) төмөндөгөн, бирок ал анчалык олуттуу эмес. Ошол эле учурда, айыл калкынын жумушсуздардын саны 7 жылдан бери дээрлик өзгөргөн жок, ал 2009-жылы 114,5 миң адамды жана 2017-жылы 113,5 миң адамды түзгөн (*2.19-табл. караныз*). Автордун пикиринде, жогоруда көрсөтүлгөн мыйзамдын беренесин колдонулгандан кийин жумушсуздардын саны көбөйүшү керек болчу.

Айыл жергесинде дагы деле жашыруун жумушсуздуктун белгилүү үлүшү сакталгандыгын, белгилей кетүү керек. Бул көптөгөн айыл тургундары промыселдик ишмердүүлүгү менен алектенишкендигине (жаңгакты, мөмө-жемишти, дары чөптөрдү жыйноо, кол өнөрчүлүк, мал багуу ж.б.) туризмдин өнүгүшү менен туристтерди тейлөө чөйрөдө өткөргүчтөр, айдоочу, турак-жайды, транспортту ижарага берүү ж.б. эмгектенген катталбаган жеке жактардын саны көбөйдү, туугандарында, досторунда жана тааныштарында курулуш жана башка иштерди аткарган адамдардын курулуш жана тейлөө топтордун саны көбөйдү. Иш жүзүндө адамдар киреше алып келген ишмердүүлүк менен алектенишет, бирок расмий түрдө жумушсуздук деп эсептелинет, облустардагы жумушсуздуктун динамикасына терс таасир тийгизет.

Өлкөнүн бардык айылдык региондорунда төрөттү жогорулатуунун жана өлүмдүн орточо деңгээлин сактап калуу менен жергиликтүү эмгек рынокторунда жумушчу күчтүн ашыкча болуусу байкалат. *2.20. жана 2.21. – таблицаларда* иш менен камсыз болуу жана жыныстык абалы боюнча иштеген калктын бөлүнүшү көрсөтүлгөн.

2.20. – таблицасы. - Иш менен камсыз болуу жана жыныстык абалы боюнча иштеген калктын бөлүштүрүлүшү (үй-чарбаларынын бюджеттерин жана жумушчу күчтүн бирдиктүү, интеграцияланган тандалма изилдөөнүн маалыматына ылайык) миң адам [69]

	2015-ж.		2016-ж.		2017-ж.	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Жалпы	938,6	1364,1	942,2	1402,9	935,3	1428,4
жалданып иштегендер - бардыгы	513,2	703,7	544,1	757,2	565,8	792,6
анын ичинде:	340,8	332,9	353,3	336,1	362,7	343,4
жеке адамдардын ишканаларында,	340,8	332,9	353,3	336,1	362,7	343,4
мекемелеринде, уюмдарында	172,4	370,8	190,7	421,1	203,0	449,3
жалданып иштебегендер - бардыгы	425,4	660,4	405,1	645,7	369,5	635,8
анын ичинде: иш берүүчүлөр, өзүн - өзү жумуш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө, өндүрүштүк бирикмелердин мүчөлөрү, төлөнбөгөн үй-бүлө кызматкерлери, жеке көмөкчү чарбада иштеген жактар	8,2	24,9	13,9	28,2	21,1	37,6
	153,3	496,4	150,0	495,9	146,4	468,3
	0,8	7,3	1,1	5,1	2,2	6,8
	194,3	88,0	162,3	66,2	134,3	71,2
	68,8	43,8	77,7	50,4	65,6	51,9

Экономикалык иштин түрлөрү боюнча иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө аялдар менен эркектердин бөлүштүрүлүшү алардын физиологиялык өзгөчөлүктөрдөгү айырмачылыктарга жана салттарга байланыштуу болгондуктан, олуттуу айырмачылыктарга ээ. 2018-жылы иштеген жарандардын арасында аялдар калктын эң жогорку кызмат көрсөтүүчү экономикалык секторунда болгон, алгачкы кезде, иш менен камсыз кылуу

түрлөрүндө, мисалы, саламаттыкты сактоо жана калкты социалдык жактан камсыздандыруу (84,3%), билим берүү (81,2%), кыймылсыз мүлк менен амалдарын жүргүзүү (77,1%), мейманкана жана ресторандык бизнесте (58,2%), өнөр жайлык кайра иштетүүдө (47,4%).

2.21. – таблицасы. - Иштеген калктын иш менен камсыз болуу жана жынысы статусу боюнча бөлүштүрүлүшү (үй-чарбаларынын бюджеттерин жана жумушчу күчтүн интеграцияланган тандалма изилдөөнүн маалыматына ылайык) Жалпы иштегендердин салыштырмалуу үлүшүндө, % менен [69]

	2015-ж.		2016-ж.		2017-ж.	
	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер	аялдар	эркектер
Жалпы	40,8	59,2	40,4	59,6	39,6	60,4
Жалданып иштегендер - жалпы	42,2	57,8	41,8	58,2	41,7	58,3
Анын ичинде:	50,6	49,4	51,2	48,8	51,4	48,6
жеке адамдардын ишканаларында,	50,6	49,4	51,2	48,8	51,4	48,6
мекемелеринде, уюмдарында	31,7	68,3	31,2	68,8	31,1	68,9
Жалданып иштебегендер - жалпы	39,2	60,8	38,6	61,4	36,8	63,2
Анын ичинде: иш берүүчүлөр,	24,8	75,2	33,1	66,9	35,9	64,1
өзүн – өзү жумуш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө, өндүрүштүк бирикмелердин мүчөлөрү, төлөнбөгөн үй-бүлө кызматкерлери, жеке көмөкчү чарбада иштеген жактар	23,6	76,4	23,2	76,8	23,8	76,2
	9,8	90,2	17,3	82,7	24,4	75,6
	68,8	31,2	71,0	29,0	65,4	34,6
	61,1	38,9	60,7	39,3	55,8	44,2

2017-жылы иштеген жарандардын арасында эркектердин эң жогорку үлүшү өнөр жай тармактардын багытындагы экономикалык секторлорунда

болгон: курулуш (96,3%), транспорт тармагы жана жүктөрдү сактоо (93,5%), электр энергиясы менен камсыздоону уюштуруу (90,2%), пайдалуу кендерин казып алуу боюнча тармактар (84,3%).

2018–жылы КРдин иштеген жарандардын иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө абалы боюнча бөлүштүрүлүшүнүн талдоосу көрсөттү, өндүрүштүк бирикмелер тармагында эркектердин үлүшү бир жыл мурдагыга салыштырганда төмөндөгөн жана 76,4%ды көрсөттү (2015-жылы бул көрсөткүчтүн планкасы - 83,2%ды түзгөн). Ошондой эле 2018-жылы КРдин жарандары арасында, жеке көмөкчү чарбаларда иштеген, эркектердин үлүшүнүн бир аз өсүшү катталган.

Калктын ички миграциянын негизги экономикалык себептери болуп төмөндөгүлөр эсептелет:

- райондор боюнча кирешелер деңгээлдерде туруктуу айырмачылыктар. Калк кирешелердин деңгээли жогору аймактарына көчөт;

- иш менен камсыз кылуу же жумушсуздук деңгээли жана ошондой эле башка бирдей шарттарда, калк жумушчу күчкө суроо-талап анын сунушунан ашкан жумушчу орундары көбүрөөк аймактарга көчөт.

КРде региондордун ичинде эмгекке жөндөмдүү калктын масштабдуу кайра бөлүштүрүлүшү орун алган. Тургундардын чыгып кетүү агымдарынын жогорку маанилери бийик тоолуу аймактарда байкалат.

Иш менен камсыз кылуу мамлекеттик саясаттын маанилүү багыты болуп айрым региондордун балансын камсыздоо жана эмгек каражаттарынын сапаттык курамынын аларга болгон суроо-талапка шайкеш келбегени коюлган максаттарга жетүү үчүн тоскоолдук болуп калмакчы.

Бул маселени чечүү үчүн эки жолу бар:

1) жер-жерлерде зарыл адистерди даярдоо;

2) аларды башка региондордон тартуу, б.а. адистерди кайта бөлүштүрүү.

Чынында, өткөөл экономиканын шарттарына ылайыкташтырылган эмгек ресурстардын региондор аралык бөлүштүрүү, кайта бөлүштүрүү механизми республикада жок.

Кыргызстанда калктын ички миграциясы облустар аралык жана ички облустук кыймылга бөлүнөт. Адатта облустар аралык миграциянын үлүшү басымдуулук кылат.

Айылда мал чарбачылык продукцияны өндүрүүнүн кыскарышынан жана айыл чарба чийки заттарынын кайра иштетүүнүн төмөн деңгээлинен улам активдүү эмгекке жарамдуу курактагы айыл калкынын басымдуу көпчүлүгү жумуш издеп шаарга же республиканын чегинен чыгып кетишине алып барат. Республиканын эмгек рыногунда жагымсыз жагдай түзүлөт, анткени толук жана жарым-жартылай жумушсуздук бир топ чоң көлөмгө жетти, көпчүлүк ишканаларда эмгек акы төмөн, иштөө шарттары, айрыкча жеке секторунда, начарлап кеткен. Эмгек акынын төмөндүгү көп кызматкерлерди кошумча жумушту же өз эмгегинин жаңы чөйрөлөрүн издөөгө мажбурлаган. Шаарга агылып келген жактардын ичинен 75% айыл тургундары, анын ичинде облустар аралык алмашуу аркылуу - 51%. Кыргызстанда калктын ички миграциясы облустар аралык жана ички облустук кыймылга бөлүнөт. Адатта облустар аралык миграциянын үлүшү басымдуулук кылат.

Аймактар аралык миграциялык алмашууда негизги агымдар ушул региондорго багытталган. Бул жагдай 2.22.–таблицада келтирилген маалыматтан көрүнүп турат.

2.22.–таблица. - 2013-2017–жж. КРдин калкынын облустар аралык миграциясы (миң адам) [69]

	2013-ж.		2014-ж.		2015-ж.		2016-ж.		2017-ж.	
	Кел-ген	Кет-кен	Кел-ген	Кет-кен	Кел-ген	Кет-кен	Кел-ген	Кет-кен	Кел-ген	Кет-кен
Кыргыз Республикасы	2,4220	24709	23363	23754	24370	26354	25373	27110	23882	26287
Баткен облусу	769	1539	809	1527	763	1482	650	1555	704	1779
Жалал-Абад облусу	929	2344	1041	2396	1092	2823	1066	2787	948	2754
Ыссык-Көл	1578	3313	1608	3134	1708	3471	1404	3189	1340	3107

облусу										
Нарын облусу	1230	3596	1405	3503	1666	3700	1657	3590	1513	3481
Ош облусу	1375	2412	1403	2495	1307	3206	1533	4133	1532	3732
Талас облусу	496	1689	540	1433	582	1636	541	1755	514	1658
Чүй облусу	8416	3739	7152	3559	6773	3964	7142	3922	7133	3835
Бишкек шаары	8649	3815	8601	3741	9469	4045	9776	3991	8338	3690
Ош шаары	778	2262	804	1966	1010	2027	1604	2188	1860	2251

Эскертүү: Автордун эсептери КРдин Улуттук статистикалык комитетинин маалыматынын негизинде чыгарылган.

Акыркы 15 жыл ичинде ички регионалдык миграциялык жараянда айылдык тургундардын эсебинен шаарга калктын көчүп келүүсү байкалган. 2.23.-таблицанын материалдары көрсөтүп тургандай, ички облустук миграцияда аялдар активдүүрөөк катышышат.

2.23. - таблицасы. - **Жынысы боюнча калктын ички облустук миграциясы** [70]

Кыргыз Республикасы	келгендердин саны			чыгып кеткендердин саны		
	эки жыныс тең	эркектер	аялдар	эки жыныс тең	эркектер	аялдар
2013-ж.	8488	2983	5505	8488	2983	5505
2014-ж.	8809	2933	5876	8809	2933	5876
2015-ж.	9476	2956	6520	9476	2956	6520
2016-ж.	10076	3117	6959	10076	3117	6959
2017-ж.	10043	3190	6853	10043	3190	6853

Ошентип, ички регионалдык миграция экономикалык жактан эмгек рыногу көбүрөөк өнүккөн облустарга багытталган. КРде ички регионалдык миграциянын негизги багытын айыл-шаардык миграция түзөт. Акыркы он жылдыктарда шаарлар айыл тургундары үчүн өтө кызыгаарлык болуп калды, себеби ал жерде жумушка орношууга көп мүмкүнчүлүктөр бар. Ички регионалдык миграциялык жараяндардын өнүгүү багыттарынын талдоосу

КРдин түштүк аймактарында облустар аралык жана ички кыймылдын катышы бирдей эмес түзүлүшү бар экенин көрсөтүп турат. Айылдык калктын миграциясында басымдуулук кылат (2.24. – таблицасы).

2.24. – таблицасы. - **Жынысы боюнча калктын облустар аралык миграциясы** [89]

Кыргыз Республикасы	келгендердин саны			чыгып кеткендердин саны		
	эки жыныс тең	эркектер	аялдар	эки жыныс тең	эркектер	аялдар
2013-ж.	24220	10017	14203	24709	9884	14825
2014-ж.	23363	9436	13927	23754	9274	14480
2015-ж.	24370	9445	14925	26354	9979	16375
2016-ж.	25373	9472	15901	27110	9956	17154
2017-ж.	23882	9393	14489	26287	10129	16158

Аймактык шаар-айыл боюнча кесилиште миграциялык орун которуу агымдарынын көлөмү боюнча статистикалык катардын талдоосу айыл жергесинен шаарга калктын көчүүсү объективдүү, кайрадан пайда болгон кубулуштар менен түшүндүрүлөт: экономикалык кризис, жумушсуздук, жашоо деңгээлинин начарлоосу, калктын жакырчылыгы.

Учурдагы татаал социалдык-экономикалык абал, жумуш орундарынын, турак-жайдын жоктугу, жашоонун төмөнкү деңгээли үй-бүлөлүү калкты республиканын башка аймактарына көчүшүн мажбурлайт. Үй-бүлөлүк жана тууганчылык байланыштар республиканын калкынын бир бөлүгүнө өлкө ичинде иш издеп жана билим алууга эркин жүрүүгө мүмкүндүк түзөт. Көп учурларда кээ бир жарандар, негизинен аялдар, майда соода (челнокчулар), көчө соода менен алектенишет.

Өндүрүштүн токтошу жана көптөгөн өнөр жай ишканалардын жабылышы шаардык типтеги поселоктордо жана шаарчалардагы калктын санынын кыскарышына, адистердин жана квалификациялуу жумушчулардын жер которушуна алып келген. Мурдагы мамлекеттик ишканалардын, мамлекеттик мекемелердин, өнөр-жай ишканаларынын инженердик-техникалык адистери майда соода жана соода жүргүзүүгө мажбур болушту. Квалификациялуу

адистердин жана жумушчулардын чыгып кетүү агымдары түштүк региондун экономикалык өнүгүү келечегине таасирин берет. Келечекте зарыл болгон адистерди даярдоо үчүн көп каражат жана күч керек болот.

Бирок, ички регионалдык миграциялык жараяндар, мисалы келе турган жерлерде кызматкерлерди ишке орноштуруу, айыл жеринде жерди пайдаланбоо, калктын жыныстык жаш курактык түзүмүнүн бузулушу, сыяктуу көйгөйлөрдү жаратат. Криминалдаштыруу, коррупция, сойкулук ж.б.у.с. терс социалдык жараяндар күчөйт.

Мындай социалдык-экономикалык абал түштүк региондун айыл аймактарынан калктын абдан активдүү, квалификациялуу, эмгекке жарандуу бөлүгүнүн андан ары чыгып кетүү агымына өбөлгө түзөт.

2.2. Евразиялык интеграциянын алкагында Кыргызстандын калкынын тышкы миграция өзгөчөлүктөрү, факторлору жана натыйжалары

Миграциянын темасы жана аны изилдөө Кыргызстан үчүн өтө, маанилүү болуп саналат. Кыргыз Республикасы ЕАЭБдин курамында кирүүсүнөн кийин эмгек миграциянын көйгөйлөрү өтө олуттуу мааниге ээ болушкан. Алар кылдаат талдоону жана изилдөөнү талап кылат. Бул КМШ өлкөлөрдүн талаасында миграциялык орун которуунун масштабдуулугу жана динамика өлчөмү менен түшүндүрүлөт. Мындан тышкары учурдагы миграциялык жараяндар постсоветтик мейкиндикте социалдык, экономикалык натыйжалардын комплексин пайда кылат. Бул натыйжалар мигранттарды берген өлкөлөр үчүн да, ошондой эле кабыл алуучу өлкөлөр үчүн, биринчи кезекте, Россия жана Казакстанда актуалдуу болууда (2.25.-таблицасы).

2.25.-таблицасы. - **ЕАЭБ өлкөлөрүндө иш менен камсыз кылуу мамлекеттик кызматтарда катталган, жумушсуздардын саны (адам) [70, 31]**

Өлкө	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Армения	77	80	70	71
Беларус	43	35	23	24
Казакстан	35	37	70	71
Кыргызстан	56	56	58	57
Россия	1001	895	776	779
ЕАЭБ боюнча жалпы саны	1813	1612	1475	1102

Жумуш орундардын жетишсиздиги, республикада иш жүзүндө жумуш менен камсыз кылуу үчүн дараметтин жоктугу Кыргыз Республикасынан миграциялык агымдардын өсүшүнүн негизги себебин түзүүдө. Акыркы жыйырма жыл ичинде Кыргызстандын калкынын тышкы эмгек миграциянын өсүшү байкалды. Өлкөдө өзүнө зор каржылык, адамдык ресурстарды топтогон коомдун бардык жашоо чөйрөлөрүнө көп кырдуу, кубаттуу, карама-каршы таасир тийгизген, бүтүндөй расмий эмес экономикалык сектор түзүлүп иштеп жатат.

Миграциялык агымдарынын масштабдары жөнүндө республикадагы жумушсуздардын үчтөн биринен ашыгын ички жана тышкы мигранттардын саны боюнча маалымат көрсөтүп турат. Кыргызстандагы социалдык-экономикалык абал үчүн эмгекчи-мигранттардын акча трансферттери чечүүчү ролун аткаргандыгын, ал акыркы он жылдыктарда эмгек мигранттарынын агымдарын генерациялоодо чагылдырылган, жумушчу күчтүн донор-мамлекетинин классикалык үлгүсүнө айлангандыгын, белгилей кетүү керек (2.26. -таблицасы).

2.26.-таблицасы - ЕАЭБ өлкөлөрүндө иш менен камсыз кылуу мамлекеттик кызматтарда катталган, экономикалык активдүү калкка карата % менен жумушсуздардын саны [32]

Өлкө	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Армения	0,6
Беларус	1,0	0,8	0,5	0,6
Казакстан	0,4	0,4	0,8	0,8
Кыргызстан	2,2	2,2	2,3	2,3
Россия	1,3	1,2	1,0	1,0

Эмгек мигранттардан келген акча которуулардын көлөмүнүн чоңдугу болжол менен планканын 3-35%га жетти, демек эмгек миграциядан келген акча которуулардын кирүү агымынан көз каранды даражасы боюнча өлкө дүйнөдө биринчи орундардын биринде чыккандыгын айтууга болот (2.27.-таблицасы).

2.27.-таблицасы. - ЕАЭБ өлк-нүн иш менен камсыз кылуу кызматтаында катталган жумушсуздардын санынын түзүлүшү (жылдын акырына карата) миң адам [31]

Жылы	Армения	Беларус	Казакстан	Кыргызстан	Россия
2016	77	43	35	56	1001
2017	80	35	37	56	895

Ал тургай мамлекеттик статистиканын толук эмес, маалыматы Кыргызстанда акыркы он жылдыкта мигранттардын акча которууларынын чоңдугу экспорттон түшкөн кирешелерге караганда бир кыйла жогору болгондугун далилдеп турат. Бул эмгекчи мигранттардын акчалай трансферттери республиканын төлөмдүк балансынын сальдосун жакшыртып, анын дефицитин төмөндөтүшкөн. Кыргыз Республикасында эмгек миграциянын акча агымдары жыйырма биринчи кылымда өнүктүрүүнүн бардык мезгил ичинде төлөмдүк баланстык дефицитинин жарымына жакынын толукташкан.

Бирок бул каржылык каражаттарынын көпчүлүк бөлүгү рационалдуу эмес колдонууда, калк аларды учурдагы керектөө максаттарына чыгымдайт (2.28. -таблицасы).

2.28.-таблицасы. - **ЕАЭБ өлкөлөрүнүндөгү бош жумуш орундардын түзүлүшүнүн жана санынын динамикасынын ретроспективдүү талдоосу (миң орун менен) [70]**

Жыл	Армения	Беларус	Казакстан	Кыргызстан	Россия
2001	0,6	32,7	9,3	2,1	751,0
2002	0,5	32,3	9,7	1,7	887,0
2003	0,9	24,4	9,6	3,0	818,0
2004	0,7	31,7	13,7	3,5	804,0
2005	0,6	34,5	17,4	3,8	788,0
2006	1,1	35,8	21,3	4,3	817,0
2007	1,2	44,8	20,8	8,7	935,7
2008	0,8	50,8	21,4	5,4	1126,3
2009	0,7	50,7	14,5	6,1	894,7
2010	0,7	34,5	7,9	6,2	724,4
2011	0,9	48,8	10,9	7,1	981,9
2012	1,2	51,7	11,0	8,2	1160,8
2013	1,7	62,0	10,3	7,1	1298,3
2014	1,5	50,5	9,4	7,0	1377,5
2015	1,7	33,6	11,1	6,5	1397,4
2016	1,8	28,7	16,3	6,2	1135,2
2017	1,3	36,0	26,0	6,5	1175,6

Жогоруда белгилеп кеткендерге таянып, Кыргызстан үчүн калктын төмөнкү кирешелердин деңгээлинен улам ЕАЭБ өлкөлөрдүн тышкы рынокторуна, биринчи кезекте, Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын, продукциянын экспорттук дараметин өстүрүү жаранына ашыкча эмгек күчүн берүү трансформациялык жараяндын мүмкүнчүлүктөрү тууралуу маселе өтө актуалдуу болуп саналат.

Евразиялык экономикалык интеграцияланууну ишке ашыруунун жүрүшүндө Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүү маселелерин республикадагы ишканалардын катышуусун стимулдаштырууну карап чыгуу

жөндүү болчудай. Бул 2013-жылдын январь айында түзүлгөн Бажы Биримдигин жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн бирдиктүү социалдык-экономикалык мейкиндиктин негизинде, ЕАЭБдин ичинде орун алышы керек. Биздин иште КРдин ЕАЭБке катышуусу боюнча басым жасалат.

2014-жылдын жазында республиканын жетекчилиги Кыргызстандын Евразиялык экономикалык бирлигине катышуусу тууралуу чечим кабыл алууга аргасыз болгон. Кыргыз Республикасынын ЕАЭБке толук кандуу катышуусу мүчө мамлекеттердин ичиндеги жумушчу күчүнүн (товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана капиталдардын агымы менен бирге) эркин жүрүүгө толук эркиндигин болжолдойт.

Жогоруда аталган экономикалык тармактарга эмгекчи-мигранттардын каржылык каражаттарын тартуу, экспорттук дараметинин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн жана социалдык-экономикалык өнүгүүнүн денгээлин жогорулатуу боюнча дүйнөлүк стандарттарды жана тажрыйбаларды изилдөөнүн негизинде, биз диссертацияда иш менен камсыз кылуу жараяндарды жөнгө салуу, өндүргүч күчтөрдү бөлүштүрүү жана улуттук экономиканын эн алдынкы тармактарынын ырааттуу өнүктүрүүгө көмөктөшкөн чөйрөлөрдө, КРдин социалдык, миграциялык, инвестициялык жана экономикалык саясаттын чараларын жүзөгө ашыруу боюнча сунуштарды иштеп чыгууга аракет жасадык (2.29. -таблицасы).

2.29.–таблицасы. - Иш менен камсыз болгон калктын, өткөн жылга карата, % менен [70]

Өлкө	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Армения	94,6	93,8	94,1	98,4
Беларус	98,8	98,0	98,4	98,3
Казакстан	...	99,2	99,2	99,4
Кыргызстан	102,1	100,5	100,4	100,5
Россия	99,6	100,1	100,1	100,2

Кыргызстандын эмгек рыногунун конъюнктуралык абалы эмгекчи-мигранттардын агымдарынын багыттарын түзүү үчүн зарыл, бирок өзүнө жетишсиз шарттарды генерациялайт. Республикалык эмгек рыногунун жана миграциялык агымдар ортосундагы кырдаалдын өз ара байланыштыгы талашсыз жана айкын көрүнөт, бирок бул аргумент ишенимдүү бир беткей кабыл алынбашы керек.

Бул жагынан алганда Кыргызстандын эмгек рыногу ЕАЭБке мүчө мамлекеттердин аймагындагы бирдиктүү эмгек рыногу алкагында изилдөө – максаттуу болуп саналат. Бул интеграциялык өз ара байланыштардын өнүгүү даражасын илгерилетүү зарылдыгы, жана ЕАЭБ мейкиндигинде миграциялык алмашуу жараяндардын өнүгүүсүн болжолдоонун актуалдуу себептери менен түшүндүрүлөт.

Евразиялык экономикалык бирликке катышкан мамлекеттердин мейкиндиги үчүн абсолюттук белгилердин жана суммардык натыйжасы түрүндө жумушсуздуктун өлчөмдөрүнүн динамикалык катарлардын талдоосу иш издеген тараптарды иш менен камсыз кылуунун жөнгө салуучу атайын кызматтарда каттоодон легалдуу өткөн жарандардын саны боюнча баа берилген, жумушсуздуктун көрсөткүчтөрү ХХІ кылымдын башында жана учурдагы дүйнөлүк экономикалык кризистин баштоо убакытына салыштырмалуу акыркы мезгилдик ченемге өтө төмөн маанилерге ээ болушкан (2.30. –таблицасы).

2.30. –таблицасы.- Жумушсуздардын саны жана жумушсуздуктун денгээли (жумушчу күчүн изилдөөлөрдүн маалыматына ылайык, орточо жыл ичинде), миң адам [70]

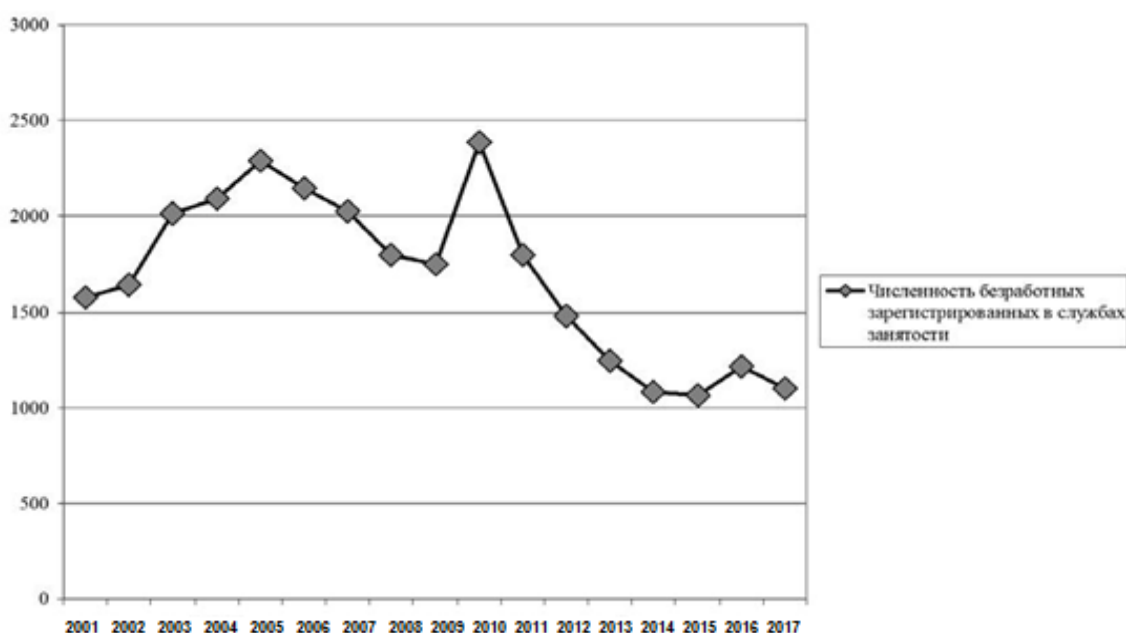
	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Армения	243,7	220,2	220,9	124,6
Беларус	...	301,8	303,3	305,2
Казакстан	454,2	445,5	440,8	446,2
Кыргызстан	192,2	183,7	182,76	181,4
Россия	4264	4243	4244	4355

ЕАЭБдин алкагындагы мамлекеттерде жумушсуз жарандардын эң ири жалпы саны калкты иш менен камсыз кылуу бөлүмдөрүндө кезектеги дүйнөлүк кризистин учурларында катталганы белгилүү болуп, жана 2009-жылдан баштап, ошондой эле бардык өлкөлөр боюнча алардын саны 2 млн. 855 миң адамга жеткен, 2017-жылдын башынан карата бул көрсөткүч планканын дээрлик эки эсеге төмөндөгөнүн көрсөтүп жана болгону 1 млн. 113 миң адамды гана түзгөн.

Бул Евразиялык экономикалык бирлигине катышуучу мамлекеттердин алкагында ашыкча эмгек кыймылын потенциалдуу резервдери ушул мезгилде кыйла азайды, демек бул шарттарда эмгекчи-мигранттардын агымдарынын өсүү келечеги күмөн экендиги туурасында тыянак чыгарууга болот.

Талдоо ЕАЭБдин мүчө-мамлекеттердин алкагында жумушсуз жарандардын расмий көлөмүндөгү түзүмдүк мазмунунда абсолюттук өлчөмдө жумушсуздардын эң чоң сандары Россия Федерациясында экенин көрсөтүп турат. Бул өлкө калкынын көлөмүнүн жана жумушчу күчтүн жана эмгек ресурстардын чоңдугунун басымдуулугуна байланыштуу (2.2-сүр.).

2.2.-сүр. - Кыргызстандын жана башка ЕАЭБ өлкөлөрүнүн иш менен камсыз кылуу кызматтары менен катталган иш менен камсыз жумушсуздардын жалпы санынын динамикасы (жылдын аягына), миң адам [70]

2.2.-сур. графигинен көрүнүп тургандай, он бир жыл бою, 2001-жылдан тартып, катталган жумушсуздардын жалпы саны сунушталган бош орундардын санынан көп түзүп, жылдары менен караганда 1,6 млн адамдан 250 миң адамга чейинки чекте болгон. Ошондуктан бул мезгилде эмгек ресурстары үчүн негизги мотив болуп жумушчу эмгегин колдонуу саналган. Эмгек рыногунда катуу чыңалуу абалы 2009-жылга туура келет, анда расмий түрдө 1 бош орунга 3 катталган жумушсуз дал келген. Кийин катталган жумушсуздардын саны кыскарып баштаган, ал эми сунушталган бош орундардын саны, тескерисинче, өскөн. Мезгил өткөн сайын ЕАЭБ мамлекеттердин ушул көрсөткүчтөрү калыбына келе баштаган, бирок кээ бир жерлерде бош орундар расмий жумушсуздардын санынан жогору болгон. Ваканттуу талаптар менен расмий катталган жумушсуздун кесиптик компетенциялардын ортосундагы дал келбестик пайда болсо бул бош орунду “расмий эмес” жумушсуз же ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин чегинен тышкары келген мигрант ээлей алат [97].

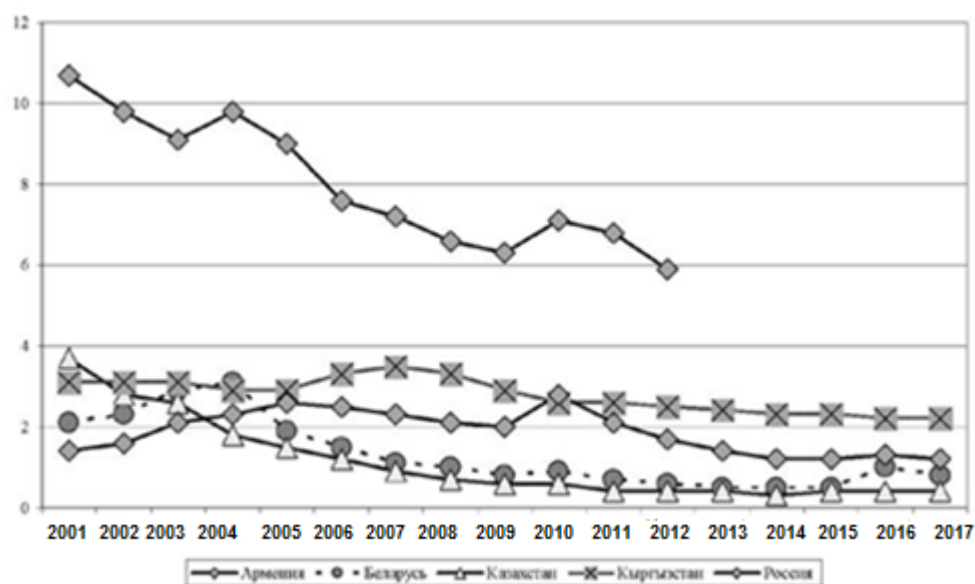
ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин арасында Россия Федерациясынын салыштырмалуу үлүшү ар кандай убакыт аралыктарында 64.5%дан 90.4%га чейин жеткен. 2017-жылдын башында ЕАЭБ мүчө мамлекеттердеги жумушсуздардын жалпы санында Россия Федерациясында жумушсуз жарандардын санынын үлүшү 84.41%га жеткен жана 2010-жылдын аяктоо мезгилинде - эң максималдуу деңгээлге жеткенде, ал төмөндөөгө ыктаганын көрсөтө баштаган (2.31. –таблица).

2.31. –таблица. - Жумушсуздук деңгээли (жумушчу күчтү изилдөөнүн маалыматтарына ылайык, орточо жыл ичинде), экономикалык жактан активдүү калктын санына % менен [70]

Өлкө	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Армения	18,5	18.0	18,4	18,5
Беларус	...	5.8	5,7	5,4
Казакстан	5,1	5,0	5,2	5,4
Кыргызстан	7,6	7.2	7,23	7,1
Россия	5,6	5,5	5,6	5,6

Кыргызстанга, жана Евразиялык экономикалык альянстын башка мүчө мамлекеттерине тиешелүү, расмий жумушсуздуктун абсолюттук планканын белгилеринин 2000-жылдарга салыштармалуу, Россия Федерациясындагыдай эле төмөндөөсү бир аз өлчөмдө болгон деп айтуу керек. Эгер Россия Федерациясын эске албаса, Евразиялык экономикалык альянстын алкагында 2009-жылы каттоодон өткөн жумушсуз жактардын саны 237,9 миң адамдан ашуун болгон, ал эми 2017-ж. башында алардын саны болгону 29,930 адамга азайып, 207,980 адамга жеткен. Евразиялык экономикалык альянстын мүчө мамлекеттеринде расмий түрдө катталган жумушсуздук деңгээлдери жөнүндө салыштырмалуу сандар интеграциялык биримдиктеги бардык өлкөлөрүндө изилденип жаткан бүт убакыт аралыгында алардын азаюу багытын көрсөтөт (2.3.-сүр.).

2.3.-сүр. - ЕАЭБ өлкөлөрдө жумушсуздуктун деңгээли, экономикалык жактан активдүү калкына, % менен [70]

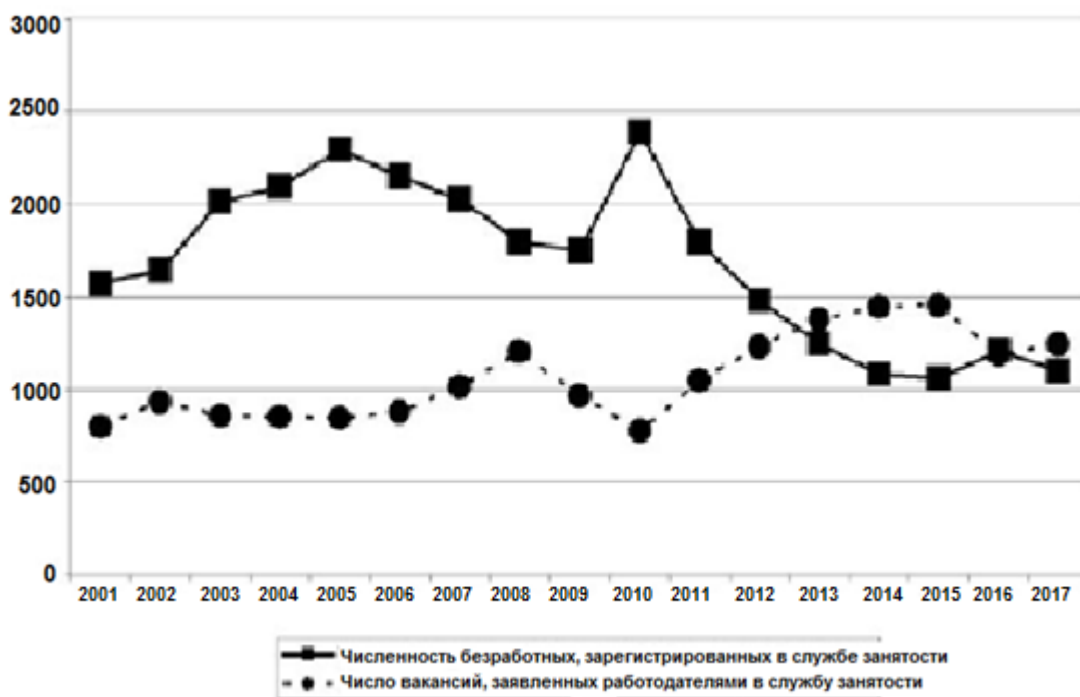

2017-ж. башында экономикалык жактан активдүү калктын үлүшүндө эсепке алынган расмий түрдө катталган жумушсуздуктун көрсөткүчүнүн планкасы: Казакстан Республикасында - 0,41% Беларус Республикасында - 0,82% ды, РФ - 1,21%ды, Кыргызстанда - 2,21%ды түзгөн.

ЕАЭБ интеграциялык бирликтин башка өлкөлөрүнө караганда бир гана Арменияда расмий жумушсуздуктун салыштырмалуу көрсөткүчү дайыма (колдо болгон маалыматтардын чегинде) бир кыйла жогору. ЕАЭБ мүчө өлкөлөрүнүн мейкиндиги алкагында Кыргызстандын эмгек ресурстарынын миграциялык кайра бөлүштүрүүсү эки жагдай менен шартталат. Биринчиси, кызматкерлерди жашаган жеринен тышкары эмгек колдонуу чөйрөсүн издөөгө мажбурлаган бош жумуш орундардын алар үчүн талапкерлердин санына караганда кыйла аздыгы, эмгек рыногунда чыңалуунун деңгээлине байланыштуу.

Ошондой эле республиканын эмгек ресурстарын башка жакка көчүүгө түрткү боло турган экинчи жагдай, бош сунуш менен жумушка талапкердин кесиптик-квалификациянын мүнөздөмөлөрүнүн ортосунда түзүмдүк шайкештиктин жоктугунан көз каранды. Бул мааниде, ЕАЭБ өлкөлөрүндө расмий жумушсуздардын жалпы санынын динамикасы менен бул мамлекеттердеги бош орундардын жалпы санынын динамикасын салыштырып талдоо жүргүзүп көрөлү (2.4.-сүр.).

2.4.-сүр. - ЕАЭБ өлкөлөрүнүн иш менен камсыз кылуу кызматтарында катталган жумушсуздардын жалпы санынын жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө бош ордуларынын жалпы санынын динамикасы (жылдын акырына карата), миң адам жана миң орун [70]

2.4 - сур. графигинен көрүнүп тургандай, узак мезгил бою (2001-жылдан тартып 2017-жылга чейин) расмий жумушсуздардын саны ар кайсы жылдары бош орундардын санынан көп болгон 1,6 млн. адамдан 250 миң адамга чейинки чекте. Түшүнүктүү, бул кезде эмгек мигранттары үчүн башкы мотивация болуп жумуш издөө эсептелген. Эмгек рыногунда катуу чыңалуу 2009-жылы байкалган, 1 бош орунга 3 расмий катталган жумушсуздар дал келген.

Натыйжада ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин чегинде расмий жумушсуздардын саны кыскара баштаган, ал эми кийинчерээк бош орундардын саны, тескеринче, өскөн. 2012-жылы жана кийин бош орундардын саны көбөйүп, болжол менен интеграцияланган өлкөлөрдөгү жумушсуздардын санына барабар болгон. Ушул эле мезгилде миграция себептердин мотивациялык жыйындысында башка максаттардын дагы көрүнүүсү мүмкүн эле: маселен, көбүрөөк эмгек акы же башка артыкчылыктарга ээ болуу үчүн жашаган жерден бөлөк жактан иш издөө (2.32. –таблицасы).

2.32. – таблицасы. - 2017-жылы (май айында) катталган эмгек рыногунда жумушчу күчтүн суроо-талабы жана сунушу [103]

	Жумуш суздар	% менен	Иш менен камсыз	% менен
--	--------------	---------	-----------------	---------

	дын саны (миң адам)	Экономикалык жактан активдүү калкка карата	мурдагы жылдын тиешелүү айына % менен	кылуу кызматтарда бош жумуш орундардын саны	мурдагы жылдын тиешелүү айына
Армения	68.6	...	87,7	2,0	97,3
Беларус	19,8	0,5	52,9	69,9	139,6
Казакстан	153,4	1,7	165,2
Кыргызстан	64,3	2,5	104,3	4.9	74,7
Россия	730.4	1.0	86,7	1680,9	103.8

Ошентип, акыркы жылдарда ЕАЭБдин алкагында миграциялык мотивацияга чоң таасирди жумушсуздук масштабынын өзү эмес, эмгек рыногундагы структуралык дисбаланс тийгизүүдө.

Биздин өлкөдө экономикалык абал жумушсуздуктун жана жакырчылыктын критерийлери жана көрсөткүчтөрү, социалдык өнүгүүнүн деңгээли эмгек мигранттардын агымы жана мекенине мигранттардын акча которууларынын өлчөмү менен түз пропорционалдык байланышта. Бул мигранттык финансылык которуулар республикага туруктуу валютанын кирүү агымын түзүүдө маанилүү компонентти болуп, ошондой эле Кыргызстандын экономикалык-социалдык түптөлүшүнө эбегейсиз чоң таасир тийгизүүдө [13].

Бош орунга талаптар менен расмий түрдө катталган жумушсуздун, кесиптик компетенциялары дал келбестик учурда бул вакансияны «расмий» эмес жумушсуздагы, ЕАЭБдин чегинен сырткары катышуучу-өлкөлөрдүн мигранты дагы ээлеши ыктымалдыгы шексиз (2.33. - таблицасы).

2.33.-таблицасы. - Иш менен камсыз кылуу кызматтарына иш берүүчүлөр тарабынан берилген бош орундардын саны, миң орун [70]

Өлкө	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Армения	1.8	1.3	1,7	1,8
Беларусь	28,7	36,0	53,9	59,4
Казакстан	16,3	26,0	...	22,3
Кыргызстан	6.2	6,5	6.2	6,2

Россия	1135.2	1175,6	1392.2	1276!
Жалпы ЕАЭБ боюнча	1239.1	1308,5	

Бирок, ЕАЭБ өлкөлөрдүн жумушчу күчүнүн ишке орношууда артыкчылыктарын эске алып, акыркы он жылдыктарда эмгек рыногунун сандык параметрлери мыктыраак абалда болгонун болжолдоо мүмкүн, ал эми эмгек рыноктун сапаттык параметрлери эмгек өндүрүмдүүлүгүн өркүндөтүү жана ЕАЭБ катышуучу-өлкөлөрдүн экономикаларына керектүү кесиптер боюнча адистерди даярдоо аркылуу суроо-талаптын жана сунуштун тең салмактуулугуна багытталган ишмердүүлүктү керектейт.

Бул учурда интеграцияланган өлкөлөрдүн чегинде эмгек миграция кыйла оптималдуу жана экономикалык жактан максатка ылайыктуу болот. ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин түзүлүшүндө расмий жумушсуздардын санынын түзүмү менен болгон учурдай эле, Россия бош орундардын саны боюнча дагы басымдуулук кылат (2.34. -таблицасы).

2.34.-таблицасы. - Россия Федерациясында жана Кыргыз Республикасында эмгек акы деңгээлдин салыштырмалуу талдоосу (бир жылда орто эсеп менен, улуттук валютада) [70]

	2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.
Россия, орто айлык номиналдуу эмгек акы, рубль	23369	26629	29792	32495	34030	36709
Кыргызстан, орто айлык номиналдуу эмгек акы, сом	9304	10726	11341	12285	13483	14847
Россия, минималдуу эмгек акы, рубль	4330	4611	5205	5554	5965	6204
Кыргызстан, минималдуу эмгек акы, сом	600	700	840	900	970	1060

Эмгек рыноктун так абалынан ЕАЭБ мейкиндиктеги рыноктун жалпы конъюктурасы дагы көз каранды болот. Россия өзүнүн эмгек рыногунун

масштабдарынан эмгек мигранттары үчүн эң жагымдуу багыты болуп саналат. Бирок акыркы жылдары башка ЕАЭБ өлкөлөрүндө дагы кырдаал өзгөрдү, ал ушул убакытта эмгек миграцияда токтотуучу трендди аныктайт (2.35-табл.).

2.35. –таблицасы. - Туруктуу калктын орто жылдык саны (миң адам) [70]

	2010-ж.	2011-ж.	2012-ж.	2013-ж	2014-ж	2015-ж	2016-ж	2017-ж
Армения	3027	3024	3022	3013	3004	2992	2945	2904
Беларус	9473	9464	9466	9474	9489	9501	9435	9432
Казак-стан	16556	16791	17035	17288	17542	17794	18345	18654
Кыргыз-стан	5514	5607	5719	5835	5957	6079	6148	6310
Россия	142960	143201	143507	146090	146406	146674	146343	146182

Эгерде ЕАЭБ өлкөлөрдөгү эмгек рыногундагы бош орундардын санынын тарыхый максималдуулугу боюнча алып карасак, анда ал Арменияда 2016-ж. жетишилип жана 1,8 миң бош орундарын, Беларусда - 2015-жылы жана 62,0 миң бош орундарын, Казакстанда - 2016-жылы жана 26 миң бош орунду, Россияда - 2016-ж. жана 1397,4 миң бош орунду түзгөн.

Башкача айтканда, ЕАЭБ мейкиндигинин ар бир өлкөдө акыркы 5-7 жылдын чегинде жумуш күчүнүн эмгегин колдонуу үчүн максималдуу мүмкүнчүлүктөрү пайда болгон. Бул жагдай дагы эмгек миграцияга чектөөчү мүнөздө таасирин тийгизди. 2017-жылдын акырына карата бул потенциал төмөндөгөн (Казакстандан башкасында). Бирок дагы эле бүтүндөй 17-жылдык мөөнөт менен салыштырмалуу жогору бойдон калууда. Ошондуктан, ЕАЭБ өлкөлөрүнүн мейкиндигинде келечекте эмгек миграция эмгек ресурстары үчүн ЕАЭБ мүчө өлкөлөрүнүн дагы, бул интеграциялык альянстан тышкаркы өлкөлөрдүн да ортосунда күчтүү атаандаштык менен шартталышын болжолдоого болот.

Бөлүмдүн аягында белгилей кетүү керек, эмгек рыноктун абалы - бул эмгек миграция үчүн маанилүү болсо дагы, ал анын бир эле элементи. Аны ишке ашыруу үчүн олуттуу элементи болуп эмгек акынын таасири жана аткарылган эмгекке ылайыктуулугу, жумушка орноштуруунун шарттары жана

уюштуруусу, социалдык коргоонун ишенимдүүлүгү таасирин тийгизген мотивациялык компонентти калыптандыруу эсептелет. Бул мотивациялык пландын башка жагдайлары ЕАЭБ мүчө өлкөлөр үчүн жалпы миграциялык стратегияны иштеп чыгууда зор компоненти болушу керек.

2.3. Кыргыз Республикасы калкынын тышкы эмгек миграциясын өнүктүрүүдө мигранттар уюмдарынын ролу

Кыргызстандан чыккан тышкы эмгек мигранттарынын агымдары пайда болгон маанилүү региондор: Баткен, Ош жана Жалал-Абад облустары. Кыргызстандын агрардык багыттагы экономикалык өнүгүүсү түштүк облустарында айыл калкынын үлүшү бүгүнкү мезгилде калктын 70%га жакынын түзөт. Кыргызстандын бул аймагы калктын өсүүсү салыштырмалуу жогору болуп мүнөздөлөт.

Кыргыз Республикасында жакырчылыкты төмөндөтүү чөйрөсүндө социалдык, экономикалык өнүгүү параметрлери эмгек миграциялык агымдардын багыттары жана эмгекчи-мигранттардын акча трансферттердин масштабдары менен өз ара тыгыз байланышкан.

Республиканын өкмөттүк түзүмдөрү Россияда жана кошуна Казакстанда экономикалык өсүш арымынын төмөндөшүнө байланыштуу тынчсыздануусун билдирет жана өлкөдө социалдык-экономикалык жараяндардын өнүгүүсүнүн ар түрдүү варианттарын болжолдоого аргасыз. Кырдаал өнүгүүнүн мүмкүн болгон сценарийи катары Россияда жана Казакстанда экономикалык конъюнктуранын деңгээлинин төмөндөшүнүн кесепеттери чыгарылган. Республиканын өкмөтү 2014-2017-жылдары мезгил ичинде эмгекчи-мигранттардын мүмкүн болгон масштабдуу кайтып келүүлөрүнөн жана эмгек мигранттардан келген акча которуулардын кескин өнүгүшүнөн чочулаган.

Акыркы он жылдын ичинде Кыргызстандагы социалдык-экономикалык жараяндарга тышкы эмгек миграциянын каржылык агымдардын таасири жогорулагандыгы белгиленди. Эмгекчи-мигранттардын трансферттери республиканын эл аралык каршылык-кредиттик уюмдардын саясатынан болгон көз карандылыкты азайтууга мүмкүнчүлүк берет. Тышкы эмгек миграция тарабынан кошумча ири валюталык-каржылык агымдарды генерациялаганы, Кыргызстанга эмгекчи-мигранттардын которууларынын эсебинен

республиканын экономикасын камсыздандыруу тутумун пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

Калктын өсүшүнүн негизги бөлүгү айыл жерине туура келет. Өндүрүштүк жана социалдык инфраструктуранын начар өнүгүшүнөн, жумуш орундардын жетишсиздигинен Түштүк Кыргызстандын эмгек рыногундагы кырдаал үчүн ашыкча жумушчу күч мүнөздүү. Кризистин социалдык-экономикалык абалы, жумушчу орундардын дефицити калктын масштабдуу чыгып кетүү агымдарын пайда кылат.

Агрардык калктын ашыкча жыштыгы, сугат жерлердин кескин жетишсиздиги чет өлкөдө жумуш табуу үчүн көчүп кетүүгө көптөгөн жарандарды аргасыз кылат. Мигранттардын басымдуу көпчүлүгү жумушка орношуу мүмкүнчүлүгү бар Россияга жана Кыргызстанга багыт алышат. Учурда калктын үчтөн экиге жакын бөлүгү республиканын айыл жергесинде жашайт. Бул учурда республиканын калкы эмгек ресурстардын жагымдуу жаш-курактык түзүлүшкө ээ - үчтөн бир бөлүгү 14 жашка чейинки балдар жана 60% - эмгекке жарамдуу курактагы адамдар.

Олуттуу экономикалык дараметтин, күчтүү саясий таасирдин, маданий, психологиялык жана башка факторлордун таасиринен улам Россия Федерациясында миграциялык чөйрөдө жөнгө салуу чаралары республиканын калкынын тышкы эмгек миграция агымдарын генерациялоодо орчундуу ролду ойнойт.

Миграциялык социалдык тармактык байланыштардын таасири республиканын жарандарынын жумуш издөө үчүн Россия Федерациясына жана Казакстан Республикасына барууга кубаттуу түрткү берүүчү себеби болуп саналат. Көпчүлүк эмгекчи-мигранттардын чет өлкөдө иштөө үчүн чечимди кабыл алуу жараянына зор таасирди туугандары тийгизген. Ошондой эле достор, тааныштар, жердештери менен социалдык байланыштар чоң ролду аткарат. Эмгек миграция жөнүндө чечимдин кабыл алуу жараянына мамлекеттик органдардын өтө төмөн таасирин белгилей кетүү керек. Социологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча сурамжылоого катышкан

эмгек мигранттардын болгону 3% мамлекеттик башкаруу органдардын жардамын белгилешкен.

Чет элдик эмгек миграциянын жана эмгек мигранттарынын акча трансферттердин таасирин изилдөө маселелери акыркы он жылдыктарды КРдин социалдык-экономикалык өнүгүүсү үчүн өтө чоң мааниге ээ боло баштады. 2017-жылдын маалыматы боюнча, Кыргызстан менен кошуна Тажикстан ички экономикалык абалдын тышкы эмгек миграциянын каржылык кирешенин көлөмүнөн көз каранды деңгээли боюнча дүйнөдө он өлкөнү жетектешет. КМШ өлкөлөрүнүн арасында кыргызстандык эмгекчи-мигранттардын акча которуулардын жалпы суммасынын чоңдугу быйыл, өткөн жылдагы көрсөткүчтөн алда канча жогору болгон.

2018-жылдын биринчи жарым жылдыгында эмгекчи-мигранттардын Россия Федерациясынан Кыргыз Республикасына каржылык которуулары 2017-жылдын биринчи жарым жылдыгына салыштырганда дээрлик 70%га өскөн. Бул тууралуу Кыргызстандын Улуттук банкынын материалдары далил боло алат. Ушул жылдын биринчи чейреги ичинде Кыргыз Республикага Россия Федерациясынан өлкөбүздүн жарандары 432,9 млн. АКШ долл., ал эми өткөн 2016-жылы - 290 млн. АКШ долл. которушкан. Ошентип, республика боюнча, ушул жылдын башында Россиядан акча которуулар мурдагы жылдардын максималдуу деңгээлинен ашты.

Буга чейин эмгекчи-мигранттары ушул эле мезгил ичинде акча которуулардын максималдуу суммасын төрт жыл мурун салышкан - 412,1 млн. АКШ долл. 2010-жылдын башынан жана 2017-жылдын башына чейин кыргызстандык эмгек мигранттары Россия Федерациясынан мекенине 16,6 млрд. АКШ долл. которушкан, бул чет өлкөдөгү республиканын жарандарынын акча которууларынын жалпы суммасынын дээрлик 96%ын түзгөн. Салыштыруу көрсөтүп тургандай, акыркы 12 жыл ичинде жалпы чет өлкөдөн (КМШ өлкөлөрүн эске албаганда) Кыргыз Республикасына 569 млн. АКШ долл., ал эми Казакстан Республикасынан - 231 млн. АКШ долл. которулган. Кыргыз Республикасы үчүн Россиядан акча которуулардын масштабын жана маанисин

баалоодо, көбүрөөк көрсөтмөлүүлүк үчүн, акыркы 12 жыл ичинде эмгекчи-мигранттар которгон каржылык каражаттардын суммасын республиканын мамлекеттик карыздын жалпы товардык жүгүртүүнүн жана ички дүң өндүрүм чоңдугу менен салыштырууга болот. 16,6 млрд. АКШ долл. суммасы Кыргызстандын төрт мамлекеттик карызына, акыркы үч жылда жалпы соода жүгүртүүсүнүн көлөмүнө, эки жарым жылдан берки ички дүң өндүрүмүнө барабар.

Кыргызстан калкынын тышкы эмгек миграциянын жараяндарынын негизги тренддери жакынкы келечекте Россия жана Казакстандагы социалдык-демографиялык жана экономикалык абалдын өзгөчөлүктөрүнө катуу көз каранды. Бул мезгилде ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин макулдашылган миграциялык саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу абдан зарыл болуп турат.

Ушул максатта мамлекеттик жана мамлекеттер аралык органдар жалпы программаларды иштеп чыгышы жана жүзөгө ашыруу керек, миграциялык жараяндарды жөнгө салуу чөйрөсүндө эл аралык кызматташууну өнүктүрүүнү толук ишке ашыруу зарыл. Миграцияны жөнгө салуу чөйрөсүндө мамлекеттер аралык ченемдик-укуктук базаны өнүктүрүүнү күчөтүү учурдун талабы. Өзгөчө көңүл ЕАЭБ өлкөлөрдүн аймагында жумушчу күчтүн кыймылы эркиндигин камсыз кылуу маселелерине, мыйзамсыз эмгек миграцияны кыскартуу көйгөйлөрүнө бурулушу зарыл.

ЕАЭБдин алкагында Бирликтин мүчө мамлекеттердин аймагында жүрүүдө жана жумушка орношууда КРдин жарандарына карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу учурдун талабы. КРдин ЕАЭБке кирүүсү Кыргызстандан чыккан эмгек мигранттарына жүрүүгө жана жумушка орношуу үчүн жакшы шарттарды түзүп берди. Эмгек ресурстарды натыйжалуу жайгаштыруу үчүн КРдин Өкмөтү иштиктүү миграциялык саясатты иштеп чыгуу боюнча аракеттерди жандандыруу зарыл. Мамлекеттик башкаруу органдары миграциялык жараяндарды жөнгө салуу чөйрөсүндө кызматташтыкты өнүктүрүшү керек, айрыкча Казакстан жана Россия менен.

Миграциялык жааттагы жаңы социалдык-экономикалык алака мамилелери ЕАЭБдин бардык өлкөлөрүнүн кызыкчылыктарына кызмат кылышы зарыл. ЕАЭБ өлкөлөрү бирдиктүү экономикалык мейкиндиктин (БЭМ) бирдиктүү ченемдик-укуктук базасын түптөө максатында улуттук мыйзамдык актыларын шайкештикке келтирүү керек.

Жакынкы жылдарда КРдин Өкмөтү миграциялык жараяндарды жөнгө салуу боюнча чаралардын негизги бөлүгүн калктын тышкы эмгек миграциянын чаржайыт деңгээлин кыскартууга багыттоосу зарыл, анткени Бирдиктүү эмгек рыногуна интеграциялоодон пайда көрүүгө үйрөнүшү керек. Республика үчүн чет жакка ашыкча жумушчу күчтүү жөнөтүү боюнча узак мөөнөттүү чараларды түзүү жана иштеп чыгуу үчүн, Кыргызстандын улуттук экономикасын өнүктүрүү максатында эмгекчи-мигранттардын акча трансферттерин тартуу саясатын ишке ашыруу өзгөчө мааниге ээ.

ЕАЭБке кирүү учурунда Кыргызстандын максаттарын карап көрөлү:

1. Кыргызстан, төрт өлкөнүн интеграциялык долбооруна катышып жатып, албетте, экономиканы жана коомду өнүктүрүүнүн жаңы деңгээлине жетүүнү максаттаган. Ошондо да ЕАЭБдин негизги мүчө өлкөлөрдөн Кыргызстан экономикалык өнүгүү деңгээли боюнча бир топ артта калууда. Ошентип, Кыргызстан менен салыштырганда, Беларусьдагы ички дүң продукциянын көлөмү 10 эсеге, Казакстанда - 30 эсеге ашуун жана Россияда - 311 эсе жогору. Беларусьда калктын жан башына ички дүң продукцияны (сатып алуу жөндөмдүүлүк паритетине ылайык) өндүрүү Кыргызстандагы көрсөткүчүнөн 6,6 эсеге жакын, Казакстанда - 5,8 эсеге жана Россияда - 7,5 эсе жогору.

Кыргызстан модернизацияланган экономикасы менен Евразиялык экономикалык Бирикке - түзүлгөн интеграциялык бирикменин бир бөлүгү болгондо, бул Кыргызстандын сапат жагынан жаңы деңгээлге чыгууга мүмкүндүк берет, экономикалык өнүгүү үчүн кенен келечектүү багыттарды ачат деп болжолдонгон эле.

2. Бүгүнкү күнгө чейин Өкмөттүн же КРдин Президенти тарабынан кабыл алынган документтин биринде дагы, Кыргызстандын ЕАЭБке кирүү натыйжасында жетишиле турган конкреттүү максаттар азырынча аныкталган эмес. Биздин пикирибиз боюнча, орто жана узак мөөнөттүү келечекте ЕАЭБке кирүүнүн негизги максаттарын төмөнкүдөй түрдө белгилөө мүмкүн:

- туруктуу экономикалык өсүүнү камсыз кылуу;
- экономиканын модернизациясын жүргүзүү;
- ЕАЭБдин башка өлкөлөрү менен өнүгүүдөгү ажырымды кыскартуу (же көбөйүүнү болтурбоо). Негизги максаттарына жетишүүнү камсыз кылуу үчүн майда максаттары катары жумушчу орундарды түзүүнү жана жумуштуулуктун жогорку деңгээлин камсыздоону белгилөө; жаңы технологияларды колдонууну жогорулатуу; эл аралык өндүрүштүк тармакка кошулуу. Жалпысынан алганда ЕАЭБке кирүү өлкөнүн өнүгүү стратегиясында белгиленген негизги стратегиялык максаттарына шайкеш келет.

Кыргызстан калкынын тышкы эмгек миграциясы басымдуу бөлүктө чаржайыт, расмий эмес түрдө жүргүзүлөт. Ал башкарууга кыйын, чүмбөттөлгөн кубулуштун түрүндө болууда. Бүгүнкү күнү жумушчу күчтү экспортто жана импортто боюнча бүтүндөй өз ара аракеттенген тармактык түзүмдөр калыптанган. «Ички дүң өндүрүмдүүлүктүн үчтөн бир бөлүгүнө барабар болгон киреше менен салыштырууга болгон, республикада экономикалык ишмердиктин жаңы сектору өнүгүүдө, бирок ал мамлекеттик башкаруудан сырткары жана мониторингке жарым-жартылай гана жеткиликтүү».

Эмгек миграция көбүнчө легалдуу эмес мүнөздө болгондуктан эмгек мигранттардын чыныгы санын аныктоо кыйынга турат. Кыргызстандын статистикалык органдары жана анын миграциялык партнерлору республикадан чыккан эмгек миграциянын көлөмүн так айта алышпайт. Расмий органдардын маалыматы көп учурда так эсептөөлөрдү талап кылат. Көпчүлүк учурларда маалыматтын негизги булагы катары социологиялык сурамжылоолор, эксперттик баалар болуп эсептелинет. Улуттук статистика комитетинин

маалыматы боюнча, 2005-жылы эмгек мигранттардын саны 500 миң адамды түзгөн, ал эми кээ бир эксперттик баалоолор боюнча, эмгек мигранттардын саны бир миллион адамдан ашуун. Россия Федерациясынын статистика комитетинин маалыматына караганда, 2012-2017-жж. мезгил ичинде РФде мыйзамдуу иштеген кыргызстандык эмгек мигранттардын саны 900 миң адамдан ашуун болгон, же Россиядагы бардык эмгек мигранттардын 7,1%ды түзгөн. Эксперттердин арасында Кыргызстандан Бажы Биримдиги өлкөлөрүнө эмгек миграциянын масштабдарын баалоодо чоң айырма бар, бул эмгек миграция чөйрөсүндөгү жөнгө салуу чараларын иштеп чыгуу жараянын татаалданышына алып келет. Расмий статистика маалыматына караганда, тышкы эмгек миграциянын башкы багыты - Россия өлкөсү, анткени бул жакта мигранттардын 90% иштешет.

Бул Бажы Биримдигиндеги өлкөлөрдө жумушсуздуктун эң жогорку көрсөткүчтөрдүн бири. ЕАЭБдин башка мамлекеттеринде жумушсуздук 2-3 эсе төмөн: Казакстанда – экономикалык жактан активдүү калктын 5,2% (470,7 миң адам), Россияда - 5,5 % (4137 миң адам).

Эмгек мигранттарды түйшөлткөн негизги маселелер болуп каржылык кысталыштар эсептелет - Россия Федерациясында 21% чейин жана Казакстан Республикасында 18%га жакын. Андан кийинки орунда жумуш издөөдөгү кыйынчылыктар эсептелет - РФде 17% жана Казакстанда - 18%. Жеткиликтүү турак-жайды табууга байланышкан көйгөйлөрдүн талдоосу эки кабыл алуучу өлкөлөрдүн ортосунда чоң айырманы ачыктады.

Россияда турак-жайга байланыштуу көйгөйдү, Казакстанга салыштырмалуу чечүү кыйыныраак - 15% жана 7% тиешелүүлүгү боюнча. Миграциялык кызматтар менен мамиле түзүүдөгү көйгөйлөр, Россияга караганда, Казакстанда - 24% жана 18%. ЕАЭБке киргенге чейин мигранттар арасында негизги маселелер каттоо тутумунун татаалдыгын, укуктук билимдин жетишсиздигин, начар кесиптик даярдыктарын жана орус тилин төмөн билгендигин айтышкан. Мындан сырткары, алар эмгек шарттары жөнүндө

мыйзамдардагы жетишпестиктерди, социалдык коргоонун жетишсиз деңгээлин, эмгек акыны төлөөдө теңсиздикти дагы кошуп аташкан.

Республикадан чыккан тышкы эмгек миграциянын негизги агымдардын булагы болуп түштүк облустары эсептелет: Ош Жалал-Абад жана Баткен. Кыргызстандын бул облустары көп эсе агрардык региондор болуп саналат – калктын 65-70%ын айыл тургундары түзүшөт. Кыргызстандын түштүк аймагында калктын жогору өсүш арымы байкалууда. Калктын өсүшүнүн негизги бөлүгү айыл жерине туура келет.

Өндүрүштүк жана социалдык инфраструктуранын начар өнүгүшүнөн улам жана ашыкча эмгек ресурстарды айыл чарбадан сырткары колдонуу чөйрөлөрдүн жоктугунан, КРдин түштүк эмгек рыногу жумуш күчтүн ашыкча болгондугу менен мүнөздөлөт. Жаштардын айыл жергесинен агып келүүсү жумушчу күчтүн сунушунун өсүшүн пайда кылат. Кризистин социалдык-экономикалык абалы, жумушчу орундардын дефицити калктын чет жакка масштабдуу чыгуу агымдарына алып келет.

Калктын ашыкча жыштыгы, сугат жерлердин кескин жетишсиздиги КРден тышкары жумуш табуу үчүн көчүүгө айылдык жарандардын олуттуу бөлүгүн аргасыз кылат. Жарандардын көпчүлүгү жашоо деңгээли Кыргызстандан бир кыйла жогору болгон - Россия Федерациясына, Казакстанга чыгып кетишет. Жогорудагыларды эске алып тыянак чыгарганда, Кыргызстандын түштүк облустарын өнүктүрүү максатында, республика калкынын тышкы эмгек миграциянын маанилүү каражаты катары калкты иш менен камсыз кылуунун натыйжалуу саясатын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу зарыл.

Жалпылаганда төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот:

Топтолгон эмпирикалык фактылар, теориялык көз караштар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана миграциянын өз ара катышы талаштуу мүнөзгө ээ экендигин далилдешет. Илимпоздор белгилегендей, миграция менен өнүгүүнүн өз ара аракеттенүүсү тууралуу теориялык окууларды объективдүү болжолдогон бул жараяндарды дүйнөлүк мейкиндик жана убакыттык мыйзам

ченемдүүлүктөрүн, социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдүн жалпы агымынан бөлүп кароого мүмкүн эмес. Учурда кең социалдык-экономикалык жагдайда миграциянын себептерин жана натыйжаларын изилдөөлөргө илимий жана практикалык кызыгуу күчөөдө.

XX кылымда эле миграция менен өнүгүүнүн өз ара катышында карашкан илимпоздор миграциянын жалпы теориясынын жоктугун белгилеп, аны иштеп чыгууга чакырык жасашкан. Бул түпкүлүктүү маселенин оор чечилишин түшүндүргөн башкы себептердин арасында миграция көрүнүшүнүн ар түрдүүлүгү жана татаалдыгы, ошондой эле миграцияны башка социалдык-экономикалык, институционалдык жана саясий жараяндардан бөлүп чыгаруу кыйынчылыгы менен белгиленген. Мындай теориялык-эмпирикалык чектөөлөр кээ бир окумуштууларды миграция жана өнүгүүнүн өз ара катышуусу тууралуу иликтөөлөрдүн теориялык конвергенция негиздерин иштеп чыгуу мүмкүн эмес деген жыйынтыкка алып келген.

Жалпысынан алганда, XX кылымда миграция жөнүндө теориялык түшүнүктөр ийгиликтүү иштелип чыгылган. Ошентсе да, миграциялык теориялар, кадыресе, обочолонуп жана ар башка деңгээлдеги талдоого алуу, ошондой эле концептуалдык жана тематикалык багыт алуулары менен айырмаланышкан. Мындай илимий пикир келишпестиктин - дивергенциянын мүмкүн болуу себептеринин бири – миграция жалгыз бир илимдин иликтөө чөйрөсү болбостугунда.

Эл аралык миграциянын экономикалык детерминанттарынын изилдөө жыйынтыктарын тартуулаган илимий басылмалардын саресеби, ар кандай экономикалык өзгөргүчтөрдүн таасири миграциянын ар кандай түрлөрүнө ар кыл натыйжаларды берерин көрсөттү. Ошентсе да, биз ушул бир топ жол-жоболоштурулбаган жыйынтыктардан жалпы бир тыянак чыгарсак болот. Кабыл алуучу өлкөдө жумушсуздук түзүмү эң маанилүү экономикалык детерминанты экендиги, ал миграциянын түрүн аныктагандыгы, миграциялык саясатка сезгичтиги далилденген. Ошол эле кезде калктын жан башына ички дүң продукциянын түшүшүндө же жумушсуздук деңгээлиндеги

айырмачылыктар - миграция түрлөрүнүн маанилүү экономикалык детерминанттары, бирок миграциялык саясатка сезгичтиги жок деп табылган.

Көпчүлүк интеграциялык биримдиктерде эмгектин эркин орун которуу эркиндиги биримдиктин катышуучу өлкөлөрдө экономикалык шарттардын жана көрсөтүлгөн социалдык кепилдиктердин салыштырмалуу теңдиги жетишилгенден кийин берилген.

ЕАЭБдин катышуучу өлкөлөрдүн өз ара улуттук миграциялык мыйзамдары кескин айырмаланат. ЕАЭБдин алкагында башка интеграциялык долбоорлордон айырмаланып, биринчи кезекте, Европалык Биримдиктен, Бирликте бирдиктүү макулдашылган улуттарды бириктирген миграциялык саясатын иштеп чыгуу каралган эмес. ЕАЭБдин алкагында КРдин улуттук миграциялык мыйзамдары ЕАЭБ жөнүндө Келишимдин шарттарына ылайыкташтырылган.

ЕАЭБ ишинин алгачкы мезгилине туура келген татаал экономикалык конъюнктурага карабастан, Кыргызстан жумушчу күчтүн эркин кыймылынын оң таасирин сезе баштаган. Алынган квалификацияларга ылайык, бүткүл ЕАЭБдин аймагында КРдин жарандарынын легалдуу ишке орноштуруу үчүн мүмкүнчүлүктөрү камсыз кылынган. Россияда жана Казакстанда кыргызстандык жарандардын ишке орношууда атаандаштык кудуреттүүлүгү күчөдү. 2016-2017-жж. Кыргызстанга Россиядан акча которуулардын көлөмү жогорулаган, ал эми ошол эле кезде КМШнын башка өлкөлөрүндө ал төмөндөөнү уланткан, демек ал россиялык эмгек рыногунда Кыргызстандын жарандарынын абалынын бекемдегенин көрсөтөт.

ЕАЭБдин алкагында эмгек миграция жараяндардын чаржайыт уланышынын жана жумушка орноштуруунун расмий эмес каналдардын басымдуулугунун негизги себептеринин бири - эмгек миграцияга көмөктөшкөн расмий инфраструктуранын, б.а. мигранттар жана иш берүүчүлөр үчүн мамлекеттик жана жеке маалыматтык-кеңеш берүүчү тейлөө кызматтардын комплексинин, жетиштүү эмес өнүгүшү.

ЕАЭБдин алкагында бирдиктүү эмгек рыногун түзүү миграциялык жараяндарды иретке келтирүүнүн жардамы менен коопсуздукту бекемдөөнүн инструменти катары дагы кароого болот. Учурда ЕАЭБдин катышуучу мамлекеттерди профилдик ведомстволору ортосунда легалдуу эмес миграцияга бөгөт коюу жаатында биргелешкен жөнгө салуунун жогорку деңгээли жетишилген.

Бирликтин түзүлгөндөн берки эки жылдын аралыгында Россияда жүргөн Кыргызстандын жарандарынын саны жалпысынан туруктуу. Ал тургай Кыргызстандын жарандарынын санынын көбөйүү тенденциясы байкалат, ошол эле кезде Армения жарандарынын саны кыскарууда.

Эл аралык эмгек миграция Кыргызстанды өнүктүрүүнүн негизги фактору болуп калууда. 40%дан кем эмес кыргыз үй-бүлөлөрүнүн бир же бир канча мүчөлөрү башка өлкөдө иштешет. Он учурдун тогузунда - бул Россияда эмгектенген мигранттар, жана алардын акча которуулары республиканын ички дүң продукциясына карата - 25-30% ды түзөт.

ЕАЭБде акыркы эки жылдын ичинде Кыргызстандан чыккан миграциялык агымдардын жылышы орун алды. Россияда миграциянын үстүнөн көзөмөлдүн катуулашынан улам, укук бузуучуларды өлкөдөн чыгарып жиберилиши жана кайра кирүүгө тыюунун салынышы, Россияда кайтып келе албаган кыргыз мигранттарды багытын Казакстанга бурганга мажбурлаган.

Жумушчу кесиптер боюнча даярдалган мигранттарды тартуу - бул азыр Россия жана Казакстандагы эмгек миграция тармагындагы эң «талылуу жери». Бул көйгөйдүн чечилишине мигранттар чыккан өлкөлөрдө тил даярдоо курстарын уюштуруу жана чыгуу алдында багыт берүү, ишенимдүү жардам көрсөтүү.

III БАП. КЫРГЫЗСТАНДА МИГРАЦИЯЛЫК ЖАРАЯНДАРДЫН КЕЛЕЧЕКТЕГИ ТРЕНДДЕРИН ИШКЕ АШЫРУУ ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДЫН ЕВРАЗИЯЛЫК ИНТЕГРАЦИЯ ШАРТТАРЫНДА МИГРАЦИЯЛЫК САЯСАТЫ

3.1. Кыргызстандагы миграциялык жараяндардын ишке ашыруунун келечектүү тренддери

КРден миграциянын келечегин изилдөө жаатында Кыргыз Республикасынан миграциялык агымдарынын эмпирикалык талдоолорун алгачкылардан болуп ишке ашырган Евразиялык өнүктүрүү банкы болуп саналат. Эң кичине квадраттар усулу менен макроэкономикалык моделдөөнүн жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык көрсөткүчтөрүнүн начарлашы кабыл алуучу негизги өлкөлөргө карата алардын экономикалык көрсөткүчтөрүнө карабастан эмиграцияны күчөткөндүгү белгилүү болду. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынан миграциялык чыгып кетүү агымдардын негизги себеби болуп РФдин жана КРдин калкынын жан башына ички дүң өндүрүмдүн өлчөмүндөгү олуттуу айырмачылыктар эсептелет.

Ошол эле натыйжалар Кыргызстандагы эмиграциянын факторлорун аныктаган иликтөөлөрүндө табылган. Бул нерсеге байланыштуу негизги эмгек ресурстардын миграциянын тартуучу жана түртүүчү фактору катары жөнөткөн жана кабыл алган - эки өлкөнүн экономикалык көрсөткүчтөрү. Киши башына ички дүң продукция көлөмүнөн тышкары Кыргызстандан эмиграциянын санына Россия Федерациясындагы эмгек акы, улуттук валютанын девальвациясы, Кыргыз Республикасында жумушчу күчтүн санынын өсүшү жана айыл чарба секторунда бир кызматкерге кошумча наркынын кыскарышы таасирге ээ.

Башкача айтканда, Россия Федерациясында реалдуу эмгек акынын өсүшү жана АКШ долларына карата сомдун девальвациясы, жумушчу күчтүн

санынын өсүшү өлкөдөн чыгуу агымдарына шарт түзөт, ошол эле кезде айыл чарбадагы өндүрүмдүүлүктүн жогорулашы чыгып кеткен мигранттардын санын азайтат. Бул мигранттарды тартуучу фактору болгон, Россия Федерациясында салыштырмалуу жогорку эмгек акы жөнүндө кабар берет. Кыргызстанга караганда, Россияда эмгек акы болжол менен беш эсе, ал эми жан башына ички дүң өндүрүмү 10 эсе жогору экенин белгилей кетүү керек.

Өлкө экономикасынын жогору долларлашуусу калктын төлөө жөндөмдүүлүгүн төмөндөтөт, анткени кыргыз сомунун девальвациясы өлкөдөн чыгуу агымын көбөйтөт; ал эми бардык жумушчу күчүн жумуш менен камсыз кыла албаган эмгек рыногу, жумушчу күчтүн саны менен эмиграциянын ортосунда алгылыктуу корреляциясына өбөлгө түзөт.

Кыргызстандан тышкы эмиграция детерминанттарынын талдоосу экономикалык факторлордун гана эмес, ошондой эле мигранттарды жөнөткөн дагы, кабыл алуучу өлкөлөрдүн дагы социалдык-демографиялык, маданий жана саясий мүнөздөмөлөрүн чагылдырган себептердин таасирине баа берүүгө мүмкүндүк берет. Россия Федерациясынын жана Кыргыз Республикасынын ички дүң өндүрүмү Кыргызстандагы миграциянын бир эле мезгилде тартуучу жана түртүүчү факторлорун аныктаган башкы макроэкономикалык себептери болуп саналат.

Алынган маалыматтын негизинде жакынкы жылдарга тышкы миграциянын көлөмүнө божомолдор жасалган. Божомолдор миграция факторлордун таасир этүү тренддерин аныктоого мүмкүндүк берет. Божомолдор башка себептер дайыма өзгөрүүсүз болуу мүмкүнчүлүгүнө таянат. Болжолдоо үчүн Кыргыз Республикасынын жана Россия Федерациясынын ички дүң өндүрүмү боюнча Дүйнөлүк банктын божомолдоруна, ошондой эле КРдин калкынын өсүшү тууралуу алдын ала билдирүүлөрүн пайдалануу мүмкүн.

Эмиграциянын божомолдорунун жыйынтыктарына ылайык, Кыргыз Республикасынын ЕАЭБке киргенден кийинки алгачкы жылдарда өлкөдөн чыккан мигранттардын санынын төмөндөшү күтүлгөн.

Кырдаалдын өнүгүү сценарийлери. Жакынкы жылдары Кыргызстандан миграцияга Россиядагы экономикалык конъюнктуранын мүмкүн болгон таасирди баалоодо бир нече себептерди эске алуу зарыл. Биринчиден, миграция агымын жана алардын пикирин чагылдырган ыкчам жана реалдуу маалыматтардын жоктугунан, Россия Федерациясындагы кризистин таасирине толук баа берүү мүмкүнчүлүгү чектелген.

Миграция боюнча мамлекеттик кызмат органдары тарабынан берилген, статистикалык материалдар, мезгилдүү, легалдуу эмес миграциянын эсебин алуу көйгөйү менен байланышкандыктан, миграциянын толук түрдө масштабын ачыктабайт; ошондой эле чыгуучу жана кабыл алуучу өлкөлөрдө катталган миграция боюнча статистикалык маалыматтарда да айырмачылыктар бар.

Экинчиден, Кыргызстандын ЕАЭБке кирүүсү жана бирликтин ичиндеги жумушчу күчтүн эркин жүрүү эрежелердин колдонулушу Кыргызстандан эмгек каражаттарынын миграциясына олуттуу таасир тийгизген. Көрсөткүлгөн себептерден улам, Кыргызстандан миграциялык жараяндардын өнүгүүсүнүн болжолдуу сценарийи, Россия Федерациясында экономикалык туруксуздук шарттарында, үч негизги вариантка ээ болушу мүмкүн.

Базалык сценарий. Базалык сценарийдин мүмкүндүгү эң жогору болуп саналат жана эмгек ресурстардын эркин орун которуу эрежелери ишке киргизилген КРдин ЕАЭБке кирүүсүнө негизделген. Кыргыз Республиканын жарандарынын көпчүлүгү кирүүгө тыюу салынган чет элдик жарандардын «кара тизме» деп аталган тизмеден алынып салынган фактынын эске алуу менен, Россия Федерациясына, ошондой эле Казакстан Республикасына Кыргызстан жарандардын миграциясы орточо темпте кала бергени күтүлүүдө. «Евразиялык экономикалык бирлиги жөнүндө» Келишимдин XXVI бөлүмүндө ЕАЭБке мүчө мамлекеттери үчүн белгилүү преференцияларды караган, миграция жаатындагы ченемдер камтылган.

Ошентип, иш берүүчүлөр улуттук эмгек рыногун коргоо боюнча чектөөлөрүн эске албастан, кызматкерлерди эмгек ишмердүүлүгүнө тартууга

укуктуу. Ошол эле учурда эмгекчилерге иш менен камсыз болуу мамлекетте жумушка орношуу үчүн уруксат алуу талап кылынбайт. Эмгекчи-мигранттар жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү иш менен камсыз кылган мамлекеттин аймагына кирген күндөн тартып 30 күндүн ичинде каттоодон бошотулат. Келишимде мигранттарга жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө медициналык жардам көрсөтүү боюнча ченемдери да орун алган.

ЕАЭБдин алкагында, жумушчу күчтүн эркин жүрүүсү башка экономикалык шарттар менен бирге, Кыргыз Республикасынан квалификациялуу эмес да, квалификацияга ээ да жумушчу күч үчүн жагымдуу шарттарды түзгөн. Ошентсе да миграциянын чоң толкуну күмөн, анткени Россияда иштөө үчүн даяр болгондор мурда эле күчөп кетишкен. Бирок жагымдуураак шарттар, мисалы, салыштырмалуу жогорку эмгек акы жана социалдык топтому (пакети), билим берүү жана саламаттыкты сактоо чөйрөлөрдүн кесипкөй адистердин болочоктогу миграциясына алып келиши мүмкүн.

Ошентип, базалык сценарийге ылайык, орто мөөнөттүк мезгил ичинде, Россия Федерациясында экономиканын өсүү темптеринин кыскаруу же жайлатуу шартында, КРден эмгек мигранттардын чыгып кетүү агымынын сакталышы жана мигранттардын массалык түрдө кайтып келиши күтүлбөйт.

Бул мигранттардын көпчүлүгү 29 жашка чейинки курактагы жаштар түзгөндүгү жана Кыргызстанда жумушчу орундардын жетишсиздиги алардын миграциясынын негизги себеби болгондугу менен түшүндүрүүгө болот. Алар үйгө кайтып келгенде жумушка орношуу татаалдыгын эске алып, Россияда калууну артык көрүшөт.

Пессимисттик сценарий - РФде кризистин узаруусу жана КРде стагнацияланышы. Эң пессимистикалык жана салыштырмалуу күмөн сценарийи – РФде кризистин узарышы. Россиялык экономикада 4-5 жылга созулган кризистин шартында эмгек акынын жана бир кишиге ички дүң продукциянын төмөндөшү Кыргыз Республикасына мигранттардын кайтып келүү чечимине, жана жакынкы жылдарда эмгек мигранттардын Кыргызстанга

массалык түрдө кайтып келишине таасир бериши мүмкүн. Кыргыз Республикасында жумушчу орундарды түзүү үчүн мүмкүнчүлүктөр чектелүү шартында жана ЕАЭБдин алкагында КРдин экономика тармактарынын атаандаштыкка жоктогунан кырдаал курчуп кетиши ыктымал. Ошентип, Россияда дагы, Кыргызстанда дагы экономикалык стагнация КРде социалдык чыңалууну жаратышы мүмкүн.

Оптимисттик сценарий. КРдин ЕАЭБке кирүү дагы бир салыштырмалуу оптимистикалык сценарий болуп саналат. ЕАЭБдин алкагында инвестициялык жана эмгек ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн жана КРде экономикалык активдүүлүктү жагымдуу шарттарда жогорулатуу Кыргыз Республикасына кайтып келген мигранттардын санынын көбөйүшүн күтүүгө болот [81].

Кайтып келген мигранттар бир гана кайтууну жана жумушка орношууну эмес, ошондой эле өлкөнүн атаандаштыкка жөндөмдүү секторлордо ишкердик ишин ачуу жана курууну максат коюшат.

Бирок, бул сценарийдин ишке ашырылышы ЕАЭБке кирүү боюнча мамлекеттик саясаттын ийгиликтүү жүргүзүлүшүнөн жана мындан КРдин экономикасы үчүн максималдуу пайда алуудан көз каранды. Мындан тышкары, ЕАЭБке кирүүдө кыска мөөнөттүк мезгилде КРдин экономикасына кескин позитивдүү таасирди билдирген, орто мөөнөттө чет элдик инвестициялардын жогорулоосун болжолдоого болот.

Кыргызстандан мүмкүн болгон миграциялык жараяндардын өнүгүү сценарийлерин карап чыгуу төмөнкүдөй жыйынтыктарга алып келет: КРдин ЕАЭБке кирүүсүнүн натыйжасында алынган, Кыргызстандын жумушчу күчтүн эркин жүрүүсү үчүн бардык артыкчылыктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү натыйжалуу пайдаланууга негизделген, болжолдун орто варианты көбүрөөк ыктымалдуулукка ээ. Орто мөөнөттүү келечекте, болжолдун орто вариантына ылайык, Россияга жана Казакстанга КРдин жарандардын эмгек миграциясынын орточо өсүү арымы сакталышы күтүлөт.

«Евразиялык экономикалык бирлиги жөнүндө» Келишимдин текстинде ЕАЭБ мүчө мамлекеттер үчүн бир катар преференцияларды караган, миграция жаатындагы ченемдер камтылган. Маселен, ишканалар улуттук эмгек рыногун коргоо боюнча чектөөчү чараларды эске албастан, ЕАЭБ өлкөлөрдүн эмгек мигранттарын эмгек ишмердигине тартууга укуктуу.

Эмгек мигранттарына жумушка орношууда кабыл алуучу мамлекетте эмгек ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн уруксат алуу талап кылынбайт. Жаңы ченемдерге ылайык, эмгекчи-мигранттар жана алардын үй-бүлө мүчөлөрү иш менен камсыз кылган мамлекеттин аймагына кирген күндөн тартып 30 күндүн ичинде каттоодон өтүү укугу берилген.

Ошондой эле, бул келишим мигранттарга жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө медициналык жардам алуу боюнча ченемдерди дагы камтыган. Экономикалык биримдиктин аймагында жумушчу күчтүн эркин орун которуусу башка экономикалык шарттар менен бирге, Кыргызстандан барган квалификациялуу эмес да, квалификациялуу да кызматкерлердин эмгек миграцияны ишке ашыруу үчүн жагымдуу өбөлгө түзөт. Мындай учурда тышкы эмгек миграциянын масштабдарынын өсүшү күмөн. Россия Федерациясында иштегенди каалаган, көпчүлүк жарандар, качан эле өз ниетин ишке ашырышкан.

Бирок келечекте жашоо деңгээлдеги, эмгек акыдагы айырма өскөн сайын, билим берүү жана саламаттыкты сактоо чөйрөлөрдүн кесипкөй адистерин эмгек миграцияга көбүрөөк ыкташы мүмкүн. Евразиялык экономикалык бирликтин ичиндеги жумушчу күчтүн эркин жүрүү жараяндардын кийинки өнүгүшү эмгек мигранттардын акча которуулары көлөмүнүн азайышынын терс натыйжаларын жоюушу мүмкүн. РФде жана РКда жумушчу күчкө салыштырмалуу туруктуу суроо-талапты эске алуу менен, ортомөөнөттүк мезгил ичинде, Кыргызстандан чыккан тышкы эмгек миграция масштабдары учурда сакталышын болжолдоого болот.

Жакынкы жылдары Кыргызстанда бир катар объективдүү жана субъективдүү себептерден улам, олуттуу экономикалык жогорулоону

болжолдоо кыйында турат. Жүргүзүлгөн социалдык-экономикалык түзөтүүлөр калктын жашоо деңгээлинин өсүшүнө алып келе элек. БУУ тарабынан аныкталган, адамзат потенциалынын өнүгүү индекси (АПӨИ) саяктуу дүйнөлүк көрсөткүчү боюнча Кыргызстандын мүмкүнчүлүктөрүнүн азаюу жараяны уланууда.

Мындай төмөндөөнүн негизги себеби – Кыргызстан калкынын кирешелеринин бөксөрүшү. РФке жана КРге кытай товарларынын кайра экспорттоонун эсебинен акыркы 15 жыл ичинде, Кыргызстан олуттуу валюталык түшүлөөрдү алган. Евразиялык экономикалык бирликке киргенден кийин Кыргызстан, республиканын жүз миңдеген жарандарын жумуш менен камсыз кылган, тышкы экономикалык ишмердүүлүктүн мындай абдан кирешелүү тармактан айрылып калган.

Өкмөттүн экономикалык өндүрүштү жогорулатуу чаралары, чакан жана орто ишкерди колдоо, жакырчылык менен күрөшүү боюнча программалардын укуктук-ченемдик базасынын начардыгы, мамлекеттик башкаруу органдардын иш-аракеттеринде координациянын жоктугу, бардык деңгээлдерде мамлекеттик кызматтардын жемкорлугу, жергиликтүү эмгек ресурстардын төмөн квалификациясынан улам азырынча сезилээрлик натыйжаларды берген жок.

Бүгүнкү күнү республикалык ички дүң өндүрүмүн калыптандыруунун башкы булактары болуп - айыл чарба жана тейлөө секторлору эсептелет. Улуттук экономиканын айыл чарбалык тармагы туруксуз табигый-климаттык шарттардан көз каранды болгондугун жана кызмат көрсөтүүлөрдүн чөйрөсүнүн өркүндөшү калктын төлөмдүк жөндөмдүүлүк суроо-талабынын чектелүү экенин эске алып, күчтүү экономикалык өсүш, калктын жумуштуулук деңгээлин жогорулатуу - бул алыскы келечектин маселеси болуп саналат деп ойлойбуз.

Жогорудагы маселелер эмиграциялык ниеттин калыптанышына таасирин тийгизет, жана акыры республиканын калкынын олуттуу тышкы миграциясын жаратат. Эмгек рыногундагы учурдагы кырдаал ашыкча эмгек күчүн чет жакка багыттоого мажбурлайт.

Айтылгандарды эске алуу менен, РФдеги экономикалык абалдын таасирин азайтуу үчүн КРдин мамлекеттик органдары тарабынан жүргүзүлгөн саясат төмөнкү жагдайларын камтууга тийиш:

1. Мигранттардын арасында жөнгө салуу шарттары жөнүндө маалыматтын жетишсиздиги жана ЕАЭБке өлкөнүн кириши алкагында Россиядагы жөнгө салуу ченемдердин динамикалуулугу КРдин Эмгек, миграция жана жаштар Министрлиги тарабынан учурда өзгөрүүлөр күчүнө кирген келишимдер жөнүндө жана Россияда эмгек миграцияны жөнгө салуу чөйрөсүн келечеги жөнүндө убагында маалымдоону талап кылат.

2. ЕАЭБдин алкагында жумушчу күчтүн атаандаштыгынын максатында квалификацияны жогорулатуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү керек. Ошондуктан КРдин Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги Билим берүү жана илим министрлиги менен биргеликте эмгек мигранттары үчүн кайра даярдоо боюнча келечектүү багыттарын аныктоо керек.

3. Экономикалык кризистин шартында россиялык эмгек рыногунда расмий эмес жумуштуулуктун өсүшү ыктымал, ал КРдин Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги жана КРдин Тышкы иштер министрликтери тарабынан иш-чараларды күчөтүү талап кылынат.

4. Квалификациялуу адистердин мүмкүн болгон чыгуу агымына байланыштуу Кыргызстанда билим берүү жана саламаттыкты сактоо чөйрөсүнүн кызматкерлери үчүн жагымдуу шарттарды түзүү - маанилүү. Буга байланыштуу КРдин Билим берүү жана илим министрлиги жана КРдин Тышкы иштер министрлиги тарабынан квалификациялуу адистердин чыгуу агымдары тууралуу үзгүлтүксүз мониторингти жүргүзүү зарыл. КРдин Каржы министрлиги, билим берүү жана саламаттыкты сактоо чөйрөлөрдөн массалык чыгуу агымы башталган учурун алдын алган мамлекеттик бюджеттен кошумча каржылоо планын иштеп чыгуу зарыл.

5. ЕАЭБке кирүү менен Кыргызстанда жаңы жумуш орундарын түзгөн инвестицияларды тартуу башталды. Бирок бул оң таасир көбүрөөк убакытты талап кылышы мүмкүн. Ошондуктан эмгек ресурстардын чыгуу агымынын

коркунучун максималдуу төмөндөтүү үчүн КРдин экономика министрлиги кыска мөөнөттүк мезгилде ЕАЭБдин алкагында жумуш орундарын түзүү боюнча маанилүү ролду ойногон чакан жана орто ишканаларды колдоо үчүн мамлекеттик программасын иштеп чыгуу керек. Бул программа каржылоо маселелерин да, өз убагында ЕАЭБде бизнес жүргүзүүнүн шарттары жөнүндө маалымдоону да камтышы зарыл.

6. Узак мөөнөттөгү миграциялык саясаттын стратегиясы эмгек ресурстарынын чыгуу агымын кыскартууга багытталашы керек. Бул үчүн КРдин Экономика министрлиги жана КРдин Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги КРдин аймактарында жумушчу орундарды түзүү боюнча стратегияны (же планды) иштеп чыгуу учурдун талабы.

7. Эмгек мигранттардын саны боюнча ыкчам жана так расмий маалыматтардын жоктугун эске алуу менен, КРдин Улуттук статистикалык комитетинин, КРдин Мамлекеттик чек ара кызматынын жана башка тиешелүү мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнөн миграциялык агымдарды эсепке алуу тутумун өркүндөтүү боюнча ведомстволук аралык комиссияны түзүү зарыл.

8. ЕАЭБ өлкөлөрүндө чакан жана орто бизнести өнүктүрүү үчүн жагымдуу шарттарды камсыздоо боюнча жүргүзүлгөн иш-чаралардын алкагында, Кыргызстандын ийгиликтүү мигранттарына, алар багыт алган өлкөгө инвестицияларды тартуу пайдалуу болушу мүмкүн.

Бул үчүн:

А) КРдин Эмгек, миграция жана жаштар министрлиги мамлекеттик органдардын жана кыргыз диаспорасынын өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуу механизмин иштеп чыгуу керек.

Б) КРдин Каржы министрлиги, КРдин Улуттук банкы, КРдин Социалдык фонду жана башка мамлекеттик органдары каржы секторунун жаатында чет өлкөлүк мигранттардын каржы каражаттарын жана акча которууларын инвестициялык долбоорлорго же КРдеги ишкердик ишмердикке тартуу үчүн мүмкүнчүлүктү түзүү боюнча концепцияны (же стратегияны) иштеп чыгуу сунушталат.

9. КРдин Улуттук банкы, алмашуу курсунун кескин төмөндөшүн текшилөө үчүн тиешелүү акча-кредит саясатын жүргүзүү керек, себеби алмашуу курсунун волатилдүүлүгү жана инфляция Кыргызстандагы эмгек мигранттардын үй-бүлөлөрүнүн сатып алуу жөндөмүн төмөндөтүүдө чоң ролду ойнойт.

ЕАЭБдеги миграциялык кырдаалдын интенсивдүү сценарийинде мүчө өлкөлөрдүн экономикалык интеграциянын тереңдетүү келечеги каралууда, бирдиктүү инновациялык инфраструктуранын жана бирдиктүү билим берүү мейкиндиктин негизинде жогорку квалификациядагы адистердин бирдиктүү эмгек рыногун түзүү келечеги бааланууда. Постсоветтик мейкиндикте интеграциялык долбоорлордун тереңирээк формаларга өтүшү интеграциялык бирикмелердин учурдагы жана потенциалдуу мүчөлөрүнүн улуттук жана экономикалык кызыкчылыктары менен чектелип жатат.

ЕАЭБдин бирдиктүү эмгек рыногунун турукташтыруусу жумушчу күчтүн санынын эмес, сапатынын өсүү, анын кесиптик квалификациясынын, миграциялык агымдардын ачык-айкындуулугунун жогорулатуу шартында болушу мүмкүн. Кесиптик даярдоонун төмөнкү деңгээли тышкы эмгек рыноктордо эмгек мигранттардын мүмкүнчүлүктөрүн азайтуу гана эмес, ошондой эле социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн курчушуна алып келет.

ЕАЭБдин алкагында жогорку квалификациядагы адистердин миграциясына зарыл болгон ыңгайлуу шарттарды түзүү абдан маанилүү болуп саналат. Жогорку квалификациядагы адистердин бирдиктүү эмгек рыногун калыптандыруунун натыйжасында инновациялык инфраструктураны өнүктүрүүгө дем берүү жана жалпы билим берүү мейкиндигин түзүү керектиги орун алууда. Башкача айтканда, инновациялык жана билим берүү инфраструктура аркылуу жогорку квалификациядагы адистердин бирдиктүү эмгек рыногун калыптандыруу тууралуу айтылууда.

Креативдүү экономика эмгек рыногунда кызматкерлердин адистигине талаптарды жогорулатууда жана ошону менен квалификациялуу адистердин миграциясын өбөлгөлөйт.

ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрдөн үчүнчү өлкөлөргө «мээ агымын» болтурбоо өтө маанилүү болуп саналат. ЕАЭБдин мейкиндигинде билим экономикасынын калыптанышы бир катар социалдык-экономикалык маселелерди чече алат. Миграциялык кырдаалдын өнүгүү сценарийлерин иштеп чыгуу - миграциялык жана демографиялык жараяндарды башкаруунун маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Болжолдоонун негизги көйгөйлөрү, өз кезегинде, ар кандай себептер менен шартталат, өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында калыптанган калктын миграциялык өсүшүнөн келип чыгат. ЕАЭБ болгон интеграциялык бирикмелердин учурунда, миграцияны болжолдоо ага кирген мамлекеттердин социалдык-экономикалык жана саясий өнүгүүнүн бирдей тектүү болбогондугу менен татаалданат. Бул эмгек ресурстар үчүн болгон атаандаштык, ошондой эле бирдиктүү эмгек рыногунун өнүгүшү туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүгө жетишүү үчүн эл аралык бирикмелердин демографиялык жана аймактык жайылышына өбөлгө түзөт.

Россия Президенти В.В. Путиндин айтымында: "Евразиялык экономикалык бирлиги постсоветтик гана мамлекеттерди бириктирүүгө аракеттенбейт; калыптандыруучу евразиялык мейкиндик кененирээк чек араларга ээ болот. Экономикалык бирлиги Европа жана Азия-Тынч океан аймагынын ортосундагы байланыштыруучу көпүрөнүн ролун ойношу мүмкүн. Акыркы мезгилдеги кээ бир келишпестиктерге карабастан, ЕАЭБдин жана ЕС ортосундагы мамилелердин биргелешкен өнүктүрүүнүн зор келечеги бар, ал эми ХХI кылымда өз ара экономикалык кызыкчылыктарын канааттандыруу Лиссабондон Владивостокко чейин бирдиктүү экономикалык мейкиндикти түзүүгө алып келиши мүмкүн [26].

ЕАЭБ европалык дагы, азиялык дагы экономикалык мейкиндиктин бир бөлүгү болуп, экономикалардын өз ара алаканын, «төп келүүчүлүк экономикалык кызматташтыктын» ири аянтчасын түзөт. Ошондой эле Беларусь Республикасынын Президенти А. Г. Лукашенко ЕАЭБдин жана ЕС

ортосундагы интеграциялык түзүмдөрдүн тыгыз байланышын болжолдогон «интеграциялардын интеграциясы» түшүнүгүн киргизген [60].

ЕАЭБдин бирдиктүү эмгек рыногунун туруктуулугу жумушчу күчүнүн саны көбөйүшүнөн гана эмес, ошондой эле анын сапатын, алгач кесиптик квалификациясын, жогорулатуу шартында гана болушу мүмкүн деп эсептейбиз. Бирок кесиптик окутуунун төмөнкү деңгээли тышкы эмгек рыногунда мигранттарды ишке орношуу мүмкүнчүлүгүн кыйла азайтат, ошондой эле кабыл алуучу өлкөлөрдө социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн курчушуна алып келет.

Миграцияда төмөн квалификациядагы жумушчу күчүнүн үстөмдүгү кабыл алуучу өлкөлөрдө мигранттардын социалдык-маданий көйгөйлөрүн күчөтөт, ошондой эле медициналык тейлөөдө, турак-жай менен камсыз кылууда, транспорт жана социалдык инфраструктурада кырдаалды оорлотууга негиз болот.

ЕАЭБди өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыты - тажрыйбалуу кызматкерлерди жана жогорку квалификациядагы адистерди талап кылган инновациялык экономиканы түзүү болуп саналат. Инновациялык инфраструктураны өнүктүрүү жана жалпы билим берүү мейкиндигин түзүү үчүн да объективдүү зарылчылык бар.

Бул жагынан алып караганда, жогорку квалификациядагы адистердин миграциясын бекемдеш үчүн жагымдуу шарттарды сунуштоо - маанилүү экени көрүнүп турат. Инновациялык жана билим берүү инфраструктуранын механизмдери аркылуу жогорку квалификациялуу адистердин бирдиктүү эмгек рыногун куруу жөнүндө сөз болуп жатат. ЕАЭБ өлкөлөрдөн үчүнчү өлкөлөргө «мээ агымын» болтурбоо маанилүү болуп саналат.

ЕАЭБ өлкөлөрдө инновациялык экономикалардын калыптануунун баштапкы шарттары экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдөн бир кыйла артта болуп саналат. Инновациялардын глобалдык индексине ылайык (The Global Innovation Index) француз изилдөө институтунун маалыматы боюнча, 143 өлкөнүн тизмесинде Россия - 49, Беларусь Республикасы - 58, Армения - 65,

Казакстан - 79, Кыргызстан - 112-орунду ээлейт. ЕАЭБде инновациялык технологиялар боюнча лидер катары Россия Федерациясы каралышы мүмкүн, анда инновациялык инфраструктура түзүмүнүн бардык негизги элементтери болгон. Бирок, алардын иш-аракеттери начар жетектелген, кээде анча натыйжалуу эмес.

ЕАЭБдин алкагында жалпы эмгек рыногун түзүү алгачкы стадиясында турат. Бирок, аймактагы татаал экономикалык конъюнктурага карабастан, КРде эмгек жумушчу күчтүн эркин жүрүүнүн оң таасири сезилди деп айтууга негиз бар. ЕАЭБдин бүткүл аймагында Кыргыз Республикасынын жарандарынын алган квалификацияларына ылайык легалдуу иш менен камсыз болуу мүмкүнчүлүктөрү түзүлгөн.

Кыргызстандын жарандарынын Россияда жана Казакстанда жумушка орношууда атаандаштык кудуреттүүлүгү күчөгөн. Кыргызстандын эмгек мигранттары жашаган өлкөнүн жарандары менен бирдей медициналык тейлөө жана башка социалдык жеңилдиктерге ээ болушкан. 2016-жылы Россиядан ЕАЭБдин калган өлкөлөрүнө акча которуулардын көлөмү жогоруласа, ал эми КМШнын башка өлкөлөрүндө төмөндөөнү уланткан, бул жагдай Россиянын эмгек рыногунда ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин жарандарынын абалы бекемдегенин көрсөтөт.

ЕАЭБдин алкагында жалпы эмгек рыногун түзүү миграциялык жараяндарды жөнгө салуу менен коопсуздукту бекемдөө каражаты катары да кароо керек. Бүгүн мыйзамсыз миграцияга каршы аракеттенүү жаатында ЕАЭБдин мүчө өлкөлөрүнүн тармактык органдары ортосунда жогорку даражада макулдашуу жетишилген. Мындан тышкары, мисалы, Россияга мигранттарды киргизүү боюнча мыйзамдарга жана башка ченемдик-укуктук актыларга, 2016-жылы ЕАЭБ мамлекеттердин жарандары да тиешелүү болгон дагы бир маанилүү пункт кошулган - бейтааныш адамдардын документтери менен кирүүгө аракет жасаган же мурда Россиянын аймагында тигил же бул укукбузуулар боюнча айыбы ачылган жактарды аныктоо максатында дактилоскопия тартибинен милдеттүү түрдө өтүү.

3.2. Евразиялык интеграциянын шарттарында Кыргыз Республикасынын миграциялык саясаты

Жалпы регионалдык эмгек рыногунун идеясы так эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгүн камсыздалышы менен жагымдуу жана катышуучу өлкөлөрдүн экономикаларынын эмгек менен камсыздоонун ийкемдүүлүгүн жогорулатат. Мына ошондуктан 2007-жылдан бери Бажы Биримдигин курууда жалпы эмгек рыногун түзүү тууралуу максаты коюлган (1997-жылдан бери бирдиктүү эмгек рыногу бар, Беларусь жана Россия союзун айтпаганда).

2012-жылы Бажы Биримдигинин негизинде Бирдиктүү Экономикалык Мейкиндикти (БЭМ) түзүү Беларусь, Казакстан жана Россия эмгек рынокторун бириктирген. Бул өбөлгө мүчө өлкөлөрдүн арасында жарандардын эмгек мобилдүүлүгүн жеңилдеткен, бирок анын масштабдарына чоң таасир тийгизген эмес, анткени Россия менен Казакстан - кабыл алуучу өлкөлөр, ал эми Беларустун жарандары 1999-жылдын Союздук мамлекеттин Келишимине ылайык, Россияда ишке орношуу артыкчылыктарын пайдаланышкан.

Евразиялык экономикалык бирликтин түзүлүшү (2014-ж.) жана ага Армения жана Кыргызстандын (2015-ж.), миграциялык донорлор болуп саналган өлкөлөрдүн, кошулушу жалпы эмгек рыноктун иштешин, анын катышуучу өлкөлөр үчүн пайдалуулугун жана тобокелчиликтерин талдоого алуу мүмкүндүгүн берген.

Эмгектин бирдиктүү рыногу (б.а., ички чек аралардын жоктугу) бир катар маанилүү элементтерди камтыйт: катышуучу мамлекеттердин жарандарынын жүрүү эркиндиги; катышуучу мамлекеттердин жарандары үчүн жумушка орношуу эркиндиги; квалификациялык дипломдорду жана күбөлүктөрдү таануу; бирдей эмгек жана социалдык укуктар; пенсиялык камсыздоонун жалпы негиздери.

Кыргызстанда, 2015-жылы Кыргыз Республикасынын 2015-2020-жылдарга Туруктуу өнүгүүнүн Улуттук стратегиясы кабыл алынган. Бул стратегия боюнча, миграциялык жараяндарды мамлекеттик жөнгө салуу саясаты ашырылган. Калкты иш менен камсыз кылууну жана миграциясын жөнгө салуунун акыркы максаты болуп калктын иретсиз миграциясын төмөндөтүү, аны маданияттуу түрүнө айлантуу болгон.

Бул иш-чаралар келечектеги Кыргыз Республикасынын бирдиктүү экономикалык биримдигине интеграциясын эске алуу менен ишке ашырылган. Ошондуктан, кийинчерээк эл аралык эмгек миграция чаржайыт жараяндарынын терс таасирин азайтуу жана ЕАЭБдин алкагында бирдиктүү рыногун түзүү зарылдыгы пайда болгон. ЕАЭБке Кыргызстандын кошулуусун эске алуу менен мамлекеттин жаңы саясаты Бирликтин бирдиктүү мейкиндигинде ченемдик-укуктук жөнгө салуунун жалпы багыттарын көзөмөлдөшү зарыл эле. Бул саясат Кыргызстандан келген эмгек мигранттары үчүн укуктук коргоону камсыз кылууга тийиш болчу.

Миграциялык жараяндар башка социалдык-экономикалык жараяндар менен өз ара тыгыз аракеттенет. Миграциялык жараяндарды башкарууда тигил же бул даражада көптөгөн акторлор катышат, алардын арасында ишканалары, өкмөттү, эмгек мигранттарын баса белгилөө керек. Кыргызстандын заманбап миграциялык саясаты адамдык капиталдын сапатынын көрсөткүчтөрүн жана республиканын эмгек ресурстарынын социалдык-экономикалык абалын жакшыртуу үчүн жаңыдан иштелген, түп-тамырынан бери жаңы ыкмаларга негизделиши учурдун талабы.

Бирдиктүү эмгек рыногун жөнгө салууда жергиликтүү калкты гана эмес, ошондой эле мигранттарды, натыйжалуу иш менен камсыз кылууга шарттарды түзүү, жумушсуздуктун деңгээлин азайтуу, республиканын калк жумуштуулугунун деңгээлин жогорулатууга жардам берген чаралар аркылуу рыноктук суроо-талаптын жана сунуштун шайкештикке келтирүү Кыргыз

Республикасынын Өкмөтүнүн биринчи кезектеги иш-аракеттери болушу зарыл. Жогоруда берилген иш-чаралар ЕАЭБ мүчө мамлекеттерден келген мигранттарынын эмгек укуктарын коргоо боюнча мыйзамдардын талаптарын эске алуу менен эмгектик дараметти натыйжалуу жана рационалдуу пайдаланууга жетишүүгө багытталышы керек.

Бул учурда жарандардын эмгек жана социалдык укуктарынын сакталышын көзөмөлдө максатында социалдык-эмгек чөйрөсүндө мамлекеттер аралык мониторингдин жүргүзүлүшү абдан маанилүү болуп саналат. Жалпы эмгек рыногун түзүүнүн баштапкы этабында эмгек укуктарында, социалдык кепилдиктерде, салык салууда ж.б. чектөөлөр жана өлкөлөр аралык айырмачылыктар орун алышы мүмкүн. Так ушул нерсе азыр ЕАЭБте байкалат, анткени жалпы эмгек рыногу иш жүзүндө өнүгүү баскычында.

Эмгекке жарамдуу курактагы калктын өсүшүнүн салыштырмалуу жогорку арымы жана Кыргызстандын эмгек рыногунун айырмалоочу белгиси болуп саналат. Бул, өз кезегинде, ашыкча эмгек ресурстардын пайда болушуна алып келет, ал Бирдиктүү Экономикалык Мейкиндиктин жалпы эмгек рыногун куруу программасына өзгөрүүлөрдү жасоого түрткү берет.

Акыркы жылдары республикада эмгекке жарамдуу курактагы калк үлүшүнүн туруктуу жогорулоо динамикасы байкалган. Акыркы он жылдыктын ичинде жергиликтүү эмгек рыногунда жумуш күчүнүн сунушу суроо-талаптын деңгээлинен үчтөн бир бөлүгүнөн жогоруу болгон. 2017-жылы иш менен камсыз болгон калктын саны экономикалык жактан активдүү калктын болжол менен 75% ын түзгөн.

ЕАЭБдин жалпы жергиликтүү эмгек рыногунда кызматкерлердин квалификациялык деңгээли түздөн-түз алардын билим деңгээлине жана аны өркүндөтүүгө болгон мүмкүнчүлүктөргө байланыштуу болот. Бул үчүн жогорку окуу жайлардын заманбап инфраструктурасын өнүктүрүү деңгээлинде ырааттуулукка жетүү, алардын ЕАЭБдин мүчө мамлекеттердин жогорку

квалификациялуу адистерге экономиканын керектөөлөрүн канааттандыруу өзгөчө мааниге ээ.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча, өлкөдө акыркы үч жылда орточо жылына 100дөн ашуун жаңы жумуш орундары түзүлгөн. Мында жумуш орундарынын басымдуу саны, жеке ишкерлердин, фермердик чарбалардан турган, экономиканын расмий эмес секторуна туура келген.

Кызмат орундарын бөлүштүрүү боюнча талдоо төмөнкү жыйынтыктарга алып келген. Экономиканын расмий чөйрөсүндө жаңы иш орундардын ири саны өнөр-жай өндүрүшүндө, курулуш ишканаларында, билим берүү чөйрөсүндө уюштурулган. Эң аз жумуш орундары тейлөө кызматы секторунда түзүлгөн. Экономиканын расмий эмес деп аталган бөлүгүндөгү айыл чарба өндүрүшү жана соода эң көп санда жаңы иш орундарын жараткан. Республика жарандарын иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндөгү абалды кескин өзгөртүү үчүн түзүлгөн жаңы жумушчу орундардын саны бир кыйла жетиштүү эмес. Эмгек миграциянын чөйрөсүндө түзүлгөн кырдаалды талдоо учурунда Кыргызстандын калкынын түзүмдүк курамындагы өзгөрүүлөргө алып келген жергиликтүү эмгек рыногунда курч абал, демографиялык кубулуштар миграциялык жараяндардын динамикасы жана масштабы жогору болушунун факторлору экени белгилүү болду.

Республиканын ички эмгек рыногунда эмгекти колдонуу ареалдын кыскарышы жана кирешелерди алуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн начарлашы чет өлкөгө калктын миграциялык чыгуу агымынын негизги себептери болуп саналат. Россия жана Казакстан Кыргызстандын калкынын эмгек миграциясынын негизги багыттары эсептелет. Ар кандай билдирүүлөргө ылайык, эксперттердин баалоосу боюнча, тышкы эмгек миграцияда 400 миңден 800 миңге чейин кыргызстандыктар катышат.

Ошентип, экономикалык жактан активдүү калктын 15%га чейинкиси ар дайым эл аралык эмгек миграция менен алектенишет. Убактылуу эмгек миграцияга катышкан Кыргызстандын жарандарынын жалпы саны жыл бою ар түрдүү. Социалдык жана эмгек мамилелердин чөйрөсүндөгү абалды жөнгө салуу көйгөйлөрүн чечүү боюнча ырааттуу саясатты жүргүзүү үчүн ЕАЭБдин өлкөлөрдүн Өкмөттөрүнүн, кесиптик кошундар федерациясынын жана иш берүүчүлөрдүн уюмдарынын денгээлинде 2020-жылга чейинки Жалпы макулдашуу жетишелген.

Кыргызстан, бул чөйрөдө кырдаалды өнүктүрүү үчүн чектелген варианттары болсо дагы, биринче кезекте, адамдык капиталды натыйжалуу пайдалануу аркылуу эмгек рыногунда маселелерди чечүүгө мүмкүнчүлүгү бар. Ушул себептен улам, Кыргызстандын өкмөтүнүн социалдык-экономикалык саясатын, экономикалык өсүштүн реалдуу көрсөткүчтөрүнө жетишүү стратегиясын кабыл алууга басым жасоо керек.

Жалпы эмгек рыногун куруунун алгачкы этабында эмгек укуктарында, социалдык кепилдиктерде, салык салууда ж.б. өлкөлөр аралык чектөөлөр жана айырмачылыктар жаралышы мүмкүн. Бирок, азыр эле ЕАЭБдин катышуучусу катары Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнө жумушчу күчтүн орун которуу эркиндиги принцибин жүзөгө ашыруунун оң дарамети тууралуу сөз кылса болот.

Азыркы ЕАЭБдин курамына мигранттарды кабыл алган өлкөлөр (айрыкча, Россия жана Казакстан) жана эмгек ресурстардын донор-өлкөлөрү да (Кыргызстан, Армения, Беларусь жана Казакстан) киришет. Россия ЕАЭБдин бардык мамлекеттеринен келген мигранттар үчүн тартуучу борбор болуп саналат; андагы мигранттардын агымынын басымдуу бөлүгүн кыргызстандыктар түзөт. Казакстан кабыл алуучу өлкөдө да (Кыргызстандын эмгек мигранттарын) жана мигранттар келип чыккан өлкө да болуп саналат (Россияга иштегени чыгып кеткендердин). Беларусь Республикасы, Россияга

жумушчу күчүнүн бир бөлүгүн берген өлкө, ошол эле учурда, ЕАЭБдин башка мамлекеттеринин мигранттарын тартуу үчүн чара көрүүдө.

Кыргызстандын эмгек рыногунда кырдаалды реалдуу жакшыртуу үчүн мамлекеттик башкаруу органдары экономиканын өнөр жай секторун өнүктүрүү, ишке жөндөмдүү курактагы калктын иш менен камсыз кылуу шарттарды жакшыртуу максатында иштеп жаткан жумушчу орундарынын рационалдуу түзүлүшүн түптөөгө көңүл бурууга тийиш. Ички жана тышкы миграция жараяндарды жөнгө салуу зарыл. Социалдык-экономикалык саясаттын башкы милдети - адам капиталынын сапатын жогорулатуу болушу керек.

Азыркы этапта Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн маанилүү милдети өлкө калкынын массалык катмарынын жашоо-турмуштун шарттарын жакшыртуу максатында экономикалык өсүү мүмкүнчүлүктөрүн издөө болуп саналат. ЕАЭБдин башка өлкөлөрдөгүдөй эле, Кыргызстанда коомдук дөөлөттөрдү жана ресурстарын бирдей эмес, рационалдуу эмес бөлүнүү маселеси курч. Акыркы жылдары, Кыргызстандын расмий статистикалык органдардын маалыматы боюнча, Кыргызстандын калкынын эң бай катмарынын кирешелери калктын эң жакыр катмарынын кирешелеринен 13 эсе жогору болушу менен айырмаланат.

Кыргызстандан чыгып интеграциялык биримдиктин катышуучу өлкөлөрдүн аймагында жумушчу күчтүн көчүп жүрүү эркиндиги чаржайыт миграцияга жана көзөмөлсүз катталбаган ишке орношуу мүмкүнчүлүгү дегенди такыр билдирбейт. Тескерисинче, жүрүүнүн жана жумушка орношуу эркиндиги принциби кызматкерлерге жана иш берүүчүлөргө эмгек мамилелерди, кабыл алуучу өлкөнүн мыйзамдарына ылайык, жол-жоболоштурууга стимул берип, демек, эмгек миграциянын мыйзамсыз сегменттин азайтып, аны көбүрөөк иреттүү болушун өбөлгөлөйт.

Мигранттар үчүн мындай стимулдарга төмөнкүлөр кирет: мыйзамдуу ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу; жумушка орношуу жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү; эмгек жана социалдык укуктарын камсыз кылуу; кепилденген социалдык жеңилдиктер, эмгек акысын мыйзамдаштыруу; алынган билимди жана квалификацияны ишке ашыруу; кесиптик даярдоо жана кызматтык өсүү үчүн мүмкүнчүлүктөр. Иш берүүчүлөр үчүн жумушчу күчтүн жүрүүсү - бул: кошумча эмгек ресурстарга жетүүнүн жеңилдетилиши; чет өлкөлүк жумушчу күчүнүн наркын төмөндөтүү; чет элдик жумушчу күчтүн адистик мүмкүнчүлүктөрүн дагы толугу менен пайдалануу.

Ошентип, жумушчу күчтүн эркин жүрүү принциби жергиликтүү жана эл аралык эмгек рыногун иретке келтирүү жана өнүктүрүүнүн маанилүү себеби жана пост-советтик мейкиндикте чоң масштабга ээ болуп жаткан мыйзамсыз эмгек миграцияга каршы олуттуу аргумент.

Калктын миграциясы объективдүү шартынан улам келип чыгат – адамдардын мыкты жашоо-турмуш шарттарын табуу каалоосу: кирешелер, эмгек шарттары, укуктук жактан корголуу, социалдык камсыздоо ж.б. боюнча. Миграциялык агымдарды өлкө жана коом үчүн керектүү жолго коюуну максаттаган, миграцияны мамлекеттик жөнгө салуу формалары олуттуу болуп саналат. Кыргызстан өкмөтүнүн милдети жарандарга башка өлкөлөргө көчүп жүрүүгө, ал жакта жумуш табууга, азыраак материалдык жана моралдык чыгымдар менен социалдык коопсуздукту алууга мүмкүнчүлүгүн түзгөн уюштуруучулук-укуктук шарттарды куруу болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын миграциялык саясаты, өлкөнүн учурдагы жана келечектеги социалдык-экономикалык кызыкчылыктарын камсыз кылуу жана мигранттардын мыйзамдуу укуктарын коргоо максатында, укуктук, экономикалык, башкаруучулук чаралардын комплексин ишке ашырууга негизделиши керек.

КРдин НИО жана инновацияларды жайылтууга көмөк көрсөткөн, Евразиялык инновациялык борборун жана венчурдук фондду, ошондой эле экспортко-багытталуучу өндүрүштөрдү колдоо Фондун түзүү керек. Анткени, жогоруда аталган бирдиктердин ишмердүүлүгү ЕАЭБ өлкөлөрү өндүргөн продукциянын үлүшүн эл аралык рынокто жогорулатышын шарттайт. Бул нерсе жогорку технологиялык продукцияны экспортко чыгарууну, ошондой эле жогорку квалификациялуу кызматкерлери үчүн кошумча жумуш орундары түзүүнү алдыга жылдырат.

Эмгек ресурстардын эркин жүрүү мүмкүндүгү - улуттук жана БЭМдеги жалпы эмгек рыноктун түптөлүшүнүн жана жөнгө салынышынын маанилүү себеби, аны менен бирге КМШ өлкөлөрүндө азыркыга чейин мыйзамсыз эмгек миграция жараяндарына каршы туруунун олуттуу аргументи болгон [41].

Миграциялык жараяндар объективдүү факторлордон түзүлөт. Миграциялык жараяндарды мамлекет тарабынан башкаруу усулдар чоң мааниге ээ, алар мамлекетке керек жолго аларды багыттышы керек. КРдин миграция боюнча саясаты, мамлекеттин учурдагы жана келечектеги социалдык-экономикалык кызыкчылыктарын, ошондой эле мигранттардын мыйзамдуу укуктарын коргоо максатында экономика, укук, башкаруу чөйрөсүндө иш-чараларды жүзөгө ашырууга негизделет.

Кыргыз Республикасынын негизги программалык документтери - 2013-2017-жылдардын мезгилине «Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы» [13]; 2018-2040-жылдардын мезгилине «Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы» [17]; КР Президентинин 2013-жылдын 21-январындагы №11 Жарлыгы менен бекитилген жана КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 30-апрелиндеги № 218 токтому менен жактырылган 2013-2017-жылдарга "Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүүгө өткөрүү боюнча программа" [16] дээрлик миграциялык жараяндарды жөнгө салуу

боюнча жана эмгек мигранттарынын көйгөйлөрүн чечүү иш-чараларды камтышкан эмес. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 6-сентябрындагы №485 токтому менен «2020-жылга чейин калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жана тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу Программасы» [14] жана бул программаны ишке ашыруу боюнча иш-чаралардын Планы бекитилген. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 28-ноябрындагы № 685 токтому [15] менен бул Программага кошумчалар жана өзгөртүүлөр киргизилген, жана ал эми «2020-жылга чейин калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жана ички жана тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу Программасы» деп аталып, ички жана сырткы миграцияны жөнгө салуу иш-чаралары каралган.

Буга чейин, 2014-жылы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик демографиялык жана миграциялык саясатынын Концепциясы кабыл алынган. Анын иш-аракеттери Кыргыз Республикасынын "Тышкы миграция жөнүндө" мыйзамды [2] жана "Качкындар жөнүндө" жобону [12] жүзөгө ашыруу максатына ылайык аныкталган жана иштелип чыккан. Концепция калкты кайра өндүрүүгө миграциялык жараяндарын жөнгө салууга оптималдуу режимди түзүүнү караган.

Кыргызстандын демографиялык жана миграциялык саясатынын негизги милдеттери катары Концепция төмөнкүдөй милдеттерди аныктады:

- калктын өсүшүн камсыз кылган улуттук экономиканы стабилдештирүү жана андан ары туруктуу өнүгүүсүн камсыздоо; республиканын жарандарына укуктук жана социалдык коргоону камсыздаган, калкты өнүктүрүү саясатын жүзөгө ашырууга багытталган ченемдик-укуктук базаны өркүндөтүү; калктын миграциялык мүмкүнчүлүктөрүн кыскартуу, республика калкынын көзөмөлсүз миграциялык кыймылын азайтуу каражаты катары калктын миграциялык маанайларын турукташтыруу.

Республиканын ичиндеги калктын миграциялык маселелерди чечүүдө жумушчу күчкө рыноктук өндүрүштүн учурдагы жана келечектеги муктаждыктарынан баштоо максатка ылайыктуу болуп саналат. Менчик формаларынын жана түзүмдүк жылыштар өзгөрүүлөрдүн таасири астында, эмгек рыногунун бардык негизги компоненттери, маселен, суроо-талап, сунуш, эмгек күчү наркы өзгөрүүлөргө дуушар болот. Буга байланыштуу, республикадагы учурдагы жана келечектеги суроо-талабын канааттандырууга эсептелген, жумушчу күчтүн кыймылын да, сандык жана сапаттык дараметин кайра өндүрүүнү да активдүү жөнгө салган уюштуруу механизмин түзүү зарыл.

Миграциялык жараяндарды жөнгө салуу механизми өзүнө активдүү социалдык саясатты жүргүзүүнү, материалдык өндүрүштү илгерилетүүгө жана жумуш орундарын түзүүгө көмөктөшүүнү, жумушсуз калкты ишке орноштурууну, адистерди дярдоо жана кайра даярдоо тутумун өнүктүрүүнү, жумушчу күчтү аларга муктаж болгон аймактарга уюшулган жылдырууну камтышы зарыл.

Кыргыз Республикасынын региондорунда жана облустарында миграциялык саясатынын айыл-шаар алмашуунун негизинде айылдык калкты турукташтырууга жана чарбалыктын жаңы түрлөрүнө таянган айылды кайра жандандырыш үчүн жумушчу ресурстарды тартууга багытталган иш-чаралардын комплекси каралышы керек.

Бул максаттарга жетүүдө көйгөйлүү аймактарында кызматкерлерди колдоо жана бекемдөө үчүн укуктук жана социалдык-экономикалык принциптерди өркүндөтүү, айыл чарбасын каржылоо жол-жобосун жакшыртуу зарыл. Иш менен камсыз кылуу саясатын жүзөгө ашырууда жана жумушчу күчтүн кыймылын жөнгө салууда ички жана тышкы инвесторлордун өндүрүшкө капиталдык салымы үчүн жагымдуу климатты түзүү жана ашыкча эмгектүү айылдык аймактарда жаңы жумушчу орундарын түзүү керек.

Аймактар аралык миграциянын ылдамдыгын азайтуу үчүн чет элдик капиталды тартуу абдан маанилүү, буга Кыргызстандын бир катар түштүк райондорунда эркин экономикалык зоналарды түзүү өбөлгө болот. Бир гана мамлекеттин социалдык-экономикалык жараяндарына активдүү таасири жакыр калктын санын азайтууга, республиканын ичиндеги миграциялык жараяндардын интенсивдүүлүгүн төмөндөтүүгө мүмкүндүк берет.

Миграциялык жараяндардын өнүгүүсүндө түзүлгөн абал, аларды жөнгө салуучу механизмдерди иштеп чыгууда приоритеттерди тандоону, миграциялык саясатты башкаруунун экономикалык рычагдарын камсыздоону талап кылат. Мамлекеттик жөнгө салуу формасы деп, белгилүү бир максатка багытталган көнүмүш усулдарды жана бул максатка ылайык өзгөчө ыкмаларды колдонуу менен бирге, бирдиктүү ишмердүүлүктүн бөлүгү түшүндүрүлөт.

Кыргыз Республикасынын өкмөтү миграция чөйрөсүндө төмөнкүдөй милдеттерди аткарууга тийиш:

- миграцияны, анын агымдарын жана мигранттардын жайгашуусун укуктук жөнгө салуу үчүн ченемдик укуктук базаны түзүү;
- миграция чөйрөсүндө мамлекеттик органдардын аткаруучу тартипти күчөтүү;
- республикада миграциялык жараяндардын өнүгүү моделдерин түзүү;
- Кыргызстандын кызыкчылыктарын камсыз кылуу үчүн натыйжалуу иммиграциялык көзөмөлүн камсыз кылуу;
- эмгек мигранттары үчүн ар тараптуу жардам көрсөтүү;
- миграция чөйрөсүндөгү республиканын тыгыз эл аралык кызматташтыгын түзүү;
- миграция маселелери боюнча өкмөттүк эмес уюмдар менен биргелешип иштерди уюштуруу;
- миграциялык жараяндарды мамлекеттик жөнгө салууга каржылык жана экономикалык колдоо көрсөтүү.

Бүгүнкү күнү миграция жаатында ченемдик-укуктук база өзгөчө мааниге ээ болууда. Бул чөйрөдө эл аралык укуктук актылар жана макулдашуулар, Кыргызстан алардын катышуучусу болуп саналат, укуктук базаны түзүшөт. Бул, биринчи кезекте, республиканын мыйзамдары "Тышкы миграция жөнүндө" [2], "Качкындар жөнүндө", жана "Ички миграция жөнүндө" [1], "Кыргыз Республикасындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" [6], "Кыргыз Республикасынын жарандыгы жөнүндө" [7], "Кыргыз Республикасында чет өлкөлүк жарандардын жүрүү тартиби жөнүндө" [5], "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасы жөнүндө" [8], "Иш менен камсыз кылуу жөнүндө" [3], миграция чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыктары жана өкмөттүн токтомдору. Ушул мыйзамдардын жана башка ченемдик-укуктук актылардын колдонуу практикасы миграция маселелери боюнча укуктук базаны андан ары өркүндөтүү зарылдыгын тастыктайт.

Бул жагынан алганда, чет элдик жарандардын өлкөгө кирүүсүн текшерип турган иммиграциялык көзөмөл кызматы керек. Мыйзамсыз жүргөн мигранттардын каттоосун жакшыртуу жана качкындардын статусуна туура келбеген жактарды, өлкөдөн чыгаруу зарыл. Ар дайым КМШнын жана ыраакы чет өлкөлөрдүн иммиграция кызматтары менен жумуштук байланыштарды кармап туруу зарыл.

Мамлекет эмгек мигранттарын колдоо үчүн натыйжалуу чараларды камсыз кылууга тийиш: чет өлкөдө окуудан өткөндөн кийин, алган тажрыйбаны республиканын кызыкчылыктарында колдоно алган жактардын чет өлкөгө чыгып кетүүсүн камсыздоо керек; Кыргызстандын ар бир жараны тоскоолдуксуз чет өлкөгө чыгып кетүүсүн камсыздоо; лицензиялоону жүргүзүү менен бирге мигранттарды чет өлкөлөрдө да, Кыргызстанда да жумушка орноштуруу.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү эл аралык келишимдердин талаптарын аткаруу боюнча чараларды көрөт. Кыргызстан миграция чөйрөсүндө бир катар өкмөттөр аралык макулдашууларга кол койду. Кыргыз Республикасынын Акыйкатчы институту мигранттардын укуктарын коргойт.

"Тышкы миграция жөнүндө" мыйзамдын 1-беренесинде эмгек миграциясы Кыргыз Республикасынын аймагында туруктуу жашап Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары чыккан жеке адамдардын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын аймагынан тышкары туруктуу жашаган жана Кыргыз Республикасынын аймагында жүргөн убактылуу акы алуу же туруктуу эмгектенүү максатында чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын ыктыярдуу түрдө көчүп жүрүшү [2] катары белгиленген. Кыргызстан үчүн миграция чөйрөсүндө ЕАЭБ өлкөлөрү менен республиканын кызматташуусу өтө зор мааниге ээ. Бул багытта азыр эле көп иштер жасалган. Бирок, мурдагы СССРдин мейкиндигиндеги жараяндарды талдоо эмгек миграцияны укуктук жөнгө салуу чөйрөсүндө ЕАЭБ мамлекеттери дагы эле толугу менен макулдашылган саясатты иштеп чыга элек экенин көрсөтүп турат. Бирок кабыл алынган иш-чаралар биздин мигранттардын Россияда жана Казакстанда жүрүүсүн жана иштөөсүн кыйла жеңилдеткен.

КРдеги эмгек миграция маселелерин чечүүгө бир катар мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдар тартылган.

Парламентте - Жогорку Кенеште - бул эмгек миграция көйгөйлөрү боюнча Комиссия (КМШ мүчө өлкөлөрдүн парламенттери түзүмүндө жалгыз гана). Комиссиянын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: Жогорку Кенеш тарабынан кабыл алынуучу укуктук документтерди карап чыгуу жана даярдоо; макулдашууларды жана башка юридикалык документтерди иштеп чыгуу; отчетторду угуу жана миграция маселелери боюнча өкмөттүк түзүмдөрдүн ишмердигин баалоо.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүндө миграция маселелери боюнча иштерди социалдык өнүктүрүү Башкармалыгы жетектейт. Анын милдеттери болуп төмөнкүлөр кирет: ченемдик актыларды кабыл алуу тартибин жүргүзүү, ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүсүн жол-жоболоштуруу. Азыркы учурда, аткаруу бийлигинин тутумунда, миграция чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты иштеп чыгууга жана ишке ашыруу боюнча жооптуу мамлекеттик органы болуп КРдин Миграция жана иш менен камсыз кылуу Мамлекеттик комитети аныкталат.

Бул Мамлекеттик комитетинин курамында тышкы эмгек миграция боюнча Башкармалык түзүлүп, анын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- ченемдик-укуктук актылардын өркүндөтүүсүнө катышуу, анын ичинде эл аралык келишимдерди жана башка ченемдик-укуктук актыларды иштеп чыгуу.
- Тышкы эмгек миграция маселелери боюнча максаттуу программаларды иштеп чыгуу жана мониторинг жүргүзүү.
- эмгек миграция чөйрөсүндө мыйзамдарды жана саясатты ишке ашыруу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу, улуттук жана мамлекеттер ортосундагы деңгээлде мамлекеттик, бейөкмөт жана эл аралык уюмдардын ортосунда өз ара иш-аракеттерин шайкештикке келтирүү.
- Калктын жана коомчулук арасында маалыматтык-түшүндүрүү иштерин жүргүзүү.
- Кыргыз Республикасынын жарандарына чет өлкөдө жумуш табууга жана жумушка орношууга көмөк көрсөтүү.
- Ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу максатында эмгек миграция жараяндарын жөнгө салынышына катышуу.

Маалыматтык ресурстар, технологиялар жана байланыштар боюнча Улуттук агенттиги чет өлкөдө жүргөн кыргыз эмгек мигранттарына улуттук

паспорт берүүнү тездетүү үчүн жооп берет. Социалдык фонду - чет өлкөдө жүргөн кыргыз эмгек мигранттардын социалдык камсыздандыруу жана социалдык жөлөкпулдарды жана пенсияларды алуу маселелерин чечет.

Эмгек миграциянын маселелерин чечүүдө олуттуу ролду коомдук бейөкмөт уюмдары ойнойт. Бирок, жергиликтүү бейөкмөт уюмдар азырынча мамлекеттик миграциялык саясаттын документтерин иштеп чыгуу жараяндарына аз катыштырылган. Мамлекеттик бийлик органдары тарабынан миграция чөйрөсүндө иш жүргүзгөн өкмөттүк эмес уюмдар менен кызматташуу жетишилген, мисалы, ЭМУ (МОМ), ЭЭУ (МОТ) ж.б. ЭМУнун (МОМ) Кыргызстандагы өкүлчүлүгү “Миграциялык жараяндарды башкарууда техникалык кызматташуу”, “Миграция жана качкындар боюнча аймактык борбору”, “Өкмөттүк эмес уюмдун миграциялык секторун өнүктүрүү”, “Адам сатууга каршы күрөш” [66] аттуу программаларды жүзөгө ашырат. Кыргыз Республикасындагы ЭЭУнун (МОТ) өкүлчүлүгү, КРдин түштүк ашыкча ички эмгек рыногун эске алуу менен, чет өлкөдө биздин республикабыздын жарандарынын ишке орноштуруу маселелерин чечүүдө көмөк көрсөтөт.

Мамлекеттин аймактарында ички жана тышкы эмгек миграция көйгөйлөрүнүн сакталышынын түпкү себептери коомдун 3 деңгээлинде орун алган: тутумдук (негизги себептер), институционалдык жана жекелик.

Тутумдук деңгээлде болуп саналат:

- калк арасында жакырчылыктын жана жумушсуздуктун жогорку деңгээли;
- экономикалык жана өндүрүштүк ишмердикке инвестициялык ресурстарын кеңейтүү үчүн ички каржы мүмкүнчүлүктөрдүн чектелгендиги;
- эмгек рыногун жана адамдык ресурстарды жөнгө салуу үчүн укуктук жана экономикалык инструменттердин начар иштеши;

- шаар жана айыл калкынын, тоолуу жана өрөөндүү райондордун инфраструктураларын, коомдук кызматтардын жана башка ишмердүүлүк чөйрөлөрүндө ашыкча өнүгүү деңгээлдерде дифференциациясы.

Институционалдык деңгээлде, ал:

- учурдагы чечим кабыл алуу жана ишке ашыруу тутумунун төмөн натыйжалуулугу жана бардык деңгээлдеги мамлекеттик башкаруу структураларында иш-аракетте кармалышы жана ырааттуулуктун жоктугу;

- миграциялык жараяндардын субъекттеринин жана жарандык коомдун өкүлдөрүнүн башкаруу боюнча чечимдерди кабыл алууда жана ишке ашыруудагы жетишсиз катышуусу.

Жекелик деңгээлде болот:

- эмгек мигранттардын өз укуктарын жана милдеттерин, мыйзамдарды, эмгек өзгөчөлүктөрүн жана шарттарын начар билиши;

- жарандык коомдун, миграциялык жараяндардын башкаруу структуралардын жана субъекттеринин эмгек миграциядагы реалдуу кырдаал тууралуу начар кабардар болушу жана анын натыйжасында, ал жөнүндө так эмес жана бурмаланган түшүнүктөрдүн үстөмдүгү;

- дем берүүчү механизмдердин жана эмгек миграция жараяндарын жөнгө салуучу колдонуудагы мыйзамдардын талаптарын аткарууга катышкан бардык тараптардын жоопкерчилигинин начар өнүгүшү;

- ушуга байланыштуу мамлекеттик башкаруунун бардык деңгээлдеги органдарда, миграция жараяндарынын субъекттеринде жана жарандык коом өкүлдөрүнүн натыйжалуу ишмердүүлүккө жетиштүүгө умтулуунун жоктугу.

Эмгек миграция чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты ишке ашыруу боюнча практикалык иши жетиштүү түрдө натыйжалуу эмес экени, эмгек миграциядагы бир топ көйгөйлөрдүн чечилбегендиги айгинелеп турат. Кыйла натыйжалуу мамлекеттик миграциялык саясатын жүргүзүү үчүн эмгек миграция жараяндарын жөнгө салуу деңгээлин жогорулатууга жана алардын

абалын турукташтырууга тоскоол болгон түпкү себептерин жоюуга багытталган иш-чаралар комплексин камсыз кылуу зарыл. Эмгек миграциянын жараяндарын майнаптуу жөнгө салуу, анын чаржайыттыгын жоюу, жакынкы жылдары Кыргызстандын туруктуу социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү үчүн зарыл шарттарынын бири болуп саналат.

Кыргызстанда эмгек миграцияны укуктук жөнгө салуу “Эркин экономикалык зоналар жөнүндө” [10], “Кыргыз Республикасындагы чет элдик салымдары жөнүндө” мыйзамдардын негизинде чечилет [9]. Республикада иш менен камсыздуулукту жогорулатуу максатында “2025-жылга чейинки мезгил ичинде эмгек рыногу жана калктын иш менен камсыз кылуу” Улуттук программасы (Эмгек) иштелип чыккан.

Программанын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- иш менен камсыз кылуу, жумушчу күчүнүн сапатын жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу; болгон жумуш орундарын сактоо; кошумча жумушчу орундарын түзүүгө көмөктөшүү;
- окутуу жана квалификацияны жогорулатуу тутумун өркүндөтүү менен адистик ресурстарын өнүктүрүү;
- эмгек ишмердүүлүгүн өзгөртүү аркылуу эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгүн камсыз кылуу.

Бирдиктүү эмгек рыногунун шексиз артыкчылыгы - Кыргызстандан чыккан эмгекчи-мигранттардын Россия менен Казакстандагы улуттук кызматкерлердин эмгек жана социалдык укуктарынын теңдиги болуп саналат. Бул Кыргызстандык кызматкерлерди басмырлоо жана эзүү коркунучун төмөндөтөт, ошентип, аларга кабыл алуучу өлкөнүн эмгек рыногуна кирүүгө жана кабыл алуучу коомдо социалдык-маданий көнүү үчүн шарттарды камсыз кылат. Бирдей эмгеги үчүн бирдей акы төлөнүү принципти ишке ашыруу кыргыз мигранттарынын да, Россияда жана Казакстанда улуттук кызматкерлердин кызыкчылыктарына ылайык, анткени эмгек акынын

демпингдик коркунучун азайтат, ошондой эле Кыргызстандан келген эмгек мигранттарына арзан жумушчу күчү эмес, улуттук эмгек рыногунда жетишпестикти толуктоонун булагы катары мамилени калыптандырат.

Интеграциялык бирикменин алкагында эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгүн жогорулатуу дегенди билдирген жумушчу күчүнүн орун которуу эркиндиги принциби Кыргызстандын жана башка донор-өлкөлөрдүн кызыкчылыктары менен карама-каршы келиши мүмкүн, эгерде алар жогорулап жаткан эмгекке жарамдуу калкынын чыгып кетүү агымы алардын улуттук мүдөөлөрүнө жооп бербейт жана экономикалык өнүгүүнүн келечегине коркунуч жаратат деп эсептешсе.

Улуттук экономикада эмгек ресурстарынын жетишсиздиги чындыгында бир катар секторлорду өнүктүрүүгө тоскоолдук кылышы мүмкүн, мисалы, азыр Кыргызстандын айыл чарба секторунда болуп жаткандай. Мындай карама-каршылыктардан арылууга болот. Эмгек рынокторунун жуурулуштуруу интеграциянын башка түрлөрү менен бирге – өндүрүштүк, каржылык, инфраструктуралык, ал катышуучу өлкөлөр үчүн жаңы экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Миграциялык донор катары болгон, Кыргызстанда биргелешкен инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу, жаңы жумуш орундарын түзүү, эмгек мигранттарынын үйгө кайта келишине түрткү болуп, алардын алган көндүмдөрү мекенинде керектелиши мүмкүн.

Өкмөттөр аралык денгээлде социалдык-экономикалык жараяндарды өнүктүрүүдөгү ийгилик калктын натыйжалуу жумуш менен камсыз кылууга өбөлгө түзөт. Башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү боюнча программалык иш-чараларды иштеп чыгуу аркылуу республиканын калкына ишке орношууга көмөк көрсөтүү боюнча мамлекеттик саясатты ишке ашырууда.

Бул иш-аракеттер жумуш орундарын генерациялоого, жарандардын жумуш менен менен камсыз болушун жакшыртуу боюнча чараларды жүзөгө ашырууда калктын катышуусуна өбөлгө түзөт.

Уюштурууда көйгөйлөр да жок эмес. Мамлекеттик башкаруу органдардын кызматкерлерин дярдоонун начар деңгээли программалык милдеттерди сапатсыз аткарылышына алып келиши мүмкүн. Үзгүлтүксүз мониторинг жүргүзүү жана пландаштырылган иш-чаралардын аткарылышына баа берүү жасалган иштин маанилүү бөлүгү болуп калууга тийиш.

Белгиленген милдеттер боюнча иш-чаралардын жүзөгө ашырылышын талдоо үчүн иштин ийгиликтүүлүгүнө системалуу мониторинг жүргүзүү жана баа берүүнү киргизүүгө жетишүү зарыл. Мониторинг жана маалыматтарды байкоо режиминде аткарылган иш-чаралардын жемиштүүлүгүн системалуу баалоо ишке ашырылышы керек. Бардык аналитикалык маалымат кабыл алынып жана кайра иштелгенден кийин иш-чаралардын майнаптуулугун күчөтүүгө багытталган, башкаруучу чечимдерди кабыл алуу керек. Андан ары, чектелген ресурстарды бөлүштүрүү жана аларды сарамжалдуу пайдалануу боюнча чечим кабыл алуу зарыл.

Евразиялык экономикалык бирликтин аймагында жумушчу күчтүн кыймылынын мамилелерин жөнгө салуучу, юридикалык документтер үч категорияга бөлүнөт: ЕАЭБдин алкагында көп тараптуу документтер; катышуучу мүчөлөрүнүн ортосундагы эки тараптуу мамлекеттер аралык макулдашуулар; Кыргызстандын жана башка катышуучу өлкөлөрдүн улуттук миграциялык мыйзамдары.

Евразиялык Экономикалык Биримдик жөнүндө Келишим (ЕАЭБК) [30] Кыргыз Республикасынын калкынын ЕАЭБдин мейкиндигинде эмгек миграция маселелерин жөнгө салууну мыйзамдуу жол-жоболоштурган. ЕАЭБКнин XXVI бөлүгү эмгек миграцияга байланыштуу түшүнүктөрдү аныктайт, жалпы эмгек рыногунун негизги жоболорун, кыргызстандык эмгек мигранттардын

укуктарын жана милдеттерин белгилейт, ошондой эле өкмөттөр аралык деңгээлде ЕАЭБдин мүчө мамлекеттердин ортосундагы кызматташтыктын негизги багыттарын аныктайт.

ЕАЭБК жарыялаган бирдиктүү эмгек рыногунун принциптери кыскача мазмунда төмөнкүлөрдү камтыйт: улуттук эмгек рыногун коргоо боюнча чектөөлөрдү эске албаганда мүчө мамлекеттердин кызматкерлеринин эмгек ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруу; жумушка орношуу үчүн уруксат берүүчү документтерин алуу зарылдыгын жокко чыгаруу; билим жөнүндөгү документтерди таануу; кирген күндөн тартып 30 күндүн ичинде миграциялык каттоодон өтүү милдетинен бошотуу; 30 күндөн кем кала турган болсо, анда миграциялык картаны толтуруу зарылдыгынан бошотуу; өлкөдө туруу мөөнөтү эмгек келишимдеги мөөнөтү менен аныкталат; эмгекчилердин уюшулган кабыл алуусуна жардам көрсөтүүсү; иш менен камсыз кылуучу мамлекеттин жарандары менен бирдей социалдык камсыздалышы (пенсиялыктан башкасы); иш менен камсыз кылуучу мамлекеттин жарандары менен бирдей балдардын мектепке чейинки жана мектептик мекемелерге баруу укугу; медициналык камсыздандыруу полистин бары же жоктугуна карабастан мүчө мамлекеттердин эмгекчилерине жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө (өзгөчө жана шашылыш түрдө) акысыз тез медициналык жардам менен камсыз кылуу.

ЕАЭБКтин 9-беренеси, ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин жарандарын иш менен камсыз кылуу боюнча бир катар чектөөлөр каралган, атап айтканда:

- мүчө мамлекеттердин жумушчулары жүргүзгөн эмгек ишмердүүлүгүнө, кесибинин түрүнө жана жашаган аймакка карата улуттук коопсуздукту (анын ичинде стратегиялык мааниге ээ тармактар) жана коомдук тартипти камсыздоо максатында **эрежеден чыгуу** берилиши мүмкүн;

- билим берүү, юридикалык, медициналык же фармацевтик тармактарда жумуш менен камсыз болуу үчүн мамлекеттик мыйзамдар менен белгиленген билим жөнүндө документтерди таануу тартибинен өтүү зарылдыгы;

- иш-берүүчүнүн укугу «мүчө мамлекеттердин эмгекчилердин билим жөнүндө документтердин верификациялоо максатында зарыл учурда, билим тууралуу документти берген билим берүү уюмуна суроолорду жолдоо, анын ичинде маалымат базасына кайрылуу жолу менен;

- мигрант жумуш ордун өзгөрткөн учурда өлкөгө кирүүсүнө жок эле дегенде 90 күн болушу керек, ал эми жаңы жумуш издөө мөөнөтү 15 күнгө чейин болууга тийиш.

Эмгек мигранттардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүн социалдык жактан коргогон чөйрөдөгү документтердин шайкештикке келтирүү жана тиешелүү мыйзамдык актылардын долбоорлорун иштеп чыгуу менен алектенген эмгек миграциянын жана социалдык коргоо Департаменти Евразиялык Экономикалык Комиссиянын (ЕАЭК) алкагында түзүлгөн [102]. ЕАЭБке мүчө мамлекеттердин эмгекчилеринин пенсиялык камсыздалышы жөнүндө Келишимге кол коюу жана ишке ашыруу боюнча документтердин иштелиши акыркы аяктоочу этапта жүргүзүлүүдө.

ЕАЭБке мүчө мамлекеттердин ортосундагы жана пенсиялык төлөмдөрдүн механизмде, пенсиялык топтоо фонддорду түзүү, пенсиялык курактагы, пенсиянын өлчөмүндө олуттуу айырмачылыктар пенсиялык камсыздоо маселеси көйгөйлүү болуп саналат. Ошентип, пенсияга чыгуу курагы (жаш курагы боюнча пенсия алуу укугу) Арменияда - 63 жаш аялдар жана эркектер үчүн (мында да ийкемдүү шкала колдонулат), Беларусь жана Россияда эркектер үчүн - 60 жаш жана 55 жаш - аялдарга (РФ жана Беларусда пенсиялык курак 2018-ж. жогорутулган), Казакстан жана Кыргызстанда 63 жаш – эркектер жана 58 жаш - аялдар үчүн каралган [48].

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасынын ар кандай мамлекеттик бийлик органдарынын жана Россия Федерациясында диаспоралык башкаруу органдарынын ортосунда да, ошондой эле диаспорасынын башкаруу органдарынын өздөрүнүн арасында да кызматташтыкты өнүктүрүүнүн абдан

курч зарылчылыгы жаралган. Учурда Россиядагы кыргызстандык диаспоралык жамааттын трансформациялык өнүгүүсүнүн маанилүү көрсөткүчтөрү болуп төмөнкүлөр саналат: эмгекчи-мигранттарынын келгенинин натыйжасында диаспора масштабдарынын жарылуучу өсүшү; Кыргызстандын убактылуу эмгек мигранттарынын көбү Россияда калып жана Россия менен байланышкан, келечектеги өз үй-бүлөлүк, жеке жашоо стратегияларын аныкташат; кыргыз диаспорасынын демографиялык, социалдык параметрлеринде зор өзгөрүүлөрдү алып келген, Кыргызстандык диаспоралык түзүмүндөгү сапаттык жаңы өзгөрүүлөр орун алууда; келечектүү стратегиялык пландоолордун терең өзгөрүшү Кыргызстан калкынын кеңири катмарларынын миграциялык активдүүлүктүн жана мобилдүүлүктүн үлгүлөрүнүн трансформацияланышына алып келет. Акыркы 20 жыл ичинде Россия Федерациясында туруктуу жашоого ниеттенген тегерек мигранттардын санынын туруктуу өсүшү байкалды.

Мындан тышкары, Россияда узак убакыт бою калган жана иштеген мигранттардын саны улам өсүп жатат; россиялык эмгек рыногунда Кыргызстандан барган жарандардын стратегияларында жана экономикалык аракеттериндеги өзгөрүүлөр иш менен камсыз кылуу тармагында диверсификациялык жараяндарга алып келүүдө; баштапкы капитал түзүү жараяны байкалууда, кыргыз диаспорасында социалдык дифференциация жараяндары курч түрлөрүндө өтүүдө.

Изилдөөнүн жүрүшүндө биз Кыргызстандын ырааттуу өнүгүшү үчүн Россиядагы Кыргызстандык диаспорасынын дараметин колдонуу максатында саясий иш-чараларды иштеп чыгуу боюнча ойлорубузду сунуштадык. Бул сунуштамалар саясатты жүзөгө ашыруунун төмөнкүдөй негизги багыттарына тиешелүү: диаспоралык жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик органдарынын ортосундагы ишенимдүү мамилелердин бекемделиши; Россиядагы диаспоралык жамаат менен өз ара алака түзүүнү трансформациялоо жана аны тариздик жана мазмундук жактан өнүктүрүү; кыргыз диаспорасынын

материалдык жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн тартуу үчүн каржы негизин толук изилдөө жана иштеп чыгуу; Кыргыз Республикасынын улуттук экономикасына салымдардын агымын күчөтүү аркылуу диаспоранын инвестициялык активдерин жана ресурстарын тартуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу; салык системасын жакшыртуу жана оптималдаштыруу; диаспоралык жааматтын адам ресурстарын пайдалануунун жемиштүүлүгүн жогорулатуу; диаспоралык ресурстардын дараметин колдонууну жакшыртуу үчүн атайын иш-аракеттерди жүргүзүү, мисалы, Кыргызстанда туристтик чөйрөнү өнүктүрүү үчүн.

Россиядагы Кыргызстандык диаспоранын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу боюнча саясаты ишке ашыруу толук ачыктыктын, айкындуулуктун жана транспаренттүүлүктүн шартында өтүшү керек.

Кыргызстанда институционалдык чөйрөнү өнүктүрүү саясаттын өзөктүү милдеттердин жана максаттардын параметрлери аныкталбагандыктан улам жогоруда көрсөтүлгөн кыргызстандык диаспора менен иштөө боюнча саясаттын багыттарын жылдыруу татаал болушу мүмкүн. Кыргыз Республикасында инвестициялык климаттын көрсөткүчтөрүн жогорулатуу үчүн, республикалык каржылык моделдин ишине ишеним деңгээлин калыбына келтирүү үчүн, чет элдик капиталды тартуу үчүн чоң көлөмдөгү ишти аткаруу зарыл.

Кыргызстандын өнүгүшү үчүн кыргызстандык диаспорасынын материалдык жана каржылык мүмкүнчүлүктөрүн тартуу - мамлекеттик бийлик органдарынын маанилүү милдети болуп саналат. Бул жараянды инвестицияларды тартуу жана инвестицияларды тике киргизүү жолу менен жылдыруу зарыл. Ушуга байланыштуу, ал материалдык жана каржылык мүмкүнчүлүктөрүн тартуу үчүн жаңы каржылык куралдарын өндүрүүнү өнүктүрүүгө өбөлгө түзүшү керек. Жогоруда аталган чараларды аткаруу боюнча төмөнкү иш-аракеттер ишке ашырылышы мүмкүн:

- Диаспоралык жамааттын мүчөлөрү үчүн өзгөчө облигациялардын эмиссиясы. Мамлекет чыгарган баалуу кагаздарга карата ишеним деңгээлин арттыруу үчүн, чет өлкөлүк жеке капиталдын милдеттүү катышуусу менен атайын инвестициялык фонду тарабынан облигациялардын эмиссиясы алдын ала каралышы зарыл. Ошондой эле бул атайын инвестициялык фонддо эл аралык каржылык-валюталык фонддордун жана уюмдардын катышуу маселелери иштеп чыгылышы керек.

- Кыргызстанда чет элдик баалуу кагаздары менен сатып алуу жана башка бүтүмдөрдүн жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу.

- Кыргызстандык диаспоранын өкүлдөрүнүн каржы каражаттарын тартуу үчүн банктык мекемелерде мамлекеттин үлүшү менен дүйнөлүк алдыңкы валюталарда узак жана орто мөөнөттүү банк чендери өлчөмүнүн дифференциалдуулугу аркылуу мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу.

- Иштеп жаткан валюталык-каржылык системаны, анын ичинде анын коопсуздугун, сакталышын жана туруктуу иштешин камсыз кылуу үчүн ыңгайлуу акчалай трансферттердин тутумун өнүктүрүү.

- Диаспоралык коомчулуктун мүчөлөрүнүн ичинен бизнес өнөктөштөр жана ишкерлердин түздөн-түз инвестициялардын көлөмүн жогорулатууга багытталган инвестициялык салымдарды кубаттаган иш чаралары. Инвестициялык жагымдуулуктун белгилерин жакшыртуу, чакан жана орто бизнес ишканаларын өнүктүрүүнү колдоо боюнча зарыл болгон иш-чаралар жетишсиз.

Түзүлгөн ченемдик-укуктук базанын негизинде миграция саясаты жана аны менен байланышкан демографиялык саясат иштелип чыгат. Демографиялык саясат – миграциянын төрөлүү, өлүү жараяндарын жөнгө салууну камтыган өз ара байланышкан иш-чаралардын жыйындысы. Бул чөйрөдө мамлекеттин жалпы максаттары жана милдеттери Кыргыз Республикасынын демографиялык жана миграциялык саясаты жөнүндө

Концепцияда (2000-жыл) белгиленген, бирок аларды ишке ашыруу үчүн майнаптуу механизми иштелип чыккан эмес.

Рационалдуу демографиялык жана миграциялык саясаттар рационалдуу социалдык-экономикалык саясат менен айкалышуусунда өлкөдө жакырчылыкты кыскартууга алып келет. Практикада натыйжалуу демографиялык саясатын жүзөгө ашыруу максатында төмөнкүлөр зарыл:

- оптималдуу чечим кабыл алуу жана максат коюу үчүн негиз катары калктын табигый жана миграциялык кыймылы жараяндарынын толук, деталдуу көп варианттуу өнүгүү болжолдоолорун иштеп чыгуу;
- Кыргыз Республикасынын демографиялык жана миграциялык саясатын концепциясында баяндалган милдеттерди так көрсөтүү;
- демографиялык жараяндарды жөнгө салуу чараларды, алардын натыйжаларын, ишке ашыруу мөөнөттөрүн аныктоо;
- демографиялык саясатын учурдагы жана узак мөөнөттүү максаттарын жана милдеттерин дифференциялоо.

Дүйнөлүк тажрыйба жумушчу күчтүн жана калктын миграция жараяны эл аралык ченемдик-укуктук актылар жана улуттук мыйзамдар менен жөнгө салынышын тастыктайт. Мамлекеттердин мыйзамдарында миграция маселеси боюнча эки багыт чагылдырылат: биринчи - ачык экономикага, демек, калктын жумушчу күчүнүн эркин жүрүүсүнө, экинчиси - протекционизмге жана иш менен камсыз болуу менен узак мөөнөттүү жашоо максатында чет өлкөлүктөрдүн келишин чектөө.

Тигил же бул тенденциянын басымдуулугу конъюнктуранын абалы жана эмгек рыногундагы кырдаалга байланыштуу.

Эл аралык миграцияда жумушчу күчүнүн жана калктын донор-өлкө катары Кыргыз Республикасынын саясаты төмөнкүлөрдү камтууга тийиш:

1) жумушсуздукту, социалдык чыгымдарды кыскартуу жана чет жактан өлкөгө акчалай кирешенин көбөйтүү максатында мамлекет жарандардын чек арадан тышка чыгып кетүүлөрүн колдошу керек;

2) адистердин, илимпоздордун чыгып кетишин мамлекеттик илимий программаларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу, улуттук интеллигенцияга татыктуу жана жакшы акы төлөнүүчү жумуш орундарын берүү менен чектөө керек, чет жактан окуусун, стажировкасын ж.б.у.с. аяктагандан кийин кайтып келген жаш адистерге жумушка орношууга жардам көрсөтүү зарыл.

Кыргызстандын тышкы эмгектик миграцияны жөнгө салуу саясатынын негизги максаттары жана милдеттери төмөнкүлөр болушу керек:

- 1) өлкөгө валюталык кирүүлөрдү толуктоо;
- 2) иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө башка мамлекеттер менен өз ара аракеттенүүнү жана кызматташууну кеңейтүү;
- 3) өлкөдөгү эмгек мигранттарынын дүйнөлүк эмгек рыногуна чыгышына кол кабыш кылуу;
- 4) улуттук эмгек рыногуна демографиялык басымды төмөндөтүү максатында эмгек мигранттардын чек арадан тышкары кетүүсүнө шарттарды түзүү;
- 5) эмгекке жарамдуу жактардын жаңы эмгек жана кесиптик көндүмдөрдү алуу үчүн шарттарды түзүү;
- 6) Кыргызстандын жумушчу күчүнүн адистигин жана атаандаштыгын жогорулатуу жана аны заманбап технологияларга үйрөтүү;
- 7) жарандардын мобилдүүлүгүн жана ишкерлигин күчөтүү, эмгектик иш-аракеттин рыноктук уюштуруу түрлөрүнө көндүрүү;
- 8) чек арадан тышкары эмгек мигранттарынын социалдык коргоону камсыз кылуу;
- 9) мамлекет чет өлкөдөгү эмгек мигранттарынын уюштурулган жумушка орноштуруунун активдүү жөнгө салуу куралы болуп, эмиграция агымдардын

түзүлүшүнө кабыл алуучу өлкө менен бирге ар тараптан таасир көрсөтүшү керек;

10) легалдуу эмес миграцияга каршы күрөшүү үчүн натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу жана түзүү;

11) мамлекеттин миграциялык саясаты регионалдык жараяндардын өнүгүүсүнүн туруктуу денгээлин кармап туруу өңүттө калктын миграциялык жүрүм-турумуна натыйжалуу таасир түзүүгө багытталышы керек.

ЭАЕБдин бирдиктүү эмгек рыногуна Кыргыз Республикасынын цивилизациялык интеграцияны ишке ашыруу максатында төмөнкүлөр зарыл:

- эмгек миграциянын мүнөзүн уюшулганга жеткирүү;
- чет өлкөдө ишке орноштурууга көмөк көрсөткөн компаниялардын иш-аракеттерине мамлекеттик көзөмөлдү күчөтүү;
- эмгекчи-мигранттарын укуктарын коргоого багытталган жана Кыргызстанга чет элдик эксперттерди тартуу тартибин аныктаган, «Тышкы эмгек миграция жөнүндө» мыйзамды толуктоо.

Ички миграциянын маселелерин чечүүдө жумушчу рыноктогу эмгек ресурстарга учурдагы жана келечектеги муктаждыктардан баштоо ылайыктуу. Эмгек ресурстарынын кыймылын жана сандык менен сапаттык жактан кайра өндүрүшүн жөнгө салалган, өндүрүш тармагы тарабынан аларга суроону канааттандырган уюштуруу системаны түзүү зарыл. Бул система өзүнө активдүү экономикалык-социалдык саясатты жүргүзүүнү, өнөр-жай өндүрүшүн илгерилетүүнү, кошумча жумуш орундарын түзүүгө көмөктөшүүнү, жумушсуздарды ишке орноштурууну, эмгек ресурстарды дярдоо жана кайра дярдоо механизмди түзүүгө жана жумушчу күчтү аларга муктаж болгон аймактарга уюштурууга жардам берүүнү камтышы зарыл.

Миграциялык жараяндарды натыйжалуу башкаруу үчүн Кыргыз Республиканын жетекчилиги эл аралык миграциялык уюмдар менен жана

башка өлкөлөрдүн өкмөттөрү, алгач ЕАЭБдин жана КМШнын, тыгыз кызматташуусу керек [73].

Миграциялык жараяндарда калктын абдан активдүү, эмгекке жарамдуу бөлүгү катышып жатканын тышкы эмгек миграциянын жогорку ылдамдуулугу көрсөтүп турат. Бул жогорку квалификациялуу кадрлардын жана адистердин кетишине себеп болот. Жумушчу күчүнүн бөлүштүрүүсү жана кайра бөлүштүрүүсү тармагындагы мамлекеттик саясаттын алкагында, тышкы эмгек миграция жараяндарды жөнгө салуу өлкөнүн экономикасынын максаттарына негизделүүгө тийиш. Ушул максатта, келечекте эмгек күчүнө боло турган зарылдыгын аныктоо, бул муктаждык өз эмгеги менен канчалык канааттандырылышы мүмкүн экенин билиш үчүн, кандай чет өлкөлүк мигранттардын агымы жетиштүү жана өлкө экономикасына эмгек мигранттарынын экспорттун кайсыл көлөмү “кесепетсиз” болмок экенин аныктоо керек.

Азыркы учурда улуттук экономика үчүн инвестициялык ресурстардын туруктуу тышкы жана ички салым булактарын табууга маанилүү болууда. Аларды мүмкүн болгон бардык ички жана тышкы багытта кароо керек. Бул жараянга мамлекеттик, жамааттык жана жеке инвесторлорду тартуу максаттуу болот. Экономикалык кырдаал Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнөн экономикалык өнүгүү булактарын издөөнү талап кылат.

Кыргызстанда эмгекке жарамдуу калктын ар бир онунчусу дээрлик эмгек мигранты болуп саналат. Өлкөгө акча которуулардын агымы көбөйүүдө. Айрым маалыматтарга ылайык, Кыргыз Республикасына жыл сайын мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүнө барабар сумма түшөт. Демек, эмгек республикалык экспорттун маанилүү беренелеринин бирине айланууда, жана өкмөттүн кунт көзөмөлү астында болууга тийиш. Бул үчүн төмөнкү иш-чаралар колдонулушу керек:

1. Индикативдүү пландоону бир кыйла толук пайдалануу, региондордун өнүгүүсүн эске алуу менен, өндүргүч күчтөрдүн жайгаштыруу схемаларын жана калктын жайгашкан тутумун тактоо, миграциялык агымдардын негизги багыттарын аныктоо, чөгүп бараткан аймактарында калкты кармап калуу боюнча чараларды иштеп чыгуу;

2. Мамлекеттин эмгек ресурстарынын аймактык бөлүштүрүлүшүнө максаттуу таасири боюнча ар кандай стимулдаштыруу ыкмалардын - айлык акысын жогорулатуу, жумуш ордуларын түзүү, кепилдиктер жана жөлөкпулдар - жардамы менен социалдык-экономикалык чаралардын комплексин иштеп чыгуу.

3. Аймактык (регионалдык), тармактык (тарифтик) макулдашууларга жана жамааттык келишимдерге кызматкерлердин кепилдиктерин жана компенсацияларын камсыздоонун ар түрдү өңүттөрүн киргизип, иш берүүчүлөрдүн жана кызматкерлердин социалдык өнөктөштүктүн механизмдерин жакшыртуу.

4. Заманбап турак-жай рыногун түптөө, жумушчу күчтүн тоскоолдуксуз жүрүшүнүн эң маанилүү шарты катары кыймылсыз мүлк алмашуу жана сатуу боюнча ЕАЭБ өлкөлөрүнүн мамлекеттер аралык борборун түзүү.

Андан кийин төмөнкүлөрдү аткаруу керек:

- Калктын миграциясы боюнча, баарынан мурда, тышкы миграциянын ченемдик-укуктук базасын өркүндөтүү.
- Башка өлкөлөргө эмгек күчүн экспорттоону мыйзамдуу жол-жоболоштуруунун, Кыргызстандын жарандарын иш ордулары, жумуш шарттары, эмгек акы ж.б. менен камсыз кылуу боюнча чет өлкөлөр менен келишимдерди түзүү.
- Миграциялык жараяндарды изилдөөгө жана майнаптуу миграциялык саясатты иштеп чыгууга мүмкүндүк берген, мигранттар агымдарынын көзөмөлүн уюштуруу.

- ЕАЭБ өлкөлөрдүн өкмөттөрү менен биргеликте, жалпы калктын жана, анын ичинде, эмгек ресурстарынын, мамлекеттер аралык башкаруу механизм иштеп чыгуу.
- Эмгек миграциянын жөнгө салуунун жалпы механизминин алкагында, Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын эске алуу менен, жогорку квалификациядагы илимий адистердин жана, интеллектуалдык ишмердикке байланышкан, бир катар башка контингенттердин (дарыгерлер, маданият ишмерлери ж.б.) чет өлкөгө чыгып кетүүсүн камтыган, интеллектуалдык эмиграция жараянын (мээ агымы). башкаруу боюнча атайын программасын иштеп чыгуу. Мээ агымы жараянын көзөмөлдөө максатында бул багытта эл аралык кызматташуу тутумун куруу, ЕАЭБ өлкөлөрдүн бирдиктүү миграциялык интеллектуалдык мейкиндигин түзүү керек.
- Эмгек мигранттарынын кирүү-чыгуу эсебин натыйжалуу алуу үчүн маалыматтык эсеп тутумунун куруу зарыл.
- Республикада тартылган чет элдик жумушчу күчүнүн **квотирование** тутумун өрчүтүү жана эмгек мигранттарынын экспорттоо менен алектенген ишканаларды лицензиялоодон өткөрүү сунушталат.
- Чет өлкөгө чыга тургандар адистерди даярдоого жана кайра даярдоого шарттарды түзүү.
- тилдерге окутуу борборлорун уюштуруу, Кыргызстандагы мектептерде жана башка окуу жайларында орус тилин окутуусун күчөтүү (бул дагы узак убакыт бою Россия Кыргыз Республикасынан жумушчу күчүн тартуунун негизги өлкөсү бойдон кала бергендиктен улам).
- мигранттардын социалдык коргоосун камсыз кылуу.
- Эмгек мигранттардын Кыргызстанга банктар аркылуу акча которуу тутумун түзүү, бир эле мезгилде комиссиялык жыйымдарын кыскартуу шартында.

- Кыргызстандын аймагына да, жана чет өлкөгө да, мыйзамсыз эмгек мигранттарынын жеткирүү менен алектенген компаниялардын ишмердүүлүгүн токтотуу.
- Жөнгө салынган тышкы эмгек миграцияны өнүктүрүү максатында Кыргызстандын эмгек мигранттарына натыйжалуу мамлекеттик колдоону камсыз кылуу.
- Тышкы эмгек миграция чөйрөсүндө эмгек мигранттарынын кызыкчылыктарын коргоо, эмгек миграция маселелерин мыйзамдуу каттоодон өткөрүү жолу менен жумушчу күчтүн экспортун жылдыруу зарыл.
- Ички эмгек миграцияда көзөмөлсүз агылып келген чет элдик жумушчу күчүнөн ички эмгек рыноктун корголушун мыйзамдуу жоболоштуруу керек.
- Эмгек мигранттарынын жана иммигранттарынын кирүү жана чыгуу эсебин алуу үчүн маалыматтык тутумун куруу.
- Жумуш берүүчүлөрдү издөөгө жана эмгек мигранттарын тартуу жараянына жана алардын укуктарын коргоо үчүн Кыргыз Республикасындагы чет элдик дипломатиялык өкүлчүлүктөрүн пайдалануу.
- Кыргызстандан эмгек ресурстарын чет өлкөгө экспорттогон жеке ортомчуларга колдоо көрсөтүү.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүдөй илимий теориялык жана практикалык тыянактар чыгарылды:

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасынын ар кандай мамлекеттик бийлик органдарынын жана Россия Федерациясында диаспоралык башкаруу органдарынын ортосунда да, ошондой эле диаспоранын башкаруу органдарынын өздөрүнүн арасында да кызматташтыкты өнүктүрүүнүн абдан курч зарылчылыгы жаралган.

Учурда Россиядагы кыргызстандык диаспоралык жамааттын трансформациялык өнүгүүсүнүн маанилүү көрсөткүчтөрү болуп төмөнкүлөр саналат: эмгекчи-мигранттарынын келүүсүнүн натыйжасында диаспора

масштабдарынын өсүүсү; Кыргызстандын убактылуу эмгек мигранттарынын көбү Россияда калып жана Россия менен байланышкан, келечектеги өз үй-бүлөлүк, жеке жашоо стратегияларын аныкташат; кыргыз диаспорасынын демографиялык, социалдык параметрлеринде зор өзгөрүүлөрдү алып келген, кыргызстандык диаспоралык түзүмүндөгү сапаттык жаңы өзгөрүүлөр орун алууда; келечектүү стратегиялык пландоолордун терең өзгөрүшү Кыргызстан калкынын кеңири катмарларынын миграциялык активдүүлүктүн жана мобилдүүлүктүн үлгүлөрүнүн трансформацияланышына алып келет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө биз Кыргызстандын ырааттуу өнүгүшү үчүн Россиядагы Кыргызстандык диаспоранын дараметин колдонуу максатында саясий иш-чараларды иштеп чыгуу боюнча ойлорубузду сунуштадык. Бул сунуштамалар саясатты жүзөгө ашыруунун төмөнкүдөй негизги багыттарына тиешелүү:

- диаспоралык жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик органдарынын ортосундагы ишенимдүү мамилелердин бекемделиши;
- Россиядагы диаспоралык жамаат менен өз ара алака түзүүнү трансформациялоо жана аны тариздик мазмундук жактан өнүктүрүү;
- кыргыз диаспорасынын материалдык жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн тартуу үчүн каржы негизин толук изилдөө жана иштеп чыгуу;
- Кыргыз Республикасынын улуттук экономикасына салымдардын агымын күчөтүү аркылуу диаспоранын инвестициялык активдерин жана ресурстарын тартуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;
- салык системасын жакшыртуу жана оптималдаштыруу; диаспоралар жааматтын адам ресурстарын пайдалануунун жемиштүүлүгүн жогорулатуу;
- диаспоралык ресурстук дараметин колдонууну жакшыртуу үчүн атайын иш-аракеттерди жүргүзүү, мисалы, Кыргызстанда туристтик чөйрөнү өнүктүрүү үчүн.

Биздин пикирибиз боюнча, азыркы мезгилде Россияда жана башка өлкөлөрдө кыргыз диаспорасынын оң мүмкүнчүлүктөрүн ар тараптан ачып берүү иш-аракеттерин иштеп чыгуу актуалдуу. Диаспоралык коомчулук менен күчөтүлгөн өз ара аракеттенүү боюнча зор дарамет, мүмкүнчүлүк ишмердүүлүктө төмөнкү багыттарды ишке ашырууда жетишилет:

- түздөн-түз инвестицияларды тартууда;
- материалдык жана каржылык жардам берүү;
- билимдин жана кесиптик деңгээлинин өнүктүрүү;
- Кыргызстанда мекендештерге алынган билимди, тажрыйбаны, көндүмдөрдү өткөрүп берүү.

Орто мөөнөттүк демографиялык болжолдоосу боюнча, Кыргызстанда эмгекке эмгекке жарамдуу курактагы калктын жылдык өсүшү 90-100 миң адамдын деңгээлинде кала берет. Кыргызстандан Бажы Биримдигине кирген өлкөлөргө эмгек миграциянын болжолдоосу жыл сайын эмгек миграция агымдарынын өсүшү 3,5%га жакынды көрсөтөт.

Калкты жумуш менен камсыз кылууда чектелген мүмкүнчүлүктөрү Кыргызстандын тышкы эмгек миграциясынын эң маанилүү детерминанттарынын бири болуп саналат. Учурда Кыргызстандык мигранттардын негизги массасы үчүн россиялык эмгек рыногу жападан жалгыз иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Ал тургай Россияда 2014-2015-жж. экономикалык активдүүлүктүн кыйла төмөндөшү Кыргызстанга эмгек мигранттардын кайтып келишине эч кандай олуттуу таасир эткен эмес.

КРден эмгек миграция агымдарынын өнүгүшү келечекте Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын демографиялык жана экономикалык өнүгүү тенденцияларынан көз каранды. Азыркы учурда ЕАЭБ өлкөлөрдүн бирдиктүү миграциялык саясатын иштеп чыгуу зарылдыгы бар.

Бул үчүн миграциялык чөйрөдө мамлекеттик жана мамлекеттер аралык органдар үчүн жалпы программаларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу

керек. Миграцияны жөнгө салуу жаатында мамлекеттер аралык ченемдик-укуктук базаны өркүндөтүүнү активдештирүү керек. Өзгөчө көңүл ЕАЭБ өлкөлөрдүн аймагында жумушчу күчтүн жүрүү эркиндигин камсыз кылуу маселелерине, легалдуу эмес эмгек миграцияны кыскартуу көйгөйлөрүнө бурулушу зарыл.

Кыргызстандын ЕАЭБке киргенден кийин Бажы Бирлигине кирген өлкөлөрдүн аймагында жүрүүгө толук эркиндикти берүүнүн негизинде республиканын жарандарына карата дискриминациянын бардык түрлөрүн толук жоюуга жетишүү зарыл. КРдин ЕАЭБке кирүүсү мигранттардын өздөрү жана алардын үй-бүлөлөрү үчүн турмуш-тиричилик шарттарын жакшыртуу жана жумушка орношуу эрежелерин жөнөкөйлөтүү аркылуу түзөт.

Миграциялык чөйрөдө жаңы социалдык-экономикалык өз ара мамилер ЕАЭБдеги бардык өлкөлөрдүн кызыкчылыгына кызмат кылышы керектелет. Эмгек ресурстарды рационалдуу бөлүштүрүү үчүн Кыргызстан натыйжалуу миграциялык саясатты иштеп чыгуу боюнча иш-аракетти жүргүзүшү керек. Мамлекеттик башкаруу органдары, айрыкча, Казакстан жана Россия менен, миграциялык жараяндарды жөнгө салуу чөйрөсүндө кызматташтыкты өнүктүрүү зарыл.

ЕАЭБ өлкөлөрү Бирдиктүү Экономикалык Мейкиндиктин (БЭМ) ченемдик-укуктук базасын түзүү максатында улуттук мыйзамдык актыларды шайкеш келтирүү учурдун талабы. Жакынкы жылдарда, КРдин Өкмөтү миграциялык жараяндарды жөнгө салуу боюнча иш-чаралардын негизги бөлүгү калктын тышкы эмгек миграциянын иретсиз деңгээлин азайтууга багытталышы керек. Бирдиктүү эмгек рыногуна интеграциялоодон пайда көрүүгө үйрөнүү - актуалдуу маселе. Республика үчүн чет жакка ашыкча эмгек ресурстарын багытто боюнча узак мөөнөттүү программаны иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу, КРдин экономикасына мигранттардын каржылык каражаттарын тартуу механизмдин түзүү өзгөчө мааниге ээ болууда.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн негизинде төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Кыргызстанда тышкы эмгек миграциянын жараяндары ири масштабга жетишти. Өлкөдө тышкы экономикалык ишмердүүлүктүн жаңы формалдуу эмес сектору пайда болду жана иштөөдө. Калктын иш менен камсыз болуу мүмкүнчүлүктөрү республикадан чыгуу агымдарынын жаралышынын себептердин эң маанилүүлөрүнүн бири катары эсептелет. Жарандардын миграциялык жер которуунун көлөмүнө бош жумушчу орундардын жетишсиздиги, эмгек акынын төмөндүгү, перманенттүү кризистик, социалдык, экономикалык абал чоң таасир тийгизүүдө.

2. Алгач жергиликтүү этникалык топтун ичинен, республиканын жарандарынын чет өлкөдө убактылуу эмгек миграциянын жараянында катышуу Кыргызстанга көбүрөөк пайда алып келет, себеби ашыкча жумушчу күч азаят, мигранттар өз үй-бүлөлөрүнө акчалай трансфертерди которушат, Россия жана ЕАЭБдин башка өлкөлөрү менен экономикалык мамилелерди өнүктүрүү жүрүп жатат. Тышкы эмгек миграциясы калк, жакырчылытын чегинен төмөндөшүнүн күчтүү фактору болуп республиканын маанилүү экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдүн чечилишинин өбөлгөлөйт.

3. Чет жакта иштеп, эмгекчи-мигранттар квалификациялык деңгээлин жогорулатышып, маанилүү көндүмдөрдү, билимди алышат жана баштапкы капиталды топтошот, ал мекенинде чакан бизнес ишканаларын ачууга жардам берет. Эмгек мигранттардан келген жылдык кирешенин өлчөмү өлкөнүн мамлекеттик бюджетке түшкөн пайданын көлөмү менен салыштырууга болот. Республикадагы социалдык-экономикалык абал, улуттук валютанын курсу көбүрөөк мигранттардын которууларынан көз каранды.

4. КРдин мамлекеттик миграциялык саясаты өлкөнүн учурдагы жана перспективдүү социалдык-экономикалык максаттарга жетүү, ошондой эле ЕАЭБдин бирдиктүү эмгек рыногунда эмгек мигранттардын кызыкчылыктарын

жана укуктарын коргоо үчүн экономикалык, административдик-укуктук иш-чаралар комплексин жүзөгө ашырууга негизделет. Убактылуу эмгек миграция агымдары негизинен мамлекеттин башкаруу чөйрөсүнүн сырткары болууда жана мониторинг жараянына толугу менен жеткиликтүү эмес.

5. Азыркы учурда ЕАЭБ мүчө мамлекеттерде миграцияны жөнгө салуу боюнча натыйжалуу жана макулдашылган бирдиктүү саясатты иштеп чыгуу керек. Миграциялык чөйрөдө мамлекеттер аралык мыйзамдарды түзүүгө дем берүү зарыл. Өзгөчө БЭМ алкагында эмгек ресурстардын эркин жүрүү көйгөйү жана мыйзамсыз эмгек мигранттардын санын кыскартуу маселелерди баса белгилөө керек.

6. ЕАЭБ өлкөлөрдүн бирдиктүү эмгек рыногун куруудан пайда алууга үйрөнүүгө мезгил жетти. Чет элдик тажрыйбаны жалпылоонун негизинде эмгек рыногунда ашыкча жумушчу күчүн жөнгө салуу боюнча, аны чет өлкөгө багыттоо, республиканын улуттук экономикасына инвестициялоо үчүн эмгек мигранттардын финансылык каражаттарын тартуу.

7. Перспективада Кыргызстандан чыккан жумушчу күчтүн тышкы миграциялык агымдарынын түзүлүшүнүн негизинен Россия жана Казакстандын социалдык-экономикалык өнүгүү тренддеринен көз каранды болот. Келечекте калк миграциясы өнүгүүнүн орточо болжолдуу сценарийине көбүрөөк жакын, ал ЕАЭБдин алкагында эмгек ресурстардын эркин жүрүү укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн толугу менен кыргызстандык мигранттарынын колдонуусуна таянат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Миграциялык чөйрөдө мамлекеттер аралык мыйзамдарды түзүүгө дем берүү керек. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн аймагында толук эркин жүрүүнү камсыз кылган негизде республика жарандарына карата дискриминациянын ар кандай көрүнүштөрүн бүтүндөй жоюу, эмгек мигранттарына жумушка орношуу эрежелерин жөнөкөйлөтүү, мигранттардын өздөрү жана ошондой эле алардын

үй-бүлө мүчөлөрү үчүн жашоо шарттарын жакшыртуу аркылуу өзгөчө көңүлдү легалдуу эмес, документтештирилген эмес эмгек миграцияны жоюуга буруу керек.

2. Калк миграциянын көйгөйлөрүн чечүү максатында республиканын эмгек ресурстарга учурдагы жана келечектеги муктаждыктарды эске алуу менен сандык жана сапаттык жагдайда эмгек ресурстардын кыймылын жана көбөйүшүн башкарууга жөндөмдүү уюштуруучулук системаны куруу зарыл, ал өндүрүш тармагы тарабынан аларга болгон суроону канааттандыра алышы абзел. Бул система өзүнө активдүү экономикалык-социалдык саясатты жүргүзүүнү камтып, өнөр жай өндүрүшүн өнүктүрүп кошумча жумушчу орундарды түзүүгө, жумушсуздарды ишке орноштурууга салым кошушу керек.

3. КРдин өкмөтү ЕАЭБ өлкөлөрдүн бирдиктүү жумушчу рыногунда активдүү аракеттенүүсү зарыл, чет өлкөдө эмгектенип келген Кыргызстандын жарандарынын реэмиграциясын колдоп, алардын республиканын экономикалык чөйрөгө интерациялоосуна жардам берүүсү, инвестор-мигранттардын кызыкчылыктарын коргоо зарыл. Мигранттар иштеп тапкан каражаттарды Кыргызстанга келтирүүнүн стимулдаштыруу механизмин түзүү, бар болгон тоскоолдуктарды жоюу, өлкөнүн экономикасына мигранттардын каражаттарын салуу үчүн инвестициялоого абалды дарядоо керек.

4. Миграциялык жараяндарды натыйжалуу башкаруу үчүн Кыргыз Республикасынын жетекчилиги эл аралык миграциялык уюмдар жана башка өлкөлөрдүн өкмөттөрү, алгач ЕАЭБ жана КМШ мамлекеттери менен, тыгыз кызматташуусу зарыл. Автордун баамында, бул кызматташуу эл аралык социалдык-экономикалык жана чарбалык-өндүрүштүк байланыштарды калыбына келтирүүгө, бирдиктүү эмгек рыногун калыптандырууга салым кошот. Мындан башка улуттук экономикасын өркүндөтүү үчүн республикага инвестицияларды жана өндүрүштүк-технологиялык субъекттерди тартууга жардам берет.

5. Республиканын миграциялык саясаты мамлекеттер эл аралык эмгек миграцияны жөнгө салуу боюнча өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасын иликтеген илимий изилдөөлөрдү этибарга алуу керек, эмгек миграцияны калктын жашоо дегээлинин жогорулатуусунун, өлкөнүн экономикалык өсүшүнүн реалдуу булагына айландыруу үчүн, Кыргызстандан чыккан жумушчу күчтүн атаандаштык артыкчылыктарын ишке ашырууда бул рыноктун ыңгайлуу сегменттерин табуу максатында эл аралык эмгек рыногунун конъюнктуралык өзгөчөлүктөрүн эске алуу абзел.

6. Кабыл алуучу мамлекеттер, биринчи кезекте - Россия, менен миграцияны жөнгө салуу боюнча эл аралык кызматташуу чараларын кыйла активдүү өнүктүрүү; КРдин өкмөтү тышкы эмгек миграция тренддерин башкаруунун деңгээлин жогорулатуу боюнча иш-аракеттерди жүзөгө ашырышы керек; башка өлкөлөрдүн тажрыйбасын сынчыл илимий иликтөөнүн негизинде чет өлкөгө жумушчу күчтү багыттоо тууралуу узак мөөнөттүү программасын иштеп чыгуу жана аткаруу, республиканын экономикасына инвестициялоо үчүн эмгек мигранттардын каржы капиталдарды тартуунун системасын жана ыкмаларын иштеп чыгуу сунушталды.

7. Жакынкы он жылдыкта Кыргызстандан чыккан тышкы миграция агымдары негизинен ЕАЭБ өлкөлөрдүн, алгач Россиянын, экономикалык жана демографиялык өнүгүү тенденцияларына көз каранды болот. Евразиялык экономикалык бирликтин алкагында бардык мүчө мамлекеттердин кызыкчылыгына шайкеш келген, миграциялык саясатты жүргүзүү абзел. Бул нерсе ЕАЭБ өлкөлөрдүн өкмөттөрү жана тармактык миграциялык ведомстволор менен тыгыз кызматташууну түзүүдө гана мүмкүн.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТЫН ТИЗМЕСИ:

1. Кыргыз Республикасынын "Ички миграция жөнүндө" мыйзамы, 2002-жыл 30-июлу № 133. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1090>.- Загл. с экрана.
2. Кыргыз Республикасынын "Тышкы миграция жөнүндө" мыйзамы, 2002-жыл 17-июлу №61. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/350>.- Загл. с экрана.
3. Кыргыз Республикасынын "Иш менен камсыз кылуу жөнүндө" мыйзамы, 1991-жыл 20-апрель № 440. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/879?cl=ru-ru>.- Загл. с экрана.
4. Кыргыз Республикасынын «Калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жөнүндө» мыйзамы [Текст]: 2015-ж. 3-августу № 214.
5. Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасында чет өлкөлүк жарандардын жүрүү тартиби жөнүндө" мыйзамы, 2000-жыл 17-июль № 1298. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/350#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD>.- Загл. с экрана.
6. Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" мыйзамы, 2011-жыл 11-октябрь № 168. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203407> - Загл. с экрана.
7. Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын жарандыгы жөнүндө" мыйзамы, 2007-жыл 21-май № 70. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202103?cl=ru-ru#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD>.- Загл. с экрана.
8. Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасы жөнүндө" мыйзамы, 2015-жыл 16-май № 98. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111141>.- Загл. с экрана.
9. Кыргыз Республикасынын "Кыргыз Республикасындагы чет элдик салымдары жөнүндө" мыйзамы, 2003-жыл 27-март № 66. [Электронный

ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1190>.- Загл. с экрана.

10. Кыргыз Республикасынын “Эркин экономикалык зоналар жөнүндө” мыйзамы, 2014-жыл 11-январь № 6. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru>.- Загл. с экрана.

11. Закон Кыргызской Республики “О предупреждении и борьбе с торговлей людьми”, 2005-жыл 17-март № 55. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1650?cl=ru-ru#:~:text=%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%.-> Загл. с экрана.

12. Закон Кыргызской Республики «О внесении изменений в Закон Кыргызской Республики "О беженцах" от 20 июля 2016 года № 125 [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111404?cl=ru-ru>. - Загл. с экрана.

13. "2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук Стратегиясы". [Электронный ресурс]: КР Президентинин 2013-жылдын 21-январдагы № 11 Жарлыгы. - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/61542>.- Загл. с экрана.

14. “2020-жылга чейин калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жана тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу программасы жөнүндө” токтомуна өзгөртүүлөрдү жана толуктоо киргизүү тууралуу Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2013-жылдын 6-сентябрындагы № 485 токтому [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/94692/10?cl=ky-kg>; <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/97170>.- Загл. с экрана.

15. “2020-жылга чейин калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жана ички жана тышкы эмгек миграциясын жөнгө салуу Программасы» [Электронный ресурс]: Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 28-ноябрындагы № 685 токтому.

16. 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүүгө өткөрүү боюнча программа [Электронный ресурс]: КР Өкмөтүнүн 2013-

жылдын 30-апрелиндеги № 218 токтому менен жактырылган жана КР Жогорку Кеңешинин кароосуна жиберилген. - Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/61542>.- Загл. с экрана.

17. “О Национальной стратегии развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы” [Электронный ресурс]: Указ Президента Кыргызской Республики г. Бишкек, от 31 октября 2018 года УП № 221. - Режим доступа: <http://www.stat.kg/ru/ukaz-prezidenta-kyrgyzskoj-respubliki-o-nacionalnoj-strategii-ravzitiya-kyrgyzskoj-respubliki-na-2018-2040-gody/>.- Загл. с экрана.

18. Концепция по развитию регионов и цифровизации экономики на 2019-2023 годы [Электронный ресурс]: распоряжение Правительства Кырг. Респ. от 15 февраля 2019 года №20-р. Режим доступа: <https://digital.gov.kg/>.- Загл. с экрана.

19. Концепция региональной политики Кыргызской Республики на период 2018-2022 годов [Электронный ресурс]: постановление Правительства Кырг. Респ. от 31 марта 2017 г. № 194. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/99907>.- Загл. с экрана.

20. Агуния, Д. Р. Денежные переводы и развитие: тенденции, последствия и варианты политики [Текст] /Д. Р. Агуния //Институт миграционной политики, Вашингтон, D.C., 2006.

21. Арабаев, Ч.И. Государственное правовое регулирование миграционных процессов в Кыргызской Республике [Текст] / Ч.И. Арабаев, А.М. Абакирова. - Бишкек: Просвещение, 2004. - 152 с.

22. Бауэр, Т. Причины международной миграции: обзор [Текст] / Т. Бауэр, К. Циммерман. //Пересечение границ: региональные и городские перспективы международной миграции / Под ред. Р. Gorter, Р. Nijkamp, J. Poot. Aldershot: Ashgate, 1998. - С. 95-127.

23. Безвербный, В.А. Демографические и миграционные аспекты региональной интеграции (исследование проведено при поддержке гранта РГНФ № 13-32-01305-а2). [Текст] / В.А. Безвербный. // Миграционные мосты в Евразии: Материалы VII междун. научн.-практ. конф. «Роль трудовой миграции

в социально-экономическом и демографическом развитии посылающих и принимающих стран» (Москва-Ставрополь, 13-18 октября 2015 г.) /Под ред. чл.-корр. РАН Рязанцева С.В.- М.: Изд-во «Эко-Информ», 2015. - С. 336-337.)

24. Боженко, В. В. Демографический фактор расширения Европейского Союза [Текст] /В. В. Боженко. - М.: Эконом-информ, 2011. - С. 85-87.

25. Боржас, Дж. Дж. Экономическая теория и международная миграция. [Текст] /Дж. Дж. Боржас //International Migration Review. - Vol. 23. - № 3.

26. В. Путин написал статью о перспективах создания Евразийского союза. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.rbc.ru/politics/03/10/2011/5703ecf29a79477633d3871b>.- Загл. с экрана.

27. Валлерстайн, И. Современная мировая система: Капиталистическое сельское хозяйство и истоки [Текст] /И. Валлерстайн. //Европейская мировая экономика в шестнадцатом веке. - Нью-Йорк: Академическая пресса, 1974. - Т. I.

28. Ван, Амерсфут Дж. Миграции и миграционные теории [Текст] /Амерсфут Дж. Ван.- Гронинген: Вольтерс-Нордхофф, изд. ME Penninx, 1998.- С. 59-82.

29. Витковская, Г. Вынужденные мигранты из новых независимых государств на российском рынке труда [Текст] / Г. Витковская // Миграция и рынки труда в постсоветской России: науч. докл. Моск. центра Карнеги. - М., 1998. - Вып. 25. - С. 30-70.

30. Вступление Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз: влияние на процессы миграции [Текст] [Электронный ресурс]. / [В.С. Малахов, Е.Б. Деминцева, А.Б. Элебаева, А.Д. Мусабаева]; [гл. ред. И. С. Иванов]; Российский совет по международным делам (РСМД). – № 26/2015.- М.: Спецкнига, 2015. – 56 с. – Авт. и ред. указаны на обороте тит. л. Режим доступа: www.russiancouncil.ru/common/upload/WP-Kyrgyzstan-26-Rus.pdf.- Загл. с экрана.

31. Государственная служба миграции при Правительстве Кыргызской Республики. [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: <http://www.ssm.gov.kg/content/view/7> - Загл. с экрана.
32. Данные межгосударственного статистического комитета СНГ: [Электронный ресурс] // Мониторинг состояния национальных рынков труда стран СНГ, 2016-2017. – Москва, 2018. - Режим доступа: <http://cisstat.com>.- Загл. с экрана.
33. Данные межгосударственного статистического комитета СНГ: [Электронный ресурс] // Мониторинг состояния национальных рынков труда стран СНГ, 2012-2015. – Москва, 2016. - Режим доступа: www.cisstat.com.- Загл. с экрана.
34. Данные Центрального банка России: «Трансграничные переводы, осуществляемые физическими лицами». [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: <http://www.cbr.ru/statistics/?PrId=svs>.- Загл. с экрана.
35. Де Хаас, Хейн: Миграция и развитие: теоретическая перспектива, [Текст] / Хейн Де Хаас //Рабочие материалы - Центр по миграции, гражданству и развитию, 29. - Билефельд: КОМКАД, 2007.
36. Дело №. – апрель, 2018. - № 16(1850). – 4-Б.
37. Демоскоп-Weekly. Электронная версия бюл. “Население и общество”. 2005. - № 207-208 [Электронный ресурс]: Режим доступа: archive.ru.com/ru/Демоскоп-Weekly_207-208- Загл. с экрана.
38. Евразийская экономическая комиссия [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/> - Загл. с экрана.
39. Евразийский экономический союз [Текст] – Санкт-Петербург: ЦИИ ЕАБР, 2017. – 296 с.
40. Евразиялык Экономикалык Биримдик жөнүндө Келишим (ЕАЭБК), 2000-ж., 9-октябрь. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/supplement/3402>.- Загл. с экрана.

41. Единый рынок труда, трудовая миграция, единое пенсионное пространство ЕАЭС. – СПб.: ЦИИ ЕАБР, 2017. - 296 с. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://eurasian-studies.org/>. - Загл. с экрана.
42. Зайончковская, Ж.А. Резюме: угроза застоя [Текст] / Ж.А. Зайончковская, С.С. Артоболевский // Миграционная ситуация в регионах России. - М., 2004. - Вып.1. - С. 7-14.
43. Зайончковская, Ж.А. Трудовая миграция в Россию: как двигаться дальше. [Текст] / Ж.А. Зайончковская, Е.В. Тюрюканова, Ю.Ф. Флоринская. – М., 2011. – С. 10.
44. Зачем нужен единый рынок труда в ЕАЭС?: Аналитический доклад [Текст] / [Е.М. Кузьмина, И.В. Ивахнюк].- М.: Центр изучения перспектив интеграции, 2017. - 52 с.
45. Зелинский, З. Гипотеза перехода мобильности [Текст] /З. Зелинский //Географический обзор, 1971. - № 61. - С. 219-49.
46. Иванова, Е.М. Евразийская интеграция: путь от СНГ к ЕАЭС [Текст] /Е. М. Иванова //Российский внешнеэкономический вестник. - 2015. - № 6. - 112–119-ББ.
47. Ивахнюк, И. В. Евразийская миграционная система: теория и политика [Текст] / И.В. Ивахнюк. - М.: МАКС Пресс, 2008. - 168 с.
48. Интернет-портал СНГ. Миграционная ситуация в Кыргызской Республике [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.e-cis.info/page.php?id=1970>.- Загл. с экрана.
49. Исаков, К. И. Оценка эффективности мер по преодолению негативных последствий стихийно развивающихся процессов [Текст] / К.И. Исаков //Вестник КРСУ, 2008. – Т. 8. - № 3. - С. 13-17.
50. Кастлес, С. Возраст миграции [Текст] / С. Кастлес, М. Миллер. - Houndmills, Basingstoke, Hampshire и London: MacMillan Pres ltd, 2003.
51. Койчурев, Т.К. К проблеме экономической безопасности Кыргызстана [Текст] / Т.К. Койчурев // Центральная Азия и Кавказ. - 2001. - №2(14). - С. 172-174.

52. Кочербаева, А. А. Особенности демографического развития Кыргызстана: проблемы, их социальные последствия и перспективы решения [Текст] / А. А. Кочербаева // Народонаселение. 2016. - Т. 1. - № 1(71-1). - С. 16–24.

53. Кочербаева, А. А. Евразийская экономическая интеграция: проблемы, реалии и перспективы для Кыргызстана [Текст] / А. А. Кочербаева // Россия: тенденции и перспективы развития. Ежегодник. /Ответственный редактор В.И. Герасимов. - М., 2017. - С. 306-311.

54. Кремер, М. Рост населения и технологические изменения: один миллион В.С. до 1990 [Текст] /М. Кремер //Квартальный журнал экономики. - 1993. - Vol. CVIII. – Вып. 3 (август). - С. 681-716.

55. Кузнецова, А. Демографические процессы в Кыргызской Республике [Текст] / А. Кузнецова // Общество и экономика. - № 2/4. – М., 2010.

56. Кумсков, Г.В. Закономерности и особенности развития миграционных процессов Кыргызстана на современном этапе [Текст] / Г.В. Кумсков. - Бишкек: КРСУ, 2002. - 250 с.

57. Кумскова, Н. Экономические последствия новейших миграционных процессов в Кыргызстане / Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии [Текст] / Н. Кумскова, Г. Кумсков. - М., 1998. - С. 173-192.

58. Кыргызстан в цифрах - 2016. Нацстатком [Текст] - Бишкек, 2016. - 342 с.

59. Лии, Е.С. Теория миграции [Текст] / Е.С. Лии //Демография, 1966. - С. 47-57.

60. Лукашенко А. Мы предлагаем «интеграцию интеграций» - [Электронный ресурс] /А. Лукашенко. - Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/my-predlagaem-integratsiyu-integratsiy-a-lukashenko.html>.- Загл. с экрана.

61. Льюис, В.А. Экономическое развитие с неограниченными поставками труда [Текст] / В.А. Льюис. // Манчестерская школа экономических и социальных исследований. - 1976. - Vol. 22. - май. - С. 34-191.

62. Массей, Д. Миры в движении: Понимание международной миграции в конце тысячелетия [Текст] / Д. Массей, Дж. Аранго, Дж. Хьюго. - Оксфорд: Clarendon Press, 1998.

63. Массей, Д.С. Теории международной миграции: обзор и оценка. Обзор народонаселения и развития [Текст] / Д.С. Массей, Дж. Аранго и др. - 1993. - Т. 19. - С. 431-66.

64. Мегатренды: Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке [Текст] /Под ред. Т.А. Шаклеиной, А.А. Байкова.- 2-е изд., испр. и доп. - М.: Изд-во «Аспект Пресс», 2014.

65. Международная миграция и развитие общин [Текст] /Дж. Э. Тейлор, Дж. Аранго, Г. Уго и др. // Индекс народонаселения, 1996.- № 62. - С. 397-418.

66. Международная миграция и цели в области развития, сформулированные в Декларации тысячелетия [Электронный ресурс]: //Избранные документы совещания Группы экспертов ЮНФПА. 2005. – Режим доступа [Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..](#) - Загл. с экрана.

67. Международная организация труда. Факторы в трудовой миграции [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--dcomm/documents/publication/wcms_067570.pdf. - Загл. с экрана.

68. Моисеенко, В. Московский регион: миграция и миграционная политика [Текст] / В. Моисеенко, В. Переведенцев, Н. Воронина / Под ред. Г.Витковской. - М.: Московский Центр Карнеги, 1999. - Вып. 3. - С. 22.

69. Национальный статистический комитет КР //Женщины и мужчины Кыргызской Республики [Текст]: сб. гендерно-разделенной стат. - Бишкек: Нац. стат. комитет, 2018.

70. Национальный статистический комитет КР. Кыргызстан в цифрах. //Женщины и мужчины КР. Занятость и безработица в КР. [Текст]: сб. гендерно-разделенной стат. - Бишкек: Нац. стат. комитет, 2015,2016, 2017 гг.

71. Оморов, Н.М. Миграционные процессы в Кыргызской Республике в годы независимости: итоги десятилетия [Текст] / Н.М. Оморов. - Бишкек: Технология, 2001. - 192 с.

72. Официальный сайт ООН. Пресс-релиз ООН [Электронный ресурс]: Режим доступа <https://www.un.org/ru/documents/resguide/press.shtml>.- Загл. с экрана.

73. Перспективы развития проекта ЕАЭС к 2025 году. Российский совет по международным делам [Электронный ресурс]: Режим доступа: [http:// www.russiancouncil.ru](http://www.russiancouncil.ru). - Загл. с экрана.

74. Пиор, Майкл Дж. Перелетные птицы: трудовые и трудовые общества мигрантов [Текст] / Майкл Дж. Пиор.- Кембридж, Великобритания: Cambridge University Press, 1979.

75. Публикации Национального Статистического Комитета Кыргызской Республики «Кыргызстан в цифрах» за 2005-2017 гг.

76. Равенштейн, Е. Законы миграции [Текст] / Е. Равенштейн // Журнал Статистического общества Лондона. - Т. 48.- № 2(июнь 1885 г.). - С. 167-235.

77. Римашевская, Н.М. Бедность и маргинализация населения [Текст] / Н. М. Римашевская // Социологические исследования. - 2004. - № 4.- С. 33-43.

78. Римашевская, Н. М. Вопросы совершенствования статистики уровня жизни [Текст] / Н. М. Римашевская // Доходы и покупательский спрос населения. - М., 1968. - С. 154-165.

79. Розенцвейг, М. Р. Рост населения и человеческий капитал Инвестиции: теория и доказательство [Текст] /М. Р. Розенцвейг // Политическая экономия. - 1990. - Vol. 98, № 5.- Ч. 2 (октябрь 1990 г.). - Р. 838-870.

80. Рыбаковский, Л.Л. Демографическая безопасность: популяционные и геополитические аспекты [Текст] / Л.Л. Рыбаковский. - М.: Центр соц. прогнозирования, 2003. - 349 с.

81. Рязанцев, С.В. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию [Текст] / С. В. Рязанцев и др. - М.: Научный мир, 2012. - 186 с.
82. Рязанцев, С.В. Миграция в условиях глобализации [Текст] /С.В. Рязанцев, В.В. Боженко // Народонаселение». - 2010.- № 4.- С. 70-82.
83. Савин, В. Е. Миграция - ведущий фактор создания единого рынка труда ЕАЭС [Текст] / В. Е. Савин, С. Е. Савина // Экономика. - 2016. - №1(26). - С. 78-83.
84. Савин, В.Е. Формирование оптимальной структуры рабочих мест в условиях нестабильной экономики Кыргызстана [Текст] / В. Е. Савин, С. Е. Савина // Экономика. - 2016. - № 3-4(28). - С. 46-51.
85. Сассен, С. Мобильность труда и капитала: исследование в области международных инвестиций и потока рабочей силы [Текст] / С. Сассен.- Кембридж: Cambridge University Press, 1988. - 201 с.
86. Сен, А. Развитие как свобода [Текст] / А. Сен // Главные книги. - Нью-Йорк, 1999. - 34 с.
87. Сталкер, П. Международная миграция [Текст] /П. Сталкер / Пер. с англ. А. Захарова. - М.: Книжный клуб Книговек, 2015. - С. 26.
88. Старк О., Левхари Д. О миграции и риске в НРС [Текст] / О. Старк, Д. Левхари // Экономическое развитие и культурные изменения, 1982. -№ 191(6). - С. 191-192.
89. Статистический ежегодник Национального Статистического Комитета Кыргызской Республики [Текст]: Кыргызстана за 2017 г., Отд. демографич. статистики Управления социально-демографической статистики и трудового рынка. - Бишкек: Нац. стат. комитет, 2018.
90. Сэлт, Дж. Современные тенденции в исследовании международной миграции [Текст] / Сэлт, Дж. //Международная миграция, 1987.- № 25. - С. 241-51.

91. Тейлор, Дж. Е. Новая экономика трудовой миграции и роль денежных переводов в процессе миграции [Текст] /Дж. Е. Тейлор // Международная миграция, 1999. -№37.- С. 63-88.
92. Тодаро, М. П. Модель трудовой миграции и занятости в городах в менее развитой стране [Текст] / М.П. Тодаро // Американский экономический обзор. - 1969. - Vol. - 59. - № 1.
93. Тодаро, М. П. Нелегальная миграция и реформа иммиграции США: концептуальная основа [Текст] / М. П. Тодаро, Л. Марушко // Обзор народонаселения и развития, 1987.- №13.- С. 101-14.
94. Топилин, А. В. Демографический потенциал Закавказья и Центральной Азии и общий рынок труда СНГ [Текст] / А. В. Топилин //Центральная Азия и Кавказ. - №3(9). – Lulea, 2018. - С. 184.
95. Топилин, А. В. СНГ: Демографический потенциал, миграция, рынок труда [Текст] / А. В. Топилин. - М.: «Экон-Информ», 2002. - 294 с.
96. Трансформация миграционных процессов на постсоветском пространстве [Текст] / [Л. Л. Рыбаковский, Ю. Ю. Карпова, А. А. Емельянова и др.] - М.: Akademia, 2009. - 431 с.
97. Трудовая миграция и социальное обеспечение трудящихся в Евразийском экономическом союзе [Электронный ресурс]: Режим доступа: Сайт Евразийской экономической комиссии <http://www.eurasiancommission.org/> - Загл. с экрана.
98. Трудовая миграция и трудоемкие отрасли в Кыргызстане. - Центр интеграционных исследований Евразийского банка развития. - СПб., 2015. - 120-Б.
99. Харрис, Дж. Р. Миграция, безработица и развитие: анализ двух секторов [Текст] /Харрис Дж. Р., Тодаро М. П. // American Economic Review, март 1970. - v. 15.- С. 126-142.
100. Хикс, Дж. Теория заработной платы [Текст] /Дж. Хикс. - L., 1932.

101. Черевык, К. А. Первые итоги членства Кыргызстана в ЕАЭС: экономический аспект [Текст] / К. А. Черевык // Вестник Поволжского института управления. - 2017. - Т. 17.- № 4. – 36-43-ББ.
102. Элебаева, А. Б. Миграционные процессы и права трудовых мигрантов [Текст] / А. Б. Элебаева // Ежегодник по правам человека в Кыргызской Республике за 2009 год. - Бишкек, 2010.
103. Эргешбаев, У.Ж. Миграционное поведение населения Кыргызстана [Текст] / У. Ж. Эргешбаев // Общество и экономика. - 2008. - № 8. - 66-Б.
104. Ergeshbaev, U. External Labour Migration of the Population of Central Asia (Внешняя трудовая миграция населения стран Центральной Азии) International Conference on Central Eurasian Studies: Past, Present and Future. Maltepe University (Turkey) - University of Tokyo (Japan). Center for Eurasian Studies, Maltepe University. - Istanbul, Turkey. - March, 2009. – 128-Б.
105. Frank, A.G. Развитие недоразвитости. Обзор месяца. [Текст] / А.Г. Frank, Сентябрь 1966 года. – 178 с.
106. Jennissen R. Цели причинности в международном подходе к миграционным системам [Текст] / Jennissen R. //Исследования в области народонаселения и обзор политики.- 2007. №26(4). - Р.411 - 36- ББ.
107. Lieten, G.K. Введение: выживание и эмансипация [Текст] / G.K. Lieten, O. Nieuwenhuys // В женщинах, мигрантах и племенах: стратегии выживания в Азии. - Нью-Дели: Монахар, изд. G.K. Lieten, O. Nieuwenhuys, L. Schenk-Sandbergen, 1989.
108. Stark, O. The New Economics of Labor Migration [Текст] / O. Stark, D.E. Bloom. American Economic Review, 1985. - Вып. 75. - С. 173-8.